

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

ਏਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਮੈਂ, ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਉਹ

— 1990, 2012

ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ

— 1996, 99, 2004,

2012

— 1997 (ਹਿੰਦੀ)

— 1998 (ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ

ਲਿਪੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ)

ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ

— 2000, 2004

ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ

— 2004

ਜ਼ਖ਼ਮ

— 2010, 2013

ਤਹਿਜ਼ੀਬ (ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ)

— 2012

ਜ਼ਖ਼ਮ, ਦਰਦ ਔਰ ਪਾਪ (ਹਿੰਦ)

— 2011

ਜ਼ਖ਼ਮ (ਮਰਾਠੀ)

— 2013

ਦਰਦ (ਮਰਾਠੀ)

— 2013

ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ

ਕਵਾਸ਼ੀ ਰੋਟੀ

— 1998

ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ?

— 2004

ਰੋਡੂ ਰਾਜਾ ਉਰਫ਼ ਫ਼ਜ਼ਲਦੀਨ

— 2013

ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ

ਛੇ ਸੌ ਇਕਵੰਜਾ ਮੀਲ

— 2011

ਪਤਾ : 984, ਰਾਜਪੂਤ ਨਗਰ, ਨੇੜੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਵੈਲਡਿੰਗ ਵਰਕਸ,

ਮਾਡਲ ਹਾਊਸ, ਜਲੰਧਰ- 3

ਮੋਬਾਇਲ : 98148-03254

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

ਜਿੰਦਰ

MERIYAN CHONVIAN KAHANIYAN

(A Collection Of Short Stories)

By

JINDER

984, Near Surinder Welding Works

Model House

Jalandhar—144 003

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਦੋਸਤੀ
ਦੇ
ਨਾਂ

ਤਰਤੀਬ

ਕਤਲ/9

ਦਰਦ/17

ਡਰ/30

ਸੋਗੀ/42

ਜਿੱਤ/52

ਹਮਜ਼ਾਦ/60

ਜ਼ਖ਼ਮ/71

ਰਫ਼ਤਾਰ/84

ਪਾਪ/95

ਆਤਮ-ਪੁਰਾਣ/106

ਮੀਤ੍ਰ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ/120

ਹਵੇਲੀ/129

ਬਲਾਤਕਾਰ/137

ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ/145

ਦੋ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਰੁਕ ਜਾ/156

ਕਤਲ

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਾ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਉੱਝ ਵੀ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਂਹ ਜਾਂ ਲੱਤ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਵੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਿਰਜਿੰਦ। ਦੁਪਹਿਰੇ ਤਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਔਖੀ ਕੱਢੇਗਾ। ਉਹ ਔਖੇ ਔਖੇ ਲੰਬੇ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਧ ਫੁਲਦਾ। ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਘਰੜ-ਘਰੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਸਿਰਹਾਣੇ ਵੱਲ ਪਏ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਗੜਵੀ 'ਚੋਂ ਚਮਚੇ ਭਰ-ਭਰ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਪਾਉਣ ਲਗਦੀ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਾਣੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਉਕਾ ਲੈਣ ਵਰਗਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਗਲੇ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ। ਬੀਬੀ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਬੈਠਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਗੇੜੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦੀ, ਪਜ਼ਾਮਾ ਦੇਖਦੀ ਤੇ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਗੁਆਚੀ ਵਾਗੂਰੂ-ਵਾਗੂਰੂ ਕਹਿੰਦੀ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਚੋਤਾਈ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕਿ ਬਾਪੂ ਦਾ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੋੜ ਪੈਣ ਦੀ ਆਸ ਹੁੰਦ 'ਚ ਗੁਆਚੀ ਚੀਜ਼ ਵਾਂਗ ਸੀ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਮੁਦਰਾ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ 'ਚ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਬੀਬੀ ਨੇ ਬਾਪੂ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਅਗਰਬੱਤੀ ਬੁਝਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਟੀਰੀਉ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਤੋਂ ਦਸ ਵਜਦਿਆਂ ਤਾਈਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੈਸਿਟ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਗੂੜ੍ਹੀ ਰਾਤ ਤਕ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਮੋਢਿਉਂ ਫੜ ਕੇ ਹਲੂਣਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ, “ਤੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਪਾਠ ਕਰੀ ਜਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।”

ਬੀਬੀ ਦਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਉਂ ਕਹਿਣਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਹਾਸਾ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕੰਟ੍ਰੋਲ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਲਗਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਗੋਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਪਣੀਆਂ ਤਕ ਝੁਕਾ ਲੈਂਦਾ, ਮਤੇ ਬੀਬੀ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹਿ ਨਾ ਦੇਵੇ-ਤੇਰਾ ਬਾਪੂ ਮਰਨ ਕੰਢੇ ਪਿਆ। ਤੈਨੂੰ ਹਾਸਾ ਸੁਝਦਾ। ਵੈਸੇ ਬੀਬੀ ਦਾ ਐਦਾਂ ਕਰਨਾ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਅਜੀਬ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/9

ਲਗਦਾ। ਅਚੰਭੇ ਭਰਿਆ।

ਹੁਣ ਵੀ ਅਜੀਬ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਹੀ ਕਿਉਂ ਜਦੋਂ ਦੀ ਮੈਂ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਹੈ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜੀਬ ਲਗਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਾਲਿਜ 'ਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦੇ ਹੋਰ ਹੀ ਅਰਥ ਸਮਝ ਆਏ ਸਨ।

ਬਾਪੂ ਮਨਮਤਾ ਸੀ। ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤ 'ਚ ਆਉਂਦਾ, ਉਹੀ ਕਰਦਾ। ਫੇਰ ਭਾਵੇਂ ਨਫ਼ਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ। ਭਾਵੇਂ ਘਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਵਿਕ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਹਿੰਡ ਪੁਗਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਆਪਣੀ ਹਿੰਡ ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਪੁਗਾਈ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਉਸ ਦੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਚਲਦੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਜਦੋਂ ਤਾਈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਧ ਬੁਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਖਿਰੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤਕ।

ਪੇਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਲਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਂਹ ਮੰਜੇ ਦੀ ਬਾਹੀ ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਬਾਪੂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਸਨ। ਕੋਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਸਿਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੱਕ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੈਲ ਦੀ ਪੇਪੜੀ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਾਲ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਯਕਦਮ ਉਸ ਦੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਦਰਅਸਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਝਾਕਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਭੈਅ ਆਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਬਦਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਦਬੂ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਤਾਂ ਦੋ ਵੇਲੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਮੇਤ ਦਰੀ ਤੇ ਚਾਦਰ ਦੇ। ਆਪ ਬਾਹਰਲੀ ਤਾਕੀ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਬੰਦ ਕਰਦੀ। ਕਾਂਤਾ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਗੋਚਰੇ ਉਸ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਕਾਲਿਜ 'ਚ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ ਸੀ। ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਾਲਿਜ 'ਚ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਐਡਮੀਸ਼ਨ ਫੀਸ ਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚੇ ਸਰਵਨ ਭਾਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਅਗਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਫੀਸ ਜਮਾਂ ਕਰਾਉਣੀ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਆਪਣੀ ਬੈਠਕ 'ਚ ਬੈਠਾ ਗੀਤ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਮੂਡ 'ਚ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਛੁੱਟ ਬੀਬੀ ਤੋਂ। ਬੀਬੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਰੋਟੀ ਦੇਣੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਾਂਤਾ ਜਾਂਦੀ। ਚਾਹ ਪੁੱਛਣੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਐਨੀ ਨਫਰਤ ਕਿਉਂ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ ਪਰ ਬਾਪ ਤੇ ਬੇਟੇ ਵਿਚਲੀ ਉਸਰੀ ਕੰਧ ਉਪਰ ਦੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਜਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਭੂਆ ਦੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਅਫਸੋਸ 'ਤੇ ਬਾਪੂ ਕਾਂਤਾ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ, “ਆਪਣੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇ-ਸਾਝਰੇ ਚੱਲਣਾ। ਐਵੇਂ ਸੰਗਣ ਮੰਗਣ ਨਾ ਕਰਦੀ ਰਹੇ। ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮੁੜਨਾ।” ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, “ਮੈਂ ਚੱਲਿਆਂ।” ਬਾਪੂ ਅੱਡੇ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬੀਬੀ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦੀ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/10

ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅੱਗੜ-ਪਿੱਛੜ ਆਉਂਦੇ। ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਉਹਲੇ ਉਹਲੇ ਹੱਸਦੇ।

ਗੀਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਉਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਾਧ ਭਗਤੀ 'ਚ ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ। ਕੰਧ ਨਾਲ ਟਿਕਾਏ ਸਿਰਹਾਣੇ ਨਾਲ ਉਸ ਢੋਅ ਲਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਾਫ਼ਾ ਲਪੇਟਿਆ ਸੀ। ਗੋਡਿਆਂ ਉਪਰ ਦੀ ਹੱਥ ਦੀ ਕੜਿੰਗੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਉਪਰ ਦੀ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਬਾਪੂ ਜੀ...ਮੈਂ ਇਕ ਸੌ ਵੀਹ ਫੀਸ ਦੇ ਦੇਣੇ।”

ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਦਗਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਅੱਜ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਿਨ ਪੀਤਿਆਂ ਹੀ ਲਾਲ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਗੇ ਵੀ ਲਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕਦੇ ਉਸ ਵੱਲ ਸਿੱਧਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਆਪਣੀ ਬੀਬੀ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਲਈ”, ਉਸ ਮੁੜ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲਈਆਂ ਤੇ ਅਗਲੇ ਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹੋ ਸ਼ਬਦ ਗੁਣਗੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁਕੇਸ਼ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੋਲਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ‘ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਦਫਾ ਹੋ ਜਾ’ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਫਕੀਰ ਵਾਂਗ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਫਕੀਰ ਵਾਂਗ। ਸ਼ਾਂਤ, ਗੰਭੀਰ।

ਬੀਬੀ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੱਦ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਖਬਰਦਾਰ ਜੇ ਅਗਾਂਹ ਤੋਂ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਪੋਲਾ ਵੀ ਮੰਗਿਆ....ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤੇਰਾ ਖਰਚ ਮੈਂ ਦਫ਼ਤਰ...ਸਮਝਿਆ, ਬਾਕੀ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੇ ਸਰਵਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੁਖ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੱਗ ਗਿਆ....ਇਹ ਕਮਾਈ ਉਹਦੇ....।” ਉਸ ਫੇਰ ਚਰਖੇ ਦੀ ਹਥੜੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਘੁੰਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹਰਖ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੰਜ ਕੁ ਮਿੰਟ ਉਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਕੁਝ ਬੋਲੇਗੀ। ‘ਉਹ ਦਾ’ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬੰਤੀ ਝਿਊਰੀ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਸੌਂਕਣ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ....ਅੱਗਾ-ਪਿੱਛਾ ਫੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਸ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉਤਾਹ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਬੁੜਬੁੜ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।

****

ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਬਾਪੂ ਦਾ ਕਰਖਾਨਾ ਰਾਹ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਹ ਸੇਪੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਰੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ‘ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ’ ਲੇਖ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਕ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ। ਐਦਾਂ ਹੀ ਭੁੱਲਦਿਆਂ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਪੂ ਦਾ ਕਰਖਾਨਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਆਰਨ ਤਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪੱਖਾ ਗੋੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਥੇ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਖੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੱਖਾ ਗੋੜਨ ਲਾ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਘਰ ਤਾਈਂ ਮੇਰੇ ਲੇਖ 'ਚ ਕਈ ਕੁਝ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/11

ਜੁੜਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।...ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਝਰੇ ਆਰਨ ਤਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਘਰ ਤਾਂ ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਰੋਟੀ ਘਰੋਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਉਥੇ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ....ਕਈ ਸਤਰਾਂ ਹੋਰ ਜੁੜ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਲੇਖ ਨਵਾਂ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਾਪੂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕਾਮਾ ਹੋਣ ਦਾ।

ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਬੁਸ-ਬੁਸ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਸੀ।

ਮਾਸੀ ਕਰਤਾਰੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੀ ਸੀ, “ਲੈ ਕੁੜੇ, ਤੈਨੂੰ ਕਾਅਦਾ ਫਿਕਰ। ਇਕੋ ਇਕ ਕੁੜੀ ਕਾਂਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਚੋਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹੀ ਜਾਣੀ। ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮੇ। ਤੂੰ ਬਹੁਤਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰ। ਆਦਮੀ ਜਾਤ ਐਦਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ....ਜਿੰਨੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਢਕੀ ਰਹਿ ਜਾਏ ਉਹ ਹੀ ਵਾਅਵਾ ਸਮਝ....।”

ਰਾਤੀਂ ਵੀ ਬੀਬੀ ਤੇ ਬਾਪੂ ਖਹਿਬੜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਾਈਂ। ਇਕ ਬੋਲਦਾ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮੋੜ-ਘੋੜ ਕੇ ਗੱਲ ਉਥੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਜਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਦਲਾਨ 'ਚ ਬੈਠੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ ਸੀ।

“ਦੱਸ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ?” ਬਾਪੂ ਚੀਕ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਤੇਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚੱਟਣਾ।”

“ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਹ ਨੂੰ ਹੋਣਾ।”

“ਫੇਰ ਸੌਂ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਇਆ ਕਰ”, ਕਲਪਦੀ ਹੋਈ ਬੀਬੀ ਦਲਾਨ 'ਚ ਆ ਗਈ ਸੀ।

ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਬਾਪੂ ਦੀ ਬੈਠਕ 'ਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੜੀ।

ਫੇਰ ਬਾਪੂ ਲਈ ਘਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਰਫ ਉਹਦੀ ਬੈਠਕ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਗਏ ਸਨ।

****

ਘੜੀ 'ਤੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵੱਜ ਗਏ ਸਨ।

ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਪਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਿੰਨੀ ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਸਫਾਈ ਸੀ ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਕੀ ਘਰ 'ਚ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਟਿਕਾਈ। ਸੰਵਾਰੀ। ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਸਫਾਈ ਪਸੰਦ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਬੈਠਕ ਉਸ ਆਪਣੇ ਲਈ ਬਣਾਈ ਸੀ ਜਿਸ 'ਚ ਦੀਵਾਨ ਪਿਆ ਸੀ। ਸੋਫਾ ਨੁਮਾ ਪੰਜ ਕੁਰਸੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਨੁੱਕਰ 'ਚ ਲੱਕੜ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾਈ ਅੰਗੀਠੀ 'ਤੇ ਸਟੀਰੀਉ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੈਸਿਟਾਂ। ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੈਟ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਜੁੱਤੀ ਲੈ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣਾ ਸਖ਼ਤ ਮਨ੍ਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦਾ ਲੰਗੋਟੀਆ ਯਾਰ ਮੋਹਣਾ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਖੁੱਸਿਆਂ ਸਣੇ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੁੱਸੇ ਹੀ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਬਾਪੂ ਬੋਲਿਆ ਕੁਝ ਨਾ, ਖੁੰਡੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਖੁੱਸੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਲੈ ਬਈ ਮੋਹਣ ਸਿਹਾਂ, ਜੇ ਬਚ ਗਏ ਤਾਂ ਤੇਰੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲਈਂ ਅਗਲੇ ਦੀ ਲੈਟਰੀ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/12

ਨਿਕਲ ਆਈ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ‘ਚ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਅਸੂਲ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ ਸੀ।

ਭੂਢੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਬੀਬੀ ਆਈ ਤੇ ਬੁਝੀ ਅਗਰਬੱਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਉਂ ਜਿਉਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ‘ਪੁੱਤ ਹੋਰ ਲਾਉਣ ‘ਚ ਕਿਹੜਾ ਭਾਰ ਲਗਦਾ।’ ਫਿਰ ਉਸ ਇਕ ਹੋਰ ਅਗਰਬੱਤੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰਜਾਈ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਲੈ ਲਈ।

ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ਬਾਪੂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ‘ਚ ਨਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਰੋ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਝੱਟ ਕਹਿ ਦੇਣਾ— “ਬੀਬੀ ਤੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਰੋਂਦੀ ਆਂ? ਉਸ ਲਈ ਜਿਸ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਿਆ।”

ਕਾਂਤਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੋਵੇ। ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਅੰਦਰ ਬੱਝੀ ਗੰਢ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜਾਂ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸੇ। ਐਨਾ ਉੱਚੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਹੀ ਦੇਖੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਬੋਝ ਹਲਕਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਹੁੱਝਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਵਿਜੈ....ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ?” ਬੀਬੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਉਂ....ਹੁੰ....।”

“ਫੇਰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆਵਾਂ।”

“ਤੁਹਾਡਾ ਪੀਣ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ?”

“ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਖਰਾ ਬੋਝਾ।”

“ਜੇ ਮੈਂ ਬਣਾ ਲਿਆਵਾਂ।”

“ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਫਿਰੇਂਗਾ। ਕਾਂਤਾ ਵੀ ਮੈਂ ਗਈ ਲਗਦੀ। ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਉਨੀਂਦਰੀ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਅੱਥਰਾ।”

ਉਹ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲੋਂ ਮੁੜ ਆਈ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਰਜਾਈ ਠੀਕ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੱਕ ਕੋਲ ਜੰਮੀ ਮੈਲ ਦੀ ਪੇਪੜੀ ਦਿੱਸ ਪਈ। ਕੋਲ ਪਏ ਸਾਢੇ ਨਾਲ ਉਸ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੇਪੜੀ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਖਿਲਰੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਰੁੱਖ ਸਿਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ।

“ਬੀਬੀ ਮੈਂ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ,” ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਠਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

****

ਚਾਹ ਦੇ ਉਬਾਲੇ ਤਾਈਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਊਲ-ਜਲੂਲ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਰੜਕਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਸਾਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਨੇ ਸਰਵਨ ਭਾਜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦਾ-ਪੁੱਛਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਏਸ ਸਮੇਂ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/13

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸਰਵਨ ਭਾਜੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਿਜ ‘ਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਸਨ ਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਭਾਜੀ ਪੰਜਾਬ ਰੋਡਵੇਜ਼ ‘ਚ ਆਡੀਟਰ। ਦੋਵੇਂ ਅਪਰੋਚ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸਰਵਨ ਭਾਜੀ ਕੋਲ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੰਗੇ ਹਸਪਤਾਲ ‘ਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ‘ਤੇ ਬੋਝ ਨਾ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਹਰੇਕ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਾ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਮਾਣ ਕਰਦੇ। ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਕਾਂਤਾ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬਣਦੀ। ਜਿਦਣ ਦਾ ਬਾਪੂ ਮੰਜੇ ‘ਤੇ ਪਿਆ, ਕਾਂਤਾ ਹੀ ਉਸ ਕੋਲ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੇਰਾ ਆਉਣਾ ਤਾਂ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਬੜੀ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਮੱਕੀ ਦੀ ਮੇਥੀ ਵਾਲੀ ਰੋਟੀ। ਚੰਗੀ ਮੱਕੀ ਜੱਸੋਂ ਕਿਆਂ ਦਿਉਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਜੱਸਾ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ, ਪਿੰਡ ਆਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਤੇ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਸੀ ਤੇ ਐਤਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੋਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਾਪੂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਣਾ ਸੀ।

....ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮੀਂ ਹੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਪੂ ਦਾ ਅੰਤ ਸਿਰ ‘ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ‘ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਮਰਜ਼ੀ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਰਗ ‘ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਕੋਈ ਮਰੇ ਨੂੰ ਨਹਾਉਣ ਦਾ ਹਿਆਂ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਮੋਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਦੁਨੀਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ, ਉਹ ਹੀ ਜਿਹੜਾ ਸੇਪੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਨਾ। ਲੰਡਾ ਦੁਨੀਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਡਰਦਾ ਮਾਰਾ ਕੋਈ ਲਾਗੇ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪਿਉ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਸਣੇ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਬੋ ਆਈ। ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਹਮਾ ਤਮਾ ਦੀ ਭੀੜ ਲੱਗੀ ਸੀ ਪਰ ਕੋਈ ਭੜ੍ਹਾ ਲਾਗੇ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ— “ਤੁਸੀਂ ਬਾਲਣ ਸੁਟਵਾਉ। ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਜਾਣੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣੋਂ ਡਰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੱਲਾ ਚੁੱਕ ਲੈ ਜਾਊਂ....।”

ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸੁਣੀ ਨਾ ਗਈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਇਹ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਵੇ। ਉਹ ਵੀ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ। ਪਰਸੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅੱਡੇ ‘ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਲੰਬੜਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤਾਏ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਚਾਲ ਆ?”

“ਮੈਂ ਅੱਠਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਪਿੰਡ ਆਇਆਂ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਊ।” ਮੈਨੂੰ ਖਿੜ ਆ ਗਈ ਸੀ।

“ਲੈ ਪਿਉ ਤੇਰਾ, ਕਹਿੰਦਾ ਪਤਾ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਊ।” ਉਸ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤੁਰਨ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਆਰੇ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/14

ਦੇ ਪਿਉ ਮੋਹਣੇ ਨਾਲ ਬਾਪੂ ਦਾ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਇਕ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ। ਉਦਾਂ ਵੀ ਇਹ ਬਾਪੂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਮੈਂ ਸੀ ਜੋ ਕਦੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਬਾਪੂ ਮੈਨੂੰ ਟਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਸ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਛੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਮੇਰੇ ਇਕੋ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਮਨਦੀਪ ਦੀ ਛਟੀ 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਦੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਬੀਬੀ ਆਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਡੱਬਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਕਾਰਡ। ਬਾਪੂ ਬੈਠਕ 'ਚ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਕਾਰਡ 'ਤੇ ਛਪੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਣ ਪਵੇ... ਸਰਦਾਰ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਦੀ... ਅਗਲੇ ਅੱਖਰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਸਟੀਰੀਉ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਰਡ 'ਤੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਨਾਂ ਛਪਵਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਨੀਲਮ ਨੇ ਮੇਰੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੀ ਰਹੀ-ਕਾਰਡ ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਨਾਲ ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੰਨ ਜਾਣ। ਪਰ ਬਾਪੂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਈ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕਰੜਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪਿਛਲ ਖੁਰੀ ਆਉਂਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕੜਾਕ ਦੇਣੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਖਾਨੇ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ। ਐਦਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਆਖਿਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਉਸ ਦਾ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਬਣਾਇਆ ਕਰਖਾਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ। ਬੀਬੀ ਕੋਲ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਚਾਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਆਭਾਸ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਕਰਖਾਨੇ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਦੀ ਚੁੱਪ ਲੰਮੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਬਾਪੂ ਨਾਲੋਂ ਨੀਲਮ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੀ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ। ਮੈਂ ਸਫਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਆਂ।” ਆਉਣਾ ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹੋ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰਖਾਨੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਬੈਡ ਦੇ ਢੋਅ 'ਤੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਪਲਾਈ ਮਿਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜਾਣ 'ਤੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਕਾਰਡ ਅੰਗੀਠੀ ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰੇਨ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਜਾ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਐਦਾਂ ਰੁੱਖਾ ਬੋਲਣ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝੁਣਝੁਣੀ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਕਰਖਾਨੇ ਉਂਘਰ ਤਕ ਦਾ ਸਫਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਹਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਬਾਪੂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੈਠਕ 'ਚ ਬੈਠੇ ਮੋਹਣੇ ਨੂੰ ਬਾਪੂ ਦੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵਾਰ ਵਾਰ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, “ਜਨਾਨੀਆਂ ਸਮਝਦੀਆਂ ਬਈ ਜਦੋਂ ਪੁੱਤ ਬਰੋਬਰ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ, ਕਿਉਂਜੁ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦੀਆਂ ਬਈ ਪੁੱਤ ਜਦੋਂ ਬੋਲੂਗਾ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਬੋਲੂਗਾ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੂੰ... 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ।”

****

ਦੇਹਾਂ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਚਾਹ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਫੜੀ ਮੈਂ ਵਰਾਂਡੇ 'ਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਬਾਪੂ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/15

'ਤੇ ਝੁਕੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਬਾਪੂ ਦੀ ਧੌਣ ਕੋਲ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਹਿਸਤੇ-ਆਹਿਸਤੇ ਤਾਕੀ ਕੋਲ ਆ ਖੜ੍ਹਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਬੀਬੀ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਠੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫੈਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿੱਸੇ। ਪਰ ਉਸ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਪੂ ਦੀ ਧੌਣ ਕੋਲ ਹੀ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਵਿਚਾਰ ਉਭਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਬਾਪੂ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਦੇਵੇਗੀ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਾਪੂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। ਬੱਸ ਆਪਣੀ ਚਲਾਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਬੀਬੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬੀਬੀ ਸਿਰਫ਼ ਜਿਉਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਜਿਉਣ ਲਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਦਿੱਸੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਥਾਹ ਖੁਸ਼ੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਪੂ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਜਿਉਂਦਾ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਦਾ ਹੱਥ ਬਾਪੂ ਦੇ ਨੱਕ ਕੋਲ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਘੰਡੀ ਨਾ ਘੁੱਟ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਮਾਰਨ ਦਾ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਵਧੀਆ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਹੱਥ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿਉ ਤੇ ਇਕ ਨਾਲ ਨਾਸਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ। ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ 'ਚ ਘੋਗਾ ਚਿੱਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਫੜੇ ਗਿਲਾਸ ਮੈਂ ਬੰਨੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਕੰਮ 'ਚ ਬੀਬੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਉਂਗਲਾਂ 'ਚ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਨੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਂਤਾ ਦਲਾਨ 'ਚ ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ? ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਲ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਕੀਮ ਹੀ ਬਦਲ ਨਾ ਲਵੇ। ਉਸੇ ਪਲ ਬੀਬੀ ਦੀ ਦੇਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਬੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਟੱਬ 'ਚੋਂ ਗੋਤਾ ਦੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਪੂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ... ਅਗਾਂਹ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੋਝੀ ਨਾ ਆਈ ਕਿਉਂਜੁ ਬੀਬੀ ਦੀ ਮਾਰੀ ਲੋਰ, “ਵੇ ਲੋਕੋ... ਮੈਂ ਪੱਟੀ ਗਈ... ਵੇ ਮੈਂ ਲੁੱਟੀ ਗਈ....” ਨੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਸੀ।

ਬਾਪੂ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਭੁੰਜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਦੀ ਧੌਣ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬਾਪੂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿ ਬੀਬੀ ਨੇ....।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/16

ਦਰਦ

ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਕੱਲਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਮੀਲ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਜਮੀਲ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਤੁਹਾਡੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਗ੍ਰੰਥ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਕੀ ਆਂਹਦੇ ਨੇ?” ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੈਥੋਂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਮੇ ਨੂੰ ਰੱਸਿਆਂ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਪੁੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੌਤ ਦਾ ਖੌਫ਼ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੌਤ ਆਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਮਾ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸੀ। ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹਮਰਾਜ਼ ਸੀ। ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਉਸ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਮੇਰੀ ਕੰਪਨੀ 'ਚ ਪਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਲਗਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਇਕਾਗਰਚਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਜੁਆਨ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੰਮਾ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਡਿਗਦਿਆਂ ਦੇਖ ਮੈਨੂੰ ਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।.. ਮੈਨੂੰ ਪੰਮੇ ਦਾ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਉਡਿਆ ਸਿਰ ਅਕਸਰ ਦਿੱਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੀਤੀਆਂ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਯਕਦਮ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਮੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕੁਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਜਾਂ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਘਰ 'ਚ ਮੇਰੇ ਕਰਨ ਗੋਚਰਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਹੋਵੇ ਵੀ ਤਾਂ ਕੁਲਵੰਤ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਝੱਟ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਤਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ 'ਚ ਐਕਸ ਸਰਵਿਸਮੈਨ ਜਾਂ ਹੈਂਡੀਕੈਪਿਡਾਂ ਲਈ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੋ-ਚਾਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵੀ ਦੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਲੰਬੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਟੀਨ ਬਣਾ ਲਈ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/17

ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੁੜਤੇ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਛੋਟਾ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੱਧਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਨਾਨਕ ਸਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੱਲ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਧਰੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਘੰਟਾ ਵਧੀਆ ਬੀਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਨਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ। ਨਾ ਹੀ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਐਨਾ ਕੁ ਥਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਵੇ। ਦਸ ਕੁ ਵਜੇ ਤਾਈਂ ਕੁਲਵੰਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਬੀਬੀ ਕੋਲ ਸੌਣ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਕੁਲਵੰਤ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਚ ਉਹ ਉੱਨਾ ਚਿਰ ਮਾਲਿਸ਼ ਜਿਹੀ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਸੌਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਨੇ ਥੱਕ ਕੇ ਪਾਸਾ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਗਿੱਟੇ ਕੋਲ ਲਗਾਤਾਰ ਜਲਣ ਜਿਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਗੋਡੇ ਤੱਕ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਖਾਜ਼ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਥੱਕ ਤੇ ਅੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਥੇ ਕੀ ਲੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਲੇਂਦੜਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਬਾਰੀਕ-ਬਾਰੀਕ ਕੰਡੇ ਅਜੇ ਵੀ ਚਮੜੀ ਨਾਲ ਚੁੰਬੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੁਲਵੰਤ ਦੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ, “ਜਾਗਦੀ ਆਂ ਕਿ ਸੌਂ ਗਈ?” ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪਾਸਾ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, “ਤੁਸੀਂ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਹਾ-ਤੁਸੀਂ ਸੌਂ ਗਏ ਸੀ। ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੀਂਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਈ? ਕਿੰਨੇ ਵਜ ਗਏ ਆ?” ਉਸ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਹੀ ਕਿੰਨੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਲਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤੇਲ ਲੱਭ ਕੇ ਦਵੇ। ਮੈਂ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਉੱਠ ਕੇ ਤੇਲ ਦੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਲੱਭੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤੇਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖਾਜ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਖਾਜ਼ ਕਰੀ ਜਾਵੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਖੱਬੇ ਗਿੱਟੇ ਕੋਲ ਖਾਜ਼ ਕਰੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਸੱਜੇ ਗਿੱਟੇ ਵਾਂਗੂ ਖੱਬੇ ਗਿੱਟੇ ਕੋਲ ਵੀ ਖਾਜ਼ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹਉਕਾ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਖਾਝ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜੇ ਉਹ ਥੱਕ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇਲ ਲੱਗਾ ਦੇਵੇ। ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਕਾਹਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਫੇਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਤੁਹਾਡਾ ਖੱਬਾ ਗਿੱਟਾ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ।”

ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਹੈਰਾ। ਜੇ ਹੈਰਾ ਤਾਂ ਹੀ ਖਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਆ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਂਦਾ। ਗੋਡੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਹੋਣੀ।”

“ਗੋਡੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ-ਗਿੱਟੇ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਫੇਰ ਉਤਾਹ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਆ।”

ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਖੱਬੇ ਗਿੱਟੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਖਾਜ਼ 'ਤੇ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/18

ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਪੈਰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਸੋਚ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਰਧ-ਸ਼ੁੱਤ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਲਾਈਟ ਜਗਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਗੋਡੇ ਹੇਠੋਂ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਐਦਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਵੀ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੈ। ਜੇ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਖਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਲੱਤ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਦੇਖੋ।” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹਲੂਣ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਕੋਈ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ।”

“ਮੈਂ ਇਹ ਕਦੋਂ ਕਿਹਾ।”

“ਤੂੰ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਖਾਜ਼ ਕਰ। ਮੇਰੀ ਲੱਤ ਵੀ ਹੈਰੀ ਆਂ। ਜਮੀਲ ਵੀ ਹੈਰਾ।”

“ਕੌਣ ਜਮੀਲ?” ਉਹ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ।

“ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ।”

“ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ?”

“ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।”

“ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਆ। ਆਪ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਮੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਮਾਰੇ ਸੀ। ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਵੀ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।”

“ਪਰ ਜਮੀਲ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

“ਫੇਰ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ?”

“ਉਹ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਸੀ...ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ...ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ...ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਸੀ...”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।”

“ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਜੁਆਨ ਸੀ। ਅੱਠ ਦਸ ਘੰਟਿਆਂ 'ਚ ਹੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆ। ਅੰਗ ਸੰਗ ਆ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ। ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਘਰੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਉਹ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਬੁੜਬੁੜਾ ਕੇ ‘ਜਮੀਲ’, ‘ਜਮੀਲ’ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆਂ। ਮੈਂ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਵਿਚੋਂ ਕਹਾਣੀ ਕੀ ਆ। ਦੱਸੋ। ਹੁਣੇ ਦੱਸੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੌਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਆਪ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੌਣਾ....।” ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇ। ਫੇਰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆ...ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣਾ।”

****

ਕਾਰਗਿਲ 'ਚ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਆ ਜਿੱਥੇ ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ 'ਚ ਬਹੁਤ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/19

ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਰਫ਼ ਪੈਂਦੀ ਆ। ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਚੌਕੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਆਂ। ਉਥੇ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਆ ਜਿਥੇ ਸਾਡੇ ਜੁਆਨ ਵੀਹ-ਪੱਚੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦੇ ਆ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋੜਾ ਮਾਰਨ 'ਚ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਮਾਰਚ ਮਹੀਨਾ ਬੀਤਦਾ ਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਇਹਨਾਂ ਚੌਕੀਆਂ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਆਂ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇਹੀ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਆਂ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਇਸ ਸਹੂਲਤ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਠੰਢ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟੇ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੇਈਮਾਨੀ ਆ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਪਲੈਨਿੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਚੌਕੀਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੀਨਗਰ ਤੇ ਲੇਹ ਲਦਾਖ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਟਰੋਲ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਉਪਰਲੇ ਏਰੀਏ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਇੰਨੇ ਮਾੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਕੇ ਪੱਕੀ ਦੋਸਤੀ ਲਈ ਹੱਥ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਧਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਇਸ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਫੇਲ੍ਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਨਾ ਲੜਨ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਕਰਦੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਏਰੀਆ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠਾਂ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਵਾਹੋਂ ਦਾਹੀ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਜੁਆਨ ਗੋੜਾ ਮਾਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸਾਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰਵੇ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ।

ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਣਾ ਸੀ ਉਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕਾਰਗਿਲ ਵੱਲ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਫੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੈਂਸਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਐਦਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਛੁੱਟੀ ਵਿਚਾਲੇ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਨਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ। ਤੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਹੀ ਕਹੀ ਗਈ ਸੀ, “ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲ ਗਈ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਡੀਕਲ ਲੀਵ ਲੈ ਲਉ। ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਿਨ ਲੰਘਾ ਦਿਉ।” ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਸਾਂ ਮਨਾਇਆ ਸੀ। ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ 'ਚ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਭੈੜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ।...ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਰਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲਾਈਨ ਆਫ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਧੱਕ ਦਿਉ। ਲੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ 'ਚ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਕੰਪਨੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਟਰੇਨਿੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਚੌਕੀਆਂ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੀਆਂ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ 'ਤੇ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/20

ਹਮਲਾ ਕਰਦੀਆਂ। ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬੇਗਿਣਤ ਜੁਆਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਫਾਇਦੇ 'ਚ ਸੀ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਉਹ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਟਿਕਾਣਿਆਂ 'ਚ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਰੜੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਨੰਗੇ ਧੜ ਲੜ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੀ ਸਾਡਾ ਔਰੋਂ ਵਧਣਾ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜਨ ਲੱਗੇ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧਣ ਲੱਗੇ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠਲੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ 'ਤੇ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਜੁਆਨ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ।

ਕਾਰਗਿਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਪੁਆਇੰਟ ਐਸਾ ਆ ਜਿਹੜਾ ਉਪਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਆ। ਇਸ ਪੁਆਇੰਟ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰਾਸ ਪੁਆਇੰਟ ਆ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਖਾਸ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦਾ ਆ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਕਾਰਗਿਲ 'ਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫੌਜੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁਆਇੰਟ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਕਿਤੇ ਤਕੜਾ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦਰਾਸ ਪੁਆਇੰਟ ਹੀ ਨਾ ਹਥਿਆ ਲਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਗਲੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਲਾਈਨ ਕੱਟੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਲੜਾਈ ਦੀ ਮਾਹਿਰ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਮੰਗਵਾਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਏਰੀਆ ਕਵਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਜੰਗਲ ਸੀ। ਉੱਚੇ ਲੰਬੇ ਰੁੱਖ। ਇਸ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੰਬੇ ਰੱਸੇ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਐਦਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਰੇ ਏਰੀਏ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਰੱਸਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜੁਆਨ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਰੁੱਖ ਤੱਕ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਰਾ ਜੰਗਲ ਘੁੰਮ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਐਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜੁਆਨ ਇੱਕ ਰੁੱਖ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਲੇ ਰੱਸੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਪਰ ਥੱਲੇ ਵੀ ਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਜੁਆਨ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਹੀ ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਾਰਗਿਲ ਵੱਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਵੱਖਤੇ ਹੀ ਦਰਾਸ ਪੁਆਇੰਟ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਔਰੋਂ ਵੱਧਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਬੈਠੇ ਸਾਡੇ ਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੁੰਡਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਯਾ ਅਲੀ ਯਾ ਅਲੀ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੇ ਪਰ ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਬੈਠੇ ਸਾਡੇ ਜੁਆਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀਆਂ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਗੋਲੀਆਂ ਕਿਧਰੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਅਗਾਂਹੋਂ ਗੋਲਬਾਰੀ ਦੇ ਦਬਾਅ

ਕਾਰਨ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਧੱਕਣ ਲੱਗੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਦਰਾਸ ਪੁਆਇੰਟ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਥਾਂ ਬਣ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਦਰਾਸ ਪੁਆਇੰਟ ਤੋਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਚੀ ਖੁਚੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦਰਾਸ ਪੁਆਇੰਟ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਈ। ਇਧਰ ਸਾਡੇ ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਜੁਆਨ ਬਾਂਦਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੱਸੇ ਟੱਪਦੇ ਤੇ ਦੁੜੰਗੇ ਮਾਰਦੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਲੱਗੇ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਪਿੱਛੇ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਰੱਸਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਐਸਾ ਗੁਆਚਿਆ ਕਿ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਰਸਤਾ ਲੱਭਦਾ ਮੈਂ ਹੋਰ ਗੁਆਚ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮਦਾ ਥੱਕ ਗਿਆ। ਕੁਸ਼ ਚਿਰ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਦੇ ਦੁਸਾਂਗ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੋਤਲ ਹਿਲਾਈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੁਸ਼ਕ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜੀਭ ਫੇਰੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਸੂਰਜ ਛਿਪ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਪਰ ਰੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਥੇ ਕੁਸ਼ ਵੀ ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਹਲਚਲ ਜਿਹੀ ਸੁਣੀ। ਮੈਂ ਮੌਟੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਟਾਹਣੇ ਨਾਲ ਸਹਿ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜੀ ਝਾੜੀਆਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟਿੱਲੇ 'ਤੇ ਖੜ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਖੜਾ ਸੀ ਉਹ ਥਾਂ ਮੇਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਜਿਹਾ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਕਦੇ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ।

“ਅਜੇ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਆ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਆ।” ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਰਾਈਫਲ ਉਸ ਵੱਲ ਸਿੱਧੀ ਕਰਦਿਆਂ ਟ੍ਰਾਈਗਰ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਰੱਖ ਲਈ। ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਮੋਢੇ ਉਪਰ ਦੀ ਪੁਠਾ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੱਕ ਹੱਥ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਸੀਸ ਵੱਟ ਕੇ ਹਟ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇਖੀ ਗਿਆ।

“ਜੇ ਉਸਨੇ ਉਤਾਂਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮਿੰਟ ਨੂੰ ਲਾਉਣਾ।” ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹੋਰ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਪੁਜੀਸ਼ਨ 'ਚ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਟ੍ਰਾਈਗਰ ਦੱਬ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਖੜ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਢਿੱਲੇ ਪੈ ਗਏ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਸਨੂੰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਵਾ ਲਵਾਂ। ਉਸਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਵਾਂ।

ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਖੜਾ ਫੇਰ ਪਾਸਾ ਪਰਤਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੇ ਰੁੱਖ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰੁੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੇਰੇ ਰੁੱਖ ਵੱਲ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਹੋਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਰਾਈਫਲ ਕਰੀ ਟ੍ਰਾਈਗਰ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਟ੍ਰਾਈਗਰ ਦੱਬਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਤੇ ਬੱਸ ਠਾਠ। ਫੇਰ ਉਸਦਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੀ ਰਾਈਫਲ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧਿਆ।

“ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦੇ, ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਆਈ ਲੈ।” ਮੈਂ ਚੀਕਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਨੇ ਮੋਢੀਉਂ ਲਾਹ ਕੇ ਰਾਈਫਲ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ। ਉਪਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਖੜ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਆਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ। ਉਸਦੀ ਰਾਈਫਲ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ 'ਚ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪਿਛਾਹ ਨੂੰ ਮੋੜਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਲੋਰ ਨਿਕਲ ਗਈ।

“ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।” ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਅਥਾਹ ਪੀੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗਾ। ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਵੀ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਸੀ।

“ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵਿੰਨਿਆ ਪਿਆ। ਨੱਸਣ ਜੋਗਾ ਕਿਥੇ ਆਂ ਮੈਂ। ਮੈਂ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਨੱਸਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਕਸਮ ਦੇ ਮੇਰੇ ਔਲਾ ਪਾਕ ਦੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸੱਚ ਪੁੱਛਵੇਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਬੜਾ ਸਕੂਨ ਮਿਲਿਆ।”

“ਚੰਗਾ ਬੈਠ ਜਾ ਫੇਰ।” ਮੇਰੇ ਇੰਨਾ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਹ ਬੈਠਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਭੈਣ ਦੇਣਿਆਂ, ਕੀ ਨਾਂ ਆ ਤੇਰਾ?”

“ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਕੱਢਦਾਂ। ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕੱਠਿਆਂ ਲੰਘਾਉਣੀ ਏ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਜਮੀਲ ਅਹਿਮਦ ਏ।”

“ਪਿਛੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪਿੰਡ ਆ?”

“ਕਸੂਰ ਲਾਗੇ ਏ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਫਤਿਹਾਬਾਦ। ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆਂ। ਘਰ 'ਚ ਭੰਗ ਭੁਜਦੀ ਸੀ। ਭੁੱਖਾ ਮਰਦਾ ਕੀ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਛੇ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਭਰਾ। ਅੱਬਾ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋਵਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਹ ਵੀ ਨਾ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਲਈ ਸ਼ੈਵਾਂ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਘਰ ਮੇਰੇ ਭੇਜੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਦਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਘਰ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ—

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/23

ਔਲਾ ਈ ਜਾਣਦਾ।”

ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

“ਭਰਾ, ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆਂ। ਗੱਲਾਂ ਕਰ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਛੱਡ।”

“ਮੇਰੀ ਵੀ ਹਾਲਤ ਤੇਰੇ ਜਿਹੀ ਹੀ ਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆਂ। ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਸੁਨਿਆਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੋਨੇ ਦਾ ਭਾਅ ਵਧ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਗਹਿਣੇ ਬਣਾਉਣ ਹਟ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੋਤਲ ਪੀਤਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਘਰ 'ਚ ਜਿਹੜੇ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਸੀ—ਉਹ ਵੀ ਮੁਕ ਗਏ। ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਲਾਲੇ ਪੈ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਬੀ. ਏ. ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਪਰ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਨਾ ਸਰਕਾਰੀ। ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਮਿਲੀ ਵੀ ਤਾਂ ਤਨਖਾਹ ਐਨੀ ਘੱਟ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਖਰਚਾ ਵੀ ਨੂੰ ਤੁਰਦਾ ਸੀ। ਘਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਹੀ ਮੈਂ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆਂ। ਫੌਜ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਪਿਛੇ ਦੋ ਨਿਆਣੇ ਆ।...ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਕਾਲਜ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਕੁੜੀ ਸਕੂਲ 'ਚ।” ਮੈਥੋਂ ਅਗਾਂਹ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਫਿਰ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਆਂ।”

“ਹੂੰ।”

ਮੇਰਾ ਤਿਆਹ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਪਾਣੀ ਹੈਗਾ?”

ਉਹ ਨੇ ਕੂਹਣੀ ਪਰਨੇ ਹੋ ਕੇ ਬੋਤਲ ਦਾ ਢੱਕਣ ਮੂੰਹ 'ਚ ਲੈਂਦਿਆਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਬੋਤਲ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਉਲਦ ਦਿੱਤੀ। ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਏ?”

“ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਕੁਸ਼ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ ਆ?”

ਉਸ ਦੀ ਦਰਦ ਨਾਲ ਲੋਰ ਨਿਕਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਠ 'ਚੋਂ ਪੱਟੀ ਕੱਢੀ। ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਦੇ ਜ਼ਖਮ 'ਤੇ ਰੱਖੀ। ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਦੇ ਲੜ ਨਾਲੋਂ ਲੰਬੀ ਸਾਰੀ ਲੀਰ ਪਾੜੀ। ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ।

“ਭਰਾ—ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਦੱਸਿਆ ਨੂੰ।” ਕੁਸ਼ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਅਜਾਇਬ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਤੇਰੀ ਵੱਖੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਵੱਡਾ ਜ਼ਖਮ ਆ।”

“ਗੋਲੀ ਮੇਰੀ ਵੱਖੀ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘ ਗਈ। ਪਸਲੀ ਤਾਂ ਬਚ ਗਈ ਪਰ ਲੱਗਦਾ ਮਾਸ ਦਾ ਲੋਥੜਾ ਉਡ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਸ ਢਿੱਡ ਦਾ ਕੀ ਕਰਾਂ?”

“ਕੀ ਹੋਇਆ?”

“ਮੈਂ ਸਾੜੇ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾਂ। ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।”

“ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਾਧੂ ਸਾਮਾਨ ਆ।” ਮੈਂ ਪਿੱਠ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ੱਕਰਪਾਰੇ, ਗੁੜ ਤੇ ਭੁੱਜੇ ਹੋਏ ਛੋਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗੇ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/24

“ਯਾਰ ਜਮੀਲ ਠੰਢ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਆ।” ਹੱਥ ਮਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ।

“ਠੰਢ ਤਾਂ ਭਰਾ ਹੋਈ ਈ ਆ ਉਪਰੋਂ ਰਾਤ ਉਤਰ ਆਈ ਏ।”

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਧੁੰਦ ਜਿਹੀ ਫੈਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

“ਆ ਫਿਰ ਔਖੇ ਸੌਖੇ ਲੱਕੜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰੀਏ।” ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਗੋਡਣੀਆਂ ਭਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਘਾਹ ਫੂਸ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਬੋੜੀ ਦੇਰ ‘ਚ ਵਾਹਵਾ ਢੇਰੀ ਬਣ ਗਈ। ਜਮੀਲ ਨੇ ਪਿੱਠ ‘ਚੋਂ ਇਕ ਕੱਪੜਾ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਜੇਬ ‘ਚੋਂ ਡੱਬੀ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਗ ਬਾਲ ਲਈ। ਅੱਗ ਦੇ ਸੇਕ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੇ ਗਰਮਾਇਸ਼ ਫੜੀ। ਅਸੀਂ ਕੁਸ਼ ਠੀਕ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

“ਤੂੰ ਦਰੱਖਤ ‘ਤੇ ਕਿਉਂ ਚੜਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ?”

“ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਰੁੱਖ ‘ਤੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਹੀ ਭੱਜਿਆ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਕੰਪਨੀ ਰੁੱਖਾਂ ‘ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਲੜਾਈ ਲੜਦੀ ਆ।”

“ਤਾਹੀਉਂ ਸਾਡੇ ਆਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੱਕੀ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਭੁੰਨੀ ਗਏ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਉਪਰੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ?”

“ਦਰਅਸਲ ‘ਚ ਅਸੀਂ ਉਲਝਣ ‘ਚ ਫਸ ਗਏ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਗੋਲਬਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਪਿਛੋਂ ਸਾਡੇ ਅਫਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਿਕਣ ਦੇ ਰਹੇ। ਹਫਲਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਝ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਸਾਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਧੱਕੀ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸੋਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੀਏ।”

“ਲੜਾਈ ‘ਚ ਤਾਂ ਐਦਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ।”

“ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤਕਰੀਬਨ ਦਸ ਮਿੰਟ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?”

“ਲੜਾਈ ‘ਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟਵਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਉਂ ਤਾਂ ਵੀ ਜਿੱਤ ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਨਾਲੇ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ.....।”

“ਉਹ ਕੀ...?”

“ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੇਰੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਵਾ ਕੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਕਮ ਸੇ ਕਮ ਇਸ ਉਜਾੜ ਜੰਗਲ ‘ਚ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਥ ਤਾਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ‘ਚ ਜਾਨਵਰ ਹੀ ਖਾ ਜਾਣਗੇ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ‘ਚ ਵੀ ਆਈ ਸੀ।”

“ਅੱਛਾ।”

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/25

“ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਇਸ ਮੁਕਾਮ ‘ਤੇ ਨਾ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨੈ, ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਨੈ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚੀ?”

“ਐਤਰਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਵੀ ਸਾਥੀ ਭਾਲਦੇ ਆ। ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਆਂ।...ਸ਼ਾਇਦ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ—ਇਕ ਵੇਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮਾਰ ਵੀ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਘੋੜੀ ਨਹੀਂ ਦਬੀ ਗਈ...ਕੀ ਪਤਾ ਖੁਦਾ ਦੇ ਫ਼ਜ਼ਲੋਂ ਕਰਮ ਨਾਲ ਤੂੰ ਬਚ ਗਿਆ.....।” ਉਹ ਦੱਸਦਾ-ਦੱਸਦਾ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਣੇ ਹੋਏ ਆਂ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਾਂ ਫਿਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਜਾਨ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਜਾਂਗੇ।”

“ਡਿਊਟੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਾਲ ਰਹੀ। ਪਰ ਫੌਜੀ ਕਿਹੜੇ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਮਖ਼ਲੂਕ ਨੇ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਦਰੁਸਤ ਏ।”

ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹੇ।

ਮੇਰੀ ਲੱਤ ‘ਚੋਂ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਿਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਝੂਠੇ ਪੈਣ ਲੱਗਦੇ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਜਮੀਲ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਕਸਾਉ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਰਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਕੀ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਿਆ?”

“ਕੁਛ ਨਹੀਂ।”

“ਕਿਉਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ।”

“ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਬੋਲਣਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੰਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਕਰਦੀ ਏ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਵਫ਼ਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ—ਉਹਨੇ ਔਧੀ ਕੁ ਉਸੇ ਵਕਤ ਮਰ ਜਾਣਾ। ਤੈਨੂੰ ਕੌਣ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ?”

“ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਇਕ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖੀਆਂ ‘ਚ ਪਾਵਾਂ ਕਿਵੇਂ ਕੱਜਲਾ, ਵੇ ਅੱਖੀਆਂ ‘ਚ ਤੂੰ ਵੱਸਦਾ।...ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਗੀਤ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ।”

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ ਸੀ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡੋਰ-ਡੋਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਮੀਲ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗਾਲੂ ਨਿਕਲੀ ਸੀ, “...ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਨਾ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ.....।” ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ਜਮੀਲ ਨੇ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਘਬਰਾ ਨਾ ਭਰਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਧਰ ਬੈਠਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਔਲ੍ਹਾ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਧਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਸੌ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੁਮਕਿਨ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/26

ਦੋਜ਼ਖ ਦੀ ਔਗ ਵਿਚ ਸੜ ਮਰਦਾ। ਫਿਰ ਔਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ....।”

ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲੰਬੀ ਚੁੱਪ ਪਸਰ ਗਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ। ਫੇਰ ਪਹਿਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਜਮੀਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰ?”

“ਰਾਤੀਂ ਆਪਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗੂ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ....।”

“ਫੇਰ ਉਹੀ ਗੱਲ....ਤੂੰ ਐਦਾਂ ਕਿਉਂ ਸੋਚਦਾ?”

“ਇਹ ਵਕਤ ਦਾ ਸੱਚ ਏ।”

“ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਆ।”

ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸ ਵੀ।” ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਮੇਰੇ ‘ਤੇ ਇਕ ਫ਼ਜ਼ਲ ਕਰੀਂ-ਮੈਨੂੰ ਕਬਰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਦਬ ਛੱਡੀ...।”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਦਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਰਾਹਤ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ।

“ਕੁਸ਼ ਹੋਰ?”

“ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ।”

“ਯਾਰ ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਈ।”

“ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ-ਮੈਂ ਬਚਣਾ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਬਚਣਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਦਰਦ-ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ? ਜੇ ਤੂੰ ਭਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਰਣਾ ਚਾਹੁਣਾ। ਮੈਥੋਂ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਔਲ੍ਹਾ ਪਾਕ ਦੇ ਘਰੋਂ ਤੇਰਾ ਪੁੰਨ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਭਰਾ, ਤਾਡੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਗ੍ਰੰਥ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਕੀ ਆਂਹਦੇ ਨੇ?” ਉਸ ਨੇ ਔਖਾ ਜਿਹਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦਾ? ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ?”

“ਪਹਿਲਾਂ, ਤੂੰ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਦੱਸ।”

“ਛੋਟੇ ਭਾਈ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਰੋਜ਼ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਪਿਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤ ਆ। ਘਰਵਾਲੀ ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਆ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾਂ ਇਹ ਵੀ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਹੀ ਸਿਖੀਆਂ। ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ‘ਚ ਲਿਖਿਆ ਆ ਕਿ ਜੋ ਜੀਅ ਆਇਆ ਆ-ਉਹਨੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਜਾਣਾ ਆ। ਜੀਵ ਕੀ-ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਆ। ਜਿੰਦਾਂ ਬੰਦਾ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਣ ਲੈਂਦਾ ਆ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਦੇਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਦੂਜੇ ਨਵੇਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਆ : ਰਾਮ ਗਇਉ ਰਾਵਨੁ ਗਇਉ ਜਾ ਕਉ ਬਹੁ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/27

ਪਰਵਾਰ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਰੁ ਕਛੁ ਨਹੀ ਸੁਪਨੇ ਜਿਉ ਸੰਸਾਰੁ॥”

“ਜੇਹੜੇ ਵਕਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਏ?”

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਭਟਕਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਘਰ ‘ਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ‘ਚ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਤੁਰੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਆ। ਪਹੇਵਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਗਤੀ ਕਰਵਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਆ। ਫੇਰ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਪਿਛਾ ਛੱਡਦੀਆਂ....।”

ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫੇਰ ਲੰਬੀ ਚੁੱਪ ਪਸਰ ਗਈ ਸੀ।

ਉਸ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਕਹੇ ਲਫਜ਼ ਦੁਹਰਾਉਣ ਲੱਗਾ, “ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਂ ਬਸ ਅਸਥਾਈ ਫਾਇਦਾ ਏ ਤੇ ਜੋ ਆਖਿਰਤ, ਉਹੀ ਪਾਏਦਾਰ ਘਰ ਏ।” ਫੇਰ ਉਹ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਤ, ਆਲਮੇ ਬਰਜ਼ਖ ਤੇ ਕਿਆਮਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ‘ਚ ਵਿਚਰਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਐਦਾਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ‘ਚ ਉਸ ਦਾ ਆਮਾਲਨਾਮਾ ਫੜਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਆਮਾਲਨਾਮਾ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ‘ਚ ਫੜਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਰਜ਼ਮੀਨ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਵਾਂ।”..

ਮੇਰਾ ਗਲ੍ਹਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੁੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਬੋਤਲ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਕਦੀ ਬਹੁਤਾ ਬੋਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਸੁਣਦਾ ਹੀ ਆਂ। ਤੂੰ ਸੁਣਾਈ ਚਲ।” ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਘੁੰਮਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜੀਭ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸਾ ਲਿਆ ਸੀ, “ਭਰਾ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾਂ। ਤੂੰ ਮਾਰ ਦੇ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਗੋਲੀ। ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ‘ਚ ਬੜੀਆਂ ਚੀਸਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ। ਸ਼ੁਦਾ ਦੇ ਨਾਂ ‘ਤੇ ਇਹ ਕਰਮ ਕਰ ਦੇ।”

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ‘ਤੇ ਤਰਸ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਮਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਾਛੜ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਗਤੀ ਕਰ ਦਵਾਂ। ਅਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਚੰਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਬਚਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਜਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਮਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਾਂ। ਇਹ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਨਿਆਂ ਆ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਸੀਜ ਫਾਇਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ‘ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਜਾਂ ਬੰਬ ਚਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਚਲ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਛੱਡ ਆਵਾਂ। ਲਗਦਾ-ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਆ।”

ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਰੌਣਕ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਲੰਗੜਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੱਡੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਰਦਾ-ਤੁਰਦਾ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਮਤ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/28

ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ ਸੀ। ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਹ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਲੰਬੇ-ਲੰਬੇ ਸਾਹ ਲਏ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਭਰਾਵਾ-ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕਰਾਂ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਭੋਇ 'ਤੇ ਲੈ ਆਇਆਂ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਰੱਸਿਆਂ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਪੰਮਾ ਡਿਗਦਾ ਦਿਸਿਆ ਸੀ। ਪੰਮੇ ਦੀ ਚੀਕ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਮੀਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਮੀਲ ਮੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਾਧਣ ਲਈ ਰਾਈਫਲ ਦੇ ਟ੍ਰਾਈਗਰ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਦਾ ਦਬਾਉ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀ ਮੈਂ ਚਲਾਈ ਸੀ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜੁਆਨ ਨੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ।

ਡਰ

ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੁ ਚਿਰ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਦੀ ਝਪਕੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਕ ਚਿਹਰਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ। ਲਹੂ 'ਚ ਲੱਥਪੱਥ। ....ਹੱਥ ਦਾ ਵੱਢਿਆ ਹੋਇਆ ਅੰਗੂਠਾ....। ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੰਨ ਪਿਆ। ....ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਗੁਟ। ....ਗੋਡੇ ਦੀ ਚੱਪਣੀ। ....ਫਿਰ ਇਹ ਚਿਹਰਾ ਅਜੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, “ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਉ। ਕੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਉ। ਬਚਾਉ.....ਬਚਾਉ.....ਬਚਾਉ.....।” ਮੈਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਠ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਵੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਹੱਥ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਮਨਜ਼ੀਤ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਦਰਦ ਨਾਲ 'ਕੱਠੀ ਮੁੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਖਿਝ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਕਮਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋ।” ਖੱਬੀ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਫੜੀ-ਫੜੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਤੇਜ਼ ਚਲਦੇ ਸਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, “ਕੀ ਹੋਇਆ?” “ਕੁਸ਼ ਨੂੰ।” ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਫੇਰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, “ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਦੱਸਦੀ ਆਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹੋ।” ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ 'ਚ ਚਹੁੰ ਪਾਸੀਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਘੁੰਮਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਸਿਰ 'ਚ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰਦਾ ਹਾਂ। ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਟਿਊਬ ਜਗਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਿਰਹਾਣੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜੁੱਤੀ ਮੂਧੀ ਮਾਰ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਫੇਰ ਮਾੜੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ। ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਆ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਚੇਤਾ ਮਾੜਾ। ਤੁਹਾਥੋਂ ਐਨਾ ਵੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ।” ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਡਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ।

ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ, “ਤੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਆ?”

ਉਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, “ਮੈਨੂੰ ਰਾਤੀਂ ਨੂੰ ਦਿਨੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਆ। ਅਜੀਬੇ ਗਰੀਬ। ਅੱਜ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਸੁਣ ਲਉ। ਮੇਰੀ ਮਾੜੀ ਕੁ ਝਪਕੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਆਹ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਸੀ....ਮੈਂ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆਂ। ਅਗਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਗੱਡੀ 'ਚ ਆ ਚੜ੍ਹਦਾ ਆ। ਗੱਡੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਜਾ ਰਹੀ ਆ। ਫੇਰ ਗੱਡੀ ਦੀ ਥਾਂ ਝੋਟਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਆ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/30

ਸੰਨਤੋੜ ਦੌੜਦਾ। ਪਾਗਲ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ। ਬਚਾਓ-ਬਚਾਓ। ਫੇਰ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਆ। ਉਹ ਦੇ ਹੱਥ 'ਚ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਜਿਹਾ ਹਥਿਆਰ ਆ। ਉਹ ਰਾਖ਼ਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗੂ ਹੱਸਦਾ ਆ। ਅਜੇ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਆ। ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਮੁੜ ਕੇ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ।”

ਅਕਸਰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉੱਟ ਪਟਾਂਗ ਜਿਹੇ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਇਕ ਔਪ ਨੌਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਜੇ ਜਾਂ ਬਲਰਾਜ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਕਦਮ ਜਾਗ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾੜੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, “ਮੁੰਡੇ ਸੈਂਟ ਹੋ ਜਾਣ। ਵਿਆਹੇ ਜਾਣ। ਸਾਡੀ ਚਿੰਤਾ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇਗੀ। ਆਪਣੇ ਜੋਗੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਸਾਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕੱਖ ਨਾ ਦੇਣ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਦੇ ਬੇਟੇ ਜੈਪਾਲ ਨਾਲ ਵਾਪਰੇ ਹਾਦਸੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਮੇਰਾ ਕੁਲੀਗ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਅਪਨੈਡਿਕਸ ਦਾ ਅਪ੍ਰੈਸ਼ਨ ਪਟੇਲ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਜੈਪਾਲ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਜੈਪਾਲ ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨਗਰ ਚੌਕ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੁੰਡਾ ਜੁਆਨ ਹੈ। ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥਪਾਈ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਜਣੇ ਨੇ ਹਥੀਆ ਜੈਪਾਲ ਦੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਬਾਂਹ ਬਚ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਫਰੈਕਚਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਜੈਪਾਲ ਦਾ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ, ਮੋਬਾਇਲ ਤੇ ਗਲ ਦੀ ਚੈਨੀ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਜੈਪਾਲ ਨੂੰ ਬੜਾ ਰੋਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਵੇ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜੈਪਾਲ ‘ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ-ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਔਖਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਉਹਦਾ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਉਹ ਰੋਣ ਹਾਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, “ਯਾਰ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਮੁੰਡੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫੁਟੂ ਸਮਝਦੇ ਆ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਕਿਹਾ ਮੰਨਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਐਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਨਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਚੱਲ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਮਰਾਵੇ ਐਹੀ ਤਰੀਕੀ। ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ-ਐਨਾ ਬਥੇਰਾ। ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਪਿਆ। ਉਹ ਦੀ ਮੰਮੀ ਦਾ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਵਧਿਆ। ਜੈਪਾਲ ਦੇ ਪਲਸਤਰ ਲੱਗਾ.....।”

ਮੈਂ ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਬਾਰੇ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸ ਕੇ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹਦੀ ਨੀਂਦ ਰਫੂ ਚੱਕਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਾਸੇ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਚੋਤਾਈ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਚਲਦੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ

ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮੋੜ-ਘੋੜ ਕੇ ਉਹੀ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ 'ਚ ਪਿਆਰ-ਮੁਹੱਬਤ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਫਿਕਰਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸਾਂਝ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਗਲੀ-ਗੁਆਂਢ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਦੂਰ ਨੇੜਲੀਆਂ ਦੋਸਤੀਆਂ 'ਚ ਬੜਾ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਫਿਕਰਮੰਦ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ। ਕੁਝ ਵਕਫੇ ਬਾਅਦ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, “ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ?” ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, “ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਹਨੂੰ ਦੱਸਾਂ। ਇਸ ਘਰ 'ਚ ਤੁਹਾਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਆ।” ਹੁਣ ਵੀ ਮੇਰੀ ਚੁੱਪ ਉਹਨੂੰ ਅਖਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਆਪਣਾ ਅਜੇ ਤਾਂ ਢਾਈ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਰਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫੋਨ ਕਰੇ।” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ, “ਐਸ ਵੇਲੇ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ।” ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਉਹ ਕੋਫੀ ਪੀਣ ਲਈ ਉੱਠਿਆ ਹੋਵੇ।” ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮੋਬਾਇਲ ਦਾ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਫੋਨ ਬੰਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰ। ਪੈਟ੍ਰੋਲ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ। ਕਪੂਰਥਲਾ ਚੌਕ ਤੋਂ ਫੁੱਟਬਾਲ ਚੌਕ, ਫੁੱਟਬਾਲ ਚੌਕ ਤੋਂ ਨਕੋਦਰ ਚੌਕ, ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਵਿਦਾਸ ਚੌਕ, ਰਵਿਦਾਸ ਚੌਕ ਤੋਂ ਮਾਡਲ ਹਾਊਸ ਮੋੜ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਲਿਆ ਕਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਡਾਂ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਰਹਿੰਦੀ ਆ। ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।” ਅੱਗੋਂ ਅਜੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਡਰ ਗਏ? ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ-ਗਾਉਂਦਾ ਘਰੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾਂ।”

ਅਜੇ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਨਜੀਤ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਚਿਤੁੰਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਦੀਆਂ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, “ਮੰਮੀ ਜੀ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਆ। ਕੀ ਬਣਨਾ ਆ। ਬੀ ਰੀਲੈਕਸ।” ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, “ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਆ ਨਾ।”

ਮੈਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਮਨਜੀਤ ਮੇਰੀ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੀ ਅਰਥ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਲਟਾ ਪੁਲਟਾ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, “ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਅਜੇ ਤੋਂ ਡਰਨ ਲੱਗੇ ਹੋ?” ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ, “ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਡਰ?” ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੁੱਕ ਲੁਕਾਅ ਦੇ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, “ਜਵਾਨ ਪੁੱਤ ਦਾ ਡਰ।” ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੁਲੀਗ ਰਵੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ, “ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਂਟ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਧੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ। ਪੜ੍ਹਾਉ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦਿਉ।

ਸਮਝ ਲਉ ਚਿੰਤਾ ਖਤਮ। ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਸ਼ਰੀਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਰੋਕੋ, ਝਿੜਕੋ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਮੇਰਾ ਸਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਰੋਡਵੇਜ਼ 'ਚ ਆਡੀਟਰ ਲੱਗਾ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਪੜ੍ਹਣ ਭੇਜਿਆ। ਕੁਸ਼ ਪੈਸੇ ਉਸ ਕੋਲ ਸੀ। ਕੁਸ਼ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਫੜੇ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਸੀ। ਅਜੇ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ ਨੂੰ ਬੀਤਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਫਲਾਣੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਆਉਣਾ। ਪਿਉ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਜਿਹੜੇ ਪੈਸੇ ਸੀ-ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਉਹਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਫੇਰ ਦੋ ਸਮਿਸਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਭੇਜੀਆਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਵਿਆਹ ਲਈ ਪੈਸੇ ਕਿਥੋਂ ਕੱਢੇਗਾ। ਮੁੰਡਾ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਸੀ ਤੇ ਭੂਆ ਕੋਲੋਂ ਫੋਨ ਕਰਵਾਏ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕਿਥੇ ਮੰਨਦੇ ਆ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਇਕੋ ਨੰਨਾ ਫੜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਛੁੱਟੀਆਂ 'ਚ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਵੀ ਕੀ ਕਰਨ। ਮੁੰਡਾ ਆਇਆ। ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਕੁੜੀ ਵੀ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਚਲੇ ਗਈ। ਪਿਉ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ 'ਚ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ।”

****

ਅਜੇ ਅਕਸਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, “ਯੂਅਰ ਪਰਸੋਪਸ਼ਨਜ਼ ਆਰ ਰੌਗ।” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਘਟ-ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਐਲ ਟੀ ਸੀ ਲੈ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਘੁੰਮਣ ਗਏ ਹੋ? ਕਿਸੇ ਮਲਟੀਪਲੈਕਸ 'ਚ ਮੂਵੀ ਦੇਖੀ ਆ? ਕਿਸੇ ਮਾਲ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋ? ਨਹੀਂ ਨਾ। ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਨਾ ਠੋਸਿਆ ਕਰੋ।” ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਲਰਾਜ ਤੁਹਾਡੇ ਖਹਿੜੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਛਤਬੀੜ ਚਿੜੀਆ-ਘਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਲਿਆਉ। ਤੁਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਟਾਲਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਿਉਂ? ਨਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਕੁਸ਼ ਦੇਖਣਾ ਸੀ। ਨਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਂ ਘਰ ਤੇ ਦਫਤਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਆ। ਅੱਜ ਦਾ ਸਲੋਗਨ ਆ-‘ਹੈਪੀ ਚਿਲਡਰਨ ਆਰ ਮੋਰ ਇੰਸਪੈਰੇਟਿੰਗ ਦੈਨ ਸੁਕਸੈਸਫੁਲ ਚਿਲਡਰਨ।’ ਦੱਸੋ-ਮੈਂ ਕੋਈ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ?” ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਉੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਲਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸੂਰ 'ਚ ਸੂਰ ਮਿਲਾਈ ਸੀ, “ਡੈਡੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਲ 'ਚ ਇਕ ਔਧ ਵਾਰ ਭੂਆ ਜੀ ਜਾਂ ਮਾਸੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਬਾਕੀ ਦਿਨ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਦਫਤਰ ਤੇ ਦਫਤਰੋਂ ਘਰ। ਘਰ 'ਚ ਬੈਠੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਟੈਂਡਰ ਨੋਟਿਸਾਂ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਆ।”

ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਘਰ ਤੇ ਦਫਤਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਛੇ ਸਾਲ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲਾ ਆਇਆਂ। ਉਥੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਰੁਟੀਨ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੁਲੀਗ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ, “ਬਾਬੂ ਜੀ, ਘੁੰਮਿਆ ਫਿਰਿਆ ਕਰੋ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ। ਸਤਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ 'ਚ। ਬਾਈ 'ਚ ਕਿਰਨ ਬੀਏਟਰ ਕੋਲ। ਰੇਹੜੀ ਮਾਰਕੀਟ। ਛੱਤੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਾਰਕ 'ਚ। ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਪਵੇਗਾ।” ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥ 'ਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਰੋਕ ਗਾਰਡਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਲੱਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ 'ਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਪੁੱਠਾ ਹੋਇਆ।

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਪੁੱਠੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਦੇ ਸਿੱਧੀ ਹੋਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਧੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜਾਂ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਪਾ ਜੀ ਦੇ ਡਰ ਨੇ ਹੀ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਾਣਦਾ? ਮੇਰਾ ਦਫਤਰ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈਕਟਰ 'ਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਤਾਰਾਂ ਦੇ ਬਸ ਸਟੇਂਡ ਤੱਕ ਪੈਦਲ ਆਉਂਦਾ। ਪੈਂਤੀ ਨੰਬਰ ਜਾਂ ਛੇ ਏ ਨੰਬਰ ਬਸ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਘੰਟਾ ਕੁ ਸੁਸਤਾਉਂਦਾ। ਫੇਰ ਬੈਂਗ 'ਚੋਂ ਅਖਬਾਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਣ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਢੇ ਕੁ ਔਨ ਵਜੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ। ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਪੀਂਦਾ। ਫੇਰ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਕੋਠੀ 'ਚ ਪੱਕਾ ਪੀ. ਜੀ. ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਆਉਂਦੇ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਕੋਈ ਆਈਲੈਂਟਸ ਕਰਨ ਆਉਂਦਾ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਐਗਜ਼ਾਮ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਅੱਠ ਮੁੰਡੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਆਏ ਸਨ। ਤਕੜੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਟੀ. ਵੀ. ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫੁੱਲ ਸਪੀਡ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ। ਕਿਸੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਗਾਣੇ 'ਤੇ ਨੱਚਦੇ-ਟੱਪਦੇ। ਬਾਰਾਂ ਵਜਾ ਦੇਂਦੇ। ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਉਖੜ ਜਾਂਦੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਪਾਸੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਕ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਅੱਕ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਮਾਲਕ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, “ਮੁੰਡੇ-ਖੁੰਡੇ ਆ। ਮੌਜ ਕਰਨ ਦਿਉ। ਜਦੋਂ ਵਿਆਹੇ ਗਏ-ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਉੱਚੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਇਆ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗੇ ਆ।” ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਛੱਤ 'ਤੇ ਟਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਉਨਾ ਚਿਰ ਘੁੰਮਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੁੰਡੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਚਲੇ ਨਾ ਜਾਂਦੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਅਜੇ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਆਦਮੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਓਪਨਿਸ਼ਦਾਂ 'ਚ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸੀ। ਆਤਮਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਅਕਾਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਵਾ। ਅੱਗ। ਪਾਣੀ। ਧਰਤੀ। ਔਸ਼ਧੀ। ਖੁਰਾਕ। ਸੀਮੈਨ। ਤੇ ਆਖਿਰ 'ਚ ਆਦਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।...ਨਾਮ। ਬਾਣੀ। ਸੰਕਲਪ। ਚਿੰਤ। ਧਿਆਨ। ਵਿਗਿਆਨ। ਬਲ। ਤੇਜ। ਸਿਮਰਣ। ਆਸ਼ਾ।...ਲੋਭ। ਈਰਖਾ। ਗੁੱਸਾ। ਚਿੰਤਾ। ਸਾੜਾ। ਨਿਰਾਸ਼ਾ। ਕਰੂਪਤਾ। ਇਕੱਲਤਾ।...ਸਭਿਆਚਾਰ। ਪ੍ਰੇਮਵਾਨ। ਸਿਖਲਾਈ। ਸੰਗਤ-ਸੋਹਬਤ। ਝੁਕਾਅ। ਪਿਛੋਕੜ। ਇੱਛਾ। ਸੰਘਰਸ਼। ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧ। ਮਾਨਸਿਕ ਦਵੈਤ। ਠੀਕ। ਗਲਤ। ਚੰਗਾ। ਬੁਰਾ।...ਦਾਸਤਾ। ਨਿਰਭਰਤਾ। ਇਕਾਂਤ। ਯਾਦਾਂ। ਸੰਸਕਾਰ। ਸ਼ੌਰ। ਪਰਮ ਸੁੰਦਰ। ਅਲੌਕਿਕ ਪਰਮ ਹੁੰਦਾ। ਅਲੌਕਿਕ...ਆਜ਼ਾਦੀ। ਮੁਕਤੀ।...।” ਅਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਬੱਸ। ਹੁਣ ਬੱਸ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਘੰਟਾ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਆ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਸ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ, ਪੀਰਾਂ ਨੇ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੇ, ਸੰਤਾਂ ਨੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗੂ ਉਹਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨ ਲਿਆ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਾਲੀ ਤੇ ਫੋਕੀ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਨਕਲਚੀ ਹੋ। ਕੁਸ਼ ਵੀ ਅਸਲ, ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਆ।...ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਜਿਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦੇ ਆ। ਮੌਤ ਤੋਂ ਤਾਂ ਡਰਣਾ ਹੀ ਆ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਡਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਦੂਜੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ

ਸੋਚਦੇ ਆ। ਮੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਚਲੀ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਡਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਸਿੱਧੀ ਪੱਧਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਆ ਕਿ ਡਰੇ ਹੋਏ ਆ। ਕਿਸ ਤੋਂ ਡਰੇ ਆ ਇਹ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਜੀਵਨ ਇਕ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਤੇ ਨੀਂਦ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ... ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਅਲਗ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ...। ਹੁਣ ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾਂ.....ਤੁਸੀਂ ਡਾਰਵਿਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਉਰੀਜਨ ਆਫ ਸਪੇਸੀਜ਼' ਪੜ੍ਹੋ। ਫੇਰ ਤੁਹਾਡੇ ਗਿਆਨ 'ਚ ਵਾਧਾ ਹੋਊਗਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਰਸਨੈਲਟੀ ਦੀ ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਣੀ। ਮੈਂ ਲਿਆ ਕੇ ਦਵਾਂਗਾ। ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਲਰਾਜ 'ਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛਪੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਚ ਬਦਲੇ।”

ਅਜੈ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਲਰਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, “ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਮੈਂ ਇੰਟਰਨੈਟ 'ਤੇ ਗੁਰਚਰਨ ਦਾਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਇੰਡੀਆ ਅਨਵਾਊਂਡ' ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰਚਰਨ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਪੁਨੇ ਦੇ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਮਿਲੇ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀਰੋ ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਖਲੇ ਤੇ ਬਾਲ ਗੰਗਾਧਰ ਤਿਲਕ ਜਿਹੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਹੋਣੇ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਨਹਿਰੂ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀਰੋ ਧੀਰੂ ਭਾਈ ਅੰਬਾਨੀ ਤੇ ਅਜ਼ੀਮ ਪ੍ਰੇਮ ਵਰਗੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਆ। ਉਹ ਨਾਰੀਮਨ ਪੁਆਇੰਟ 'ਤੇ ਇਕ ਉੱਚੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰੁਕ ਗਏ ਸੀ। ਇਕ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਤਾਂ ਇਹ ਆ ਉਹ ਬਿਲਡਿੰਗ।’ ਦੂਜੇ ਨੇ ਧੀਰੂ ਭਾਈ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵੱਲ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਅੱਛਾ, ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਆ। ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਉਤਾਂਹ ਹੀ ਉਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਆਊਗਾ ਪਰ ਉਹਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾਈ।’ ਗੁਰਚਰਨ ਦਾਸ ਨੇ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ‘ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਆਈ. ਆਈ. ਟੀ. 'ਚ ਜਾਊਂਗਾ। ਫੇਰ ਆਈ. ਆਈ. ਐਮ. 'ਚ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕਨਸਲਟੈਂਸੀ ਜਾਂ ਫਿਨੈਨਸ਼ੀਅਲ ਅਦਾਰੇ 'ਚ ਨੌਕਰੀ ਲਗੂੰਗਾ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਖੜੀ ਕਰੂੰਗਾ।’ ਗੁਰਚਰਨ ਦਾਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ‘ਤੂੰ ਕਾਲਜ 'ਚ ਆਰਟਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ?’ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਦਾਸ ਵੱਲ ਹੌਰ੍ਹ-ਹੌਰ੍ਹ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ‘ਆਰਟਸ ਤਾਂ ਡਫਰਾਂ ਲਈ ਆ। ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਕੀ ਮਿਲੂਗਾ? ਆਰਟਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਨੰਬਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਾਈਂਸ ਕੋਈ ਔਖੀ ਨਹੀਂ। ਆਈ. ਆਈ. ਟੀ. 'ਚ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਆ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਆ ਤਾਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਆ।’...ਚਲੋ ਛੱਡੋ...ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ।”

*****

ਮੈਂ ਲਾਇਟ ਆਫ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮਨਜੀਤ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/35

ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਤਾੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ?”

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ! ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਾਪਰਦੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਜੈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਅੱਜ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਝਪਕੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਜੈ ਬਾਹਰਲਾ ਗੇਟ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਡਰਾਇੰਗ-ਰੂਮ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਰਸੋਈ 'ਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਖੜਕਾ ਕੀਤਿਆਂ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਵੀਹ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਲਾਈਟ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਂਦ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਥੋਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕਹਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਹੀ ਸੁਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ।

“ਕਿੰਨੇ ਵੱਜ ਗਏ?” ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ।

“ਸਾਢੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ।”

“ਉੱਠੋ ਟਾਈਮ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ।”

“ਤੂੰ ਕੋਫੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆ,” ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਉੱਠ ਖੜਦਾ ਹਾਂ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਆ ਕੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਫੀ ਵਾਲੇ ਕੱਪ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖੇ, ‘ਆਜ ਤੱਕ’ ਚੈਨਲ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚਾਵਲਾ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਖਾਨ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਚਾਵਲਾ ਦੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ 'ਚ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਖਾਨ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, “ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਅਬ ਆਪ ਕਾ ਸਮਯ ਨਹੀਂ ਰਹਾ। ਆਪ ਕੇ ਸਮਯ ਮੇਂ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਉਂ ਕੇ ਪੀਛੇ ਭਾਗਤੇ ਥੇ। ਅਭ ਸਮਯ ਯਹ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਲੜਕੋਂ ਕੇ ਪੀਛੇ ਭਾਗਤੀ ਹੋ।”

ਉਹ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੀ ਸਕਰੀਨ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਟਿਕਾਈ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਠੀਕ ਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ।”

ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਛੇੜਦਾ ਹਾਂ, “ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ?”

“ਆਪਣਾ ਬਲਰਾਜ ਕਈ ਵਾਰ ਬਾਬਰੂਮ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਉਹਦਾ ਮੋਬਾਇਲ ਬਾਹਰ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਰਿੰਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੁੱਕਦੀ ਹਾਂ। ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਇਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ-‘ਤੂੰ ਕੌਣ ਬੋਲਦੀ ਆਂ?’ ਤਾਂ ਪਤਾ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਕੀ ਬੋਲੀ। ਕਹਿੰਦੀ-‘ਆਂਟੀ ਜੀ-ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਬਲਰਾਜ ਦੀ ਫਰੈਂਡ ਬੋਲਦੀ ਆਂ। ਉਹਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰੋ।’ ਬਲਰਾਜ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਪੁੱਛਿਆ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਸਹੇਲੀ ਬਣ ਗਈ? ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ-“ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਕਲਾਸ ਫੈਲੋ ਆ।” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ-‘ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ।’ ਬਲਰਾਜ ਖਿੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/36

ਉਹਨੇ ਔਖ ਮੰਨਦਿਆ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਮੇਰੀਏ ਭੋਲੀਏ ਮਾਏ’, ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ‘ਚ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਬੋਲਦੇ ਹੋ, ਨਾਲੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਦਾਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋ-ਵਧੇਰੇ ਇਮਪੋਰਟੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ....। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਫੋਨ ਆਉਂਦੇ ਆ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਆ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ। ਆਹ-ਹੁਣ ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਜ ਫੋਨ ਆਇਆ-ਉਹ ਦਾ ਨਾਂ ਸਤਵਿੰਦਰ ਆ। ਗਰੀਬ ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਆ। ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ ‘ਚ ਜੋਬ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆ। ਅਜੇ ਤੋਂ ਹੈਲਪ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਨੂੰ ਕਹਿਨਾ। ਮੈਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋਬ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।’

ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ‘ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਬਲਰਾਜ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ‘ਤੇ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਮੋੜ ‘ਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਖੱਡ ‘ਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਖੱਬੇ ਕੰਨ ਤੇ ਲੱਤ ‘ਤੇ ਕਾਫੀ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਟਾਂਕੇ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕਲਾਸਫੈਲੋ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਆਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਨਜੀਤ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਅੱਜ ਬਲਰਾਜ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਪਤਾ ਲੈਣ ਆਈਆਂ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜੀਨ ਦੀਆਂ ਪੈਟਾਂ ਪਾਈਆਂ ਸੀ। ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ‘ਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ-‘ਆਂਟੀ ਜੀ ਠੀਕ ਆ ਨਾ?’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੈਠਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈਆਂ। ਬੜੀ ਅਪਣਤ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਚ। ਮੈਂ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਬਾਥਰੂਮ ਜਾਣ ਲਈ ਉਠਾਉਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਇਕ ਕੁੜੀ ਬੋਲੀ, ‘ਆਂਟੀ ਜੀ-ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ। ਮੈਂ ਛੱਡ ਆਉਂਦੀ ਆਂ।’ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆ ਗਈ ਪਰ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਝਿੜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਸਿਰ ਹੇਠਾਂ ਬਾਂਹ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਬਾਥਰੂਮ ‘ਚ ਛੱਡ ਆਈ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਆ?” ਉਹ ਖਿੜ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਸੀ, “ਕਿਉਂ, ਖਾਸ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ ਆ। ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੇਖੇ-ਮੈਂ ਕਿੰਨੇ ਔਖੇ ਦਿਨ ਦੇਖੇ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਨਾ-ਇਕ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਗੁਰਬਚਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਐਨੀ ਕੁੱਤੇਖਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਕੱਟੀ ਸੀ...।”

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲੈਤੀਏ ਦੋਸਤ ਸਤਵੰਤ ਉਪਲ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕਈ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਅਫੇਅਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਜੇ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, “ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਚਮਲਾਈ ਜਾਉ। ਜੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵਿਗੜ ਗਏ ਤਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰਨੇ ਔਖੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਆ।” ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਔਖੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਖਰੀਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਿਛਲੀ ਦੀਵਾਲੀ ‘ਤੇ ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਈ ਸੀ। ਸੈਕਟਰ ਬਾਈ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ‘ਚੋਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਪੈਂਟਾਂ ਤੇ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਲੈ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਬੜਾ ਹੁੱਥ ਕੇ

ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਪੜਾ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਮਾਰਕੀਟ ‘ਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਨੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੰਮੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਸੀਲਾਉਣੇ। ਤੁਸੀਂ ਡੈਡੀ ਜੀ ਲਈ ਰੱਖ ਲਉ।” ਬਲਰਾਜ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਰੈਡੀਮੇਡ ਪਾਊਂਗਾ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਪੈਸੇ ਖਰਾਬ ਕਰਿਆ ਕਰੋ।” ਬਾਅਦ ‘ਚ ਮੈਂ ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਾਲਾ ਚੈਨਲ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਨੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਖਾਸ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੈਨਲ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਰਿਮੋਟ ਕੰਟਰੋਲ ਮਨਜੀਤ ਵੱਲ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਸਿਟੀ ਚੈਨਲ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਖਾਸ ਖ਼ਬਰਾਂ ਬਿਲਟ ‘ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ‘ਚ ਦਿੱਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ‘ਚ ਹੋ ਰਹੇ ਜਗਰਾਤਿਆਂ, ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ੋਪਿੰਗ ਕੰਪਲੈਕਸਾਂ, ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕਿਥੋਂ ਐਨਾ ਪੈਸਾ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਧਰ ਦੇਖੋ-ਮਾਲ ਹੀ ਮਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲੱਗ ਪਏ ਆ। ਛੋਟੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।” ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਕਈ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਮੈਂ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਇਕੱਠੇ ਜਾ ਕੇ ਅਜੇ ਨੂੰ ਲੈ ਆਈਏ?” ਉਹ ਨਾਂਹ ‘ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਸੌਂ ਲੈਣ ਦਿਉ। ਉਹ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ। ਤੜਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ।” ਮੈਂ ਫੇਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਬੱਸ-ਆਏ ਤੇ ਗਏ।” ਉਹ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੰਬਦੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਜੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੌਣ ਸੰਭਾਲੂ।”

ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਡਰਾਇੰਗ-ਰੂਮ ‘ਚ ਗੜੇ ਕੱਢਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਉਹਨੂੰ ਕਹੋ-ਇਹ ਜੋਬ ਛੱਡ ਦੇਵੇ।”

“ਤੂੰ ਆਪ ਕਹਿ ਕੇ ਦੇਖ ਲੈ।”

“ਮੈਂ ਵਥੇਰਾ ਕਹਿ ਲਿਆ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਅੱਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।... ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਰੋਣਹਾਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।... ਮੈਂ ਘੂਰਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਾ, ‘ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸਿਚਉਏਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ ‘ਚ ਆ ਕੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁਸ਼ ਸਿਖਿਆ। ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਦੋ ਐਕਸਪਰਟ ਆਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਤੀਹ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਆ। ਪਾਣੀ ਵਾਂਗੂ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਬੋਲਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ। ਮੈਂ ਐਨੇ ਇਨਟੈਕਚੁਅਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ। ਉਹ ਇਕ ਹਫਤੇ ਲਈ ਆਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤ ਬਾਰ ਹਾਊਸ ‘ਚ ਪਾਰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਸ਼ ਸਿਖਿਆ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ ‘ਚ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਬੋਲਣ ਦਾ ਫਲੋ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਸੀ...।’ ਉਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ।

ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ ਵਾਲੀ ਜੋਬ ਕਰੇ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਪਲਾਇਮੈਂਟ ਲੈਟਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਜੋਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ

ਸੀ। ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਬੇਟਾ-ਇਹ ਜੋਬ ਤੇਰੀ ਸਟੱਡੀ ਦੇ ਉਲਟ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਅਸੈਪਟ ਕਰ ਲਈ।” ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ, “ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖਣ ਲਈ।”

ਅਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਇੰਟਰਨਰਸ਼ਿਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਇਕ ਵਜੇ ਤੱਕ ਉਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੱਕ ਕੱਕੜ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਬਤੌਰ ਫਿਜ਼ੋਥੈਪੀਡਿਸਟ ਡਾਕਟਰ ਵਜੋਂ ਮਰੀਜ਼ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੋ ਵਜੇ ਤੱਕ ਫਸਟਸਟੋਨ ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ 'ਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵੀ ਦੇਖੇ ਤੇ ਸਮਝੇ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਲੇਬਸ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਜੋ ਕੁਝ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਵੀ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਖਾਸਾ ਲੰਬਾ ਚੌੜਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਅੱਜ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਾਇਕੋਲੋਜੀ 'ਚ ਇਕੋ ਗੱਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਆ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਵੱਸ 'ਚ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ ਜਾਵੇ। ਪੈਸਾ ਕਮਾਉ ਤੇ ਐਸ਼ ਕਰੋ..... ਤੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ ਘੰਟਾ ਨਵੇਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਲਾਂ 'ਚ ਜਾਇਆ ਕਰ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰ 'ਚ ਕੀ ਨਵਾਂ ਟਰੈਂਡ ਚਲ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਹਫ਼ਤੇ 'ਚ ਇਕ ਵਾਰ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਲਾਂ 'ਚ ਜਾਂਦਾ ਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਅੱਗੇ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਖੜੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਊਂਟਰ 'ਤੇ ਖੜੀ ਸੇਲਜ਼ਗਰਲ ਨੂੰ ਭੱਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਗੋਂ ਸੇਲਜ਼ਗਰਲ ਨੇ ਬੁਰਾ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਹੀ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਡਾਕਟਰ ਹੋ। ਏਸੇ ਲਈ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹੋ। ਏਥੇ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਸਟਮਰ ਆਉਂਦੇ ਆ। ਜੇ ਮੈਂ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਲੱਗਜਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਛੁੱਟੀ ਕਰਵਾ ਦੇਣੀ ਆ।” ਮੈਂ ਦੋ ਚਾਰ ਵਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਕੁੜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੀ ਆ ਨਾ-ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੈਨੇਜਰ ਨਾਲ ਗਿਟਮਿਟ ਆ। ਚਹੁੰ ਮਹੀਨਿਆਂ 'ਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਮੈਥੋਂ ਦੂਣੀ ਹੋ ਗਈ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਦਾਣੇ ਪਾਏ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਆ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰ 'ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣਾ ਆ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ।” ਦੇਖ-ਜੇ ਮੈਂ ਮਾਰਕਿਟ 'ਚ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਆਹ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਣੀਆਂ ਸੀ। ਆਪਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਖਰੀਦੀਏ-ਪਰ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਵੈਲਯੂ ਦਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

ਬਲਰਾਜ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕਮਲਾ ਸਮਝਦਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲ ਗਾਹੇ ਹੋਏ ਆ। ਹੁਣ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ 'ਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਰਮਣੀਕ ਨਾਂ ਆ। ਡਾਕਖਾਨੇ ਕੋਲ। ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖ। ਕਿੰਨੇ ਬਰਾਂਡਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਨ ਦੀਆਂ ਪੈਂਟਾਂ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/39

ਆਈਆਂ....।”

ਇਹੀ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸੀਆਂ ਸਨ। ਬੜਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਕਪਲ ਦੋਹਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂ ਰਹੇ ਆ। ਇਕ ਘਰ ਦੀ। ਇਕ ਬਾਹਰ ਦੀ। ਮਤਲਬ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ। ਉਹ ਘਰ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਘਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਆ। ਕਈਆਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਆ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਆ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਡਿਨਰ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ 'ਚ ਹੁੰਦੇ ਆ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦੇ ਆ।”

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਪਸੰਦ ਕਰ ਰੱਖੀ ਆ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦੇ।”

“ਨਹੀਂ, ਅਜੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਹੋਈ ਮੈਂ ਦੱਸ ਦਵਾਂਗਾ।”

“ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਝੂਠ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ?”

“ਮੈਨੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਆਪ ਹੀ ਕਰਨਾ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੂੰਹ ਚਾਹੀਦੀ ਆ। ਉਹ ਮਿਲ ਜਾਊਗੀ।”

ਮੈਂ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਪ 'ਚ ਗੋੜੇ ਕੱਢਦਾ ਕੱਢਦਾ ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਬੈੱਡ-ਰੂਮ 'ਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਘੁੱਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ ਪਰ ਟਿਊਬ ਜਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਉਸ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੋਂ ਬਾਈ ਪੋਆਇੰਟ 'ਚ ਕੰਪੋਜ਼ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲਿਖ ਰੱਖਿਆ ਹੈ : ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਹੁਣ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਟਿਊਬ ਆਫ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਦੇ ਬੈੱਡਰੂਮ 'ਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਲਾਈਟ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਬੜੇ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਆਪਣਾ ਕਮਰਾ ਸਜਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਬੈਰਾਕ ਹੁਸੈਨ ਉਬਾਮਾ ਦੀ ਫੋਟੋ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਅਜੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਵਿਕਟਰੀ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਵਿਅਕਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ....।”

ਦੋ ਵੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਦੇ ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੋਬਾਇਲ ਅੱਗੋਂ ਬੰਦ ਹੈ। ਦੱਸਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਫੇਰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, “ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ?”

“ਨਹੀਂ.....।” ਮੈਂ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। “ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਆਂ?”

ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, “ਬੱਸ-ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ 'ਚ ਆ ਗਿਆ।”

ਮਨਜੀਤ ਰਸੋਈ 'ਚ ਚਲੇ ਗਈ ਹੈ। ਅਜੇ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਜੋਬ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਣੀ। ਮੈਨੂੰ ਭਾਪਾ ਜੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਉ ਬਣਨਾ ਤਾਂ ਸੌਖਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਿਉ ਦੇ ਫਰਜ਼

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/40

ਨਿਭਾਉਣੇ ਔਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਉ ਦੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੁੱਤ ਬਰੋਬਰ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰੀ ਸਮਝ, ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਧੀਰਜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸੱਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਏ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮਾਰ ਉਦੋਂ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੋਚੀ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ-ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਐਸਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨਜੀਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਬੱਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪੇ-ਕਮੀਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਲਾਗੂ ਹੋ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਢਾਈ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੈਸੇ ਮਿਲ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਮਨਜੀਤ ਨੇ ਝੱਟ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇਸ ਵਾਰੀ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਇਕ ਕਮਰਾ ਬਣਾਉਣਾ। ਆਏ ਗਏ ਲਈ ਕੋਈ ਸੈਪਰੇਟ ਕਮਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈਗਾ।” ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਸਕੀਮ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੰਮੀ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਆ।” ਅਜੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਇਕ ਔਧ ਗੈਸਟ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਪਏ ਸੌਫੇ 'ਤੇ ਸੌਂ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗਾ।” ਮਨਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਆ।” ਅਜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਉੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਦੇ ਲਈ ਸੋਚਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਅੱਜੇ ਤੱਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਸੈੱਟ ਹੋਣਾ। ਬਲਰਾਜ ਨੇ ਕਿੱਥੇ ਸੈੱਟ ਹੋਣਾ-ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਰਹੇਗਾ-ਉਥੇ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਲਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਜੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਘਰ ਬਖੇਰਾ ਆ। ਘਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਆ।”

ਅਜੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡ-ਰੂਮ 'ਚ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਬੇਟੇ! ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸਹੇੜ ਲੈਣੀ ਆ।”

ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, “ਤੁਸੀਂ ਮੰਮੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਕਿਉਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਓ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੰਮੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰਪੋਕ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ...” ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਆ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਇਹੀ ਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੋਚਦੇ ਰਹੋ। ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ। ਫੇਰ ਦੂਜਿਆਂ ਬਾਰੇ। ਉਹ ਵੀ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਆਂ। ਠੀਕ ਆ ਨਾ, ਡੈਡੀ ਜੀ?” ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ 'ਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ।

ਸੌਰੀ

ਸੌਰੀ..... ਸੌਰੀ..... ਸੌਰੀ..... ਚੀਕਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚਾਰਾ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਕਹਿਣ/ਸੁਣਨ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ..... ਨਹੀਂ..... ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬੁਜਦਿਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਐਨੀ ਜਲਦੀ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਨਿਰਣੇ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ। ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਨਿਰਣੇ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਗੁੱਡੇ-ਗੁੱਡੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋਚਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਵਿਚਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਵਿਚਾਰਨਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਣਾ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਮਝੋ।

ਉਸ ਦਿਨ ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਦੇ ਮੂਡ 'ਚ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰਣ ਦੇ। ਵਿਹਲਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਖਾਸ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਘਰ 'ਚ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਵੇ। ਦਫ਼ਤਰੀ ਕੰਮ ਠੀਕ ਠਾਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨੀਂਦ ਗੂੜ੍ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਵੀ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਗਿਆਂ ਦੋ-ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਿੰਡੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਆਇਆ/ਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨ ਸਨ। ਠੰਢ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਧੁੱਪ 'ਚ ਬੈਠਣਾ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਧੁੱਪ 'ਚ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲੈ ਕੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ ਦੇ ਕੁਆਟਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਖੇਤ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰਿਆਲੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ। ਮੱਠੀ-ਮੱਠੀ ਵਗਦੀ ਹਵਾ 'ਚ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਅੱਧ-ਪੱਚੇ ਖਿੜੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸਬੂ ਰਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਵੰਡਦੀ ਹੋਈ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੂਰ ਤਾਈਂ ਖੇਤ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਕੁਆਟਰਾਂ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਦੇ ਬਨੇਰੇ 'ਤੇ ਇਕ ਪੈਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਖੜਾ ਸੀ। ਕਹਿ ਲਉ ਜਾਂ ਸਮਝ ਲਉ-ਲੁਤਫ਼ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ। ਬੱਸ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੀ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ। ਹਰਿਆਲੀ। ਮੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਛੱਤ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤਕ ਜਾਂਦਾ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਹੀ ਮੁੜ ਪੈਂਦਾ। ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਲੀ ਖੁਸਬੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ 'ਚ ਲੈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਅਨੰਦ ਭਰਪੂਰ। ਕਿੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜਮ੍ਹਾਂ

ਹੋਈ ਚੰਮ ਦੀ ਬਦਬੂ 'ਤੇ ਇਹ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਹਵਾ ਵਿਚ ਸਮੋਈ ਇਸ ਤਾਜ਼ਗੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸੁੱਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

“ਲੱਧੜ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਰਨਿੰਗ ਵਾਕ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ?” ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਸ਼ਰਮੇ ਨੇ ਆ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਬੱਸ ਉਦਾਂ ਹੀ.....।” ਮੇਰੀ ਉਸ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਸੀ।

“ਸਿੱਧਾ ਕਹੋ ਨਾ, ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ।”

ਮੈਂ ਇਹ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਗਾਲੜੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਵੇ, ਫੇਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪੱਲਾ ਛਡਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦੇਣੋਂ ਵੀ ਹਟ ਜਾਣਾਂ। ਇਹਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਐਨਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜਾ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਹ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ 'ਚ ਆ ਗਿਆਂ।

“ਲਉ ਜੀ-ਆਹ ਜਿਹੜੀ ਡੀ.ਐਸ. ਫੋਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਬਣ ਗਈ ਆ ਨਾ-ਆ ਹੀ-ਕਾਸ਼ੀ-ਮਾਇਆਵਤੀ ਵਾਲੀ-ਇਹਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ—ਲੋਕ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਭੁੱਲ ਚੱਲੇ ਸੀ—ਪਰ ਆਹ ਜਿਹੜੀ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆ—ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ—ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋ—ਕਿਵੇਂ—ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ.....?”

ਸ਼ਰਮੇ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਲੜੀ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰਦੀ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਬਣਵੈਤ ਦੇ ਕੁਆਟਰ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੋਰ ਉਠਿਆ। ਇਹ ਸ਼ੋਰ ਕਦੇ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਕਦੇ ਮੱਧਮ। ਮੈਂ ਤੇ ਸ਼ਰਮਾ ਬਨੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਖੜ ਗਏ।

“ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਆਖ ਤਾਂ.....,” ਬੰਤੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਬਣੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹੋ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਐਦਾਂ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਆਪਣੇ ਕੁਆਟਰ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੀ ਉਹ ਝਈਆਂ ਲੈ-ਲੈ ਕੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਂਦੀ। ਤਿੰਨ ਕੁ ਫੁੱਟ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਰੱਖਦੀ। ਫੇਰ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਖੜੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਮੁੜ ਆ ਖੜਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਅਗਾਂਹ ਕੋਈ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ ਉਕਰੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਕਲਪਦੀ-ਬੋਲਦੀ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਇਕ ਲੜ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਘਿਸੜਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਚੁੰਨੀ ਸੂਤ-ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸੱਤ ਆਸਮਾਨੀਂ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦਾ।

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਬੰਤੀ ਦਾ ਕੜ ਕਿਵੇਂ ਪਾਟ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਇਕ ਵਾਰ ਕੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੌ ਵਾਰ ਕਹੂੰ, ਤੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਚੋਰ.....।” ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰ ਮੋੜਵਾਂ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੁਆਟਰ ਅਗੇ ਲਾਈ ਸਬਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ

ਤੋਂ ਦੋ ਫੁਟ ਅਗਾਂਹ ਖੜੀ ਸੀ। ਸੱਜੇ ਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਖੜੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਗਾਂਹ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ। ਚੁੱਪਚਾਪ। ਇਵੇਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਖੜੇ ਸਨ। ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਮੀ ਬੰਤੀ ਨਾਲ ਹੱਥਪਾਈ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਹੀ ਬੰਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਉਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਰੇਕ-ਫਾਸਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਾਲੀ ਵੈਨ ਨੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਸੀ।

“ਦੇਖੋ ਭਰਾ ਜੀ, ਆਹ ਜਿਹੜੀ ਨਿੱਕਰ ਇਹ ਦੇ ਕੁਸ਼ ਲੱਗਦੇ ਦੇਸੇ ਨੇ ਪਾਈ ਹੈ ਨਾ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਜਸਪਾਲ ਦੀ ਹੈ,” ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਲ ਆ ਖੜੇ ਬਣਵੈਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

“ਕਿਉਂ ਝੂਠ ਬੋਲਣ 'ਤੇ ਲੋਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਐਤਵਾਰ ਸਾਇਨਪਾਇਲ ਸਿਨਮੇ ਕੋਲ ਲੱਗੀ ਸੇਲ 'ਚੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਆਖੇ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਉਥੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸੇਲ ਲੱਗੀ।” ਬੰਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਫਾਈ ਦਿੱਤੀ।

“ਕੁੱਤੀਏ!..... ਰੱਬ ਨੂੰ ਜਾਨ ਦੇਣੀ.....।” ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਹਫਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ‘ਕੁੱਤੀਏ’ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਬੰਤੀ ਉਸ ਵੱਲ ਸਨਤੌੜ ਦੌੜੀ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਗੇ ਚਲੇ ਗਈ, ਫੇਰ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜੋ ਮੂੰਹ 'ਚ ਆਇਆ, ਬੋਲਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। “ਆ ਮੇਰੇ ਪੇਅ ਦੀਏ ਕੁਸ਼ ਲੱਗਦੀਏ—ਹਰਾਮ ਦੀ ਮਾਰ—ਚਗਲ—ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸਤੀ-ਸਵਿਤਰੀ ਸਮਝਦੀ—ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਕੀ ਲੈਣਾ—ਜਦੋਂ ਮੰਗਣ ਆਈ—ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਈਂ—ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਭਜਨ ਸਿੰਹੁ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਵਾਵਾਂ ਯਾਦ ਆ ਨਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੂੰਹ ਮੂਤ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੀ.....” ਕੁਆਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ, ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਚ ਖੜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਚੁੰਨੀਆਂ ਮੂੰਹ 'ਚ ਲੈਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਕਈ ਇਹ ਕਿਆਸ ਲਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਬੰਤੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਵੀ ਸਕੇਗੀ? ਜਾਂ ਨਹੀਂ?

ਸ਼ਰਮੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਏ। ਲੜਾਈ ਸਾਡੇ ਕੁਆਟਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਫੁਟ ਅਗੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਬੰਤੀ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਜਮਾਂ ਈ ਚੋਰਾਂ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ,” ਸਾਨੂੰ ਕੋਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਤਿਵਾੜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਹੋ ਸਕਦਾ,” ਸ਼ਰਮੇ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਅੱਧ-ਮੰਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹਾਮੀ ਭਰੀ।

“ਸ਼ਰਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਨਹੀਂ, ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋ ਕਿਵੇਂ? ਮੈਂ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾਂ। ਜਮਾਂ ਈ ਖਰੇ ਸਬੂਤ।” ਤਿਵਾੜੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ

ਰੋਕ ਕੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੰਨਵਾਉਣ ਲਈ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ।

“ਕਿੱਦਾਂ?” ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕਦਿਆਂ-ਰੋਕਦਿਆਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੁਆਟਰ ਪਿੱਛੇ ਵਿਹੜਾ ਪੈਂਦਾ। ਉਧਰ ਹੀ ਬਾਬਰੂਮ ਹੈਗਾ। ਅਸੀਂ ਮੀਆਂ-ਬੀਵੀ ਦਫ਼ਤਰ ਚਲੇ ਜਾਈਦਾ। ਸਾਡੇ ਅੰਡਰ ਗਾਰਮੈਂਟਸ ਬਾਹਰਲੀ ਤਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਟੰਗੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਇਕ ਰੁਪਈਏ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਇਧਰ ਉਧਰ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਆਏ ਦਿਨ ਇਹ ਗਾਇਬ ਹੁੰਦੇ ਆ।” ਤਿਵਾੜੀ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ, “ਸਾਰਾ ਪੁਆੜਾ ਬੰਤੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਪਿਆ। ਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਜਾਤ ਦੀ ਆ? ਆ ਦੇਸਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਾਜ਼ੀਗਰਾਂ ਦਾ ਬੀਅ ਲੱਗਦਾ। ਅੱਖ ਦੇ ਫੇਰ 'ਚ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗੂ ਸਫੈਦਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ। ਕੰਧ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰੂ। ਕਦੇ ਅੰਦਰ। ਕਦੇ ਬਾਹਰ। ਇਹ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸਪਰਿੰਗ ਵਾਂਗ ਲਿਫਦਾ। ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਵਰਗੀਆਂ ਇਹ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ। ਬੜਾ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦਾ। ਮੈਂ ਆਪ ਅਜ਼ਮਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਿੰਦਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਪਤੰਗ ਪੁੱਛੇਸਰ ਦੇ ਕੋਠੇ ਤੇ ਜਾ ਡਿਗਿਆ। ਮੈਡਮ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਮੁੰਡਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਕਰੇ। ਕੁਦਰਤੀ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਥੋਂ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਹਾਲ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਰੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਰੋਇਆ। ਮੈਂ ਦੇਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਇਹਦਾ ਪਤੰਗ ਚੁੱਕ ਲਿਆਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਰੁਪਈਆ ਦਵਾਉਂ। ਇਹ ਦੋ ਮਿੰਟਾਂ 'ਚ ਪਤੰਗ ਲੈ ਆਇਆ।”

ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਜੌੜਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਤਿਵਾੜੀ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਮਾੜਾ ਜਿੰਨਾ ਘੁੱਟਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਪ ਕਰੋ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਪਹਿਲੀ ਗਲਤੀ ਅਰੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਹ ਕੀਤੀ। ਕੁਜਾਤ ਨੂੰ ਹੇਠਲਾ ਪੋਰਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ। ਇਹੀ ਬਈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰ ਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੂ। ਕਰਾ ਲਈਂ ਇਹਦੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾ। ਫੇਰ ਕਮਰਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਇਹ ਤਾਂ ਦੇਖ ਲੈਂਦੇ ਕਿ ਕੀ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਸਟੇਟਸ ਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰੀਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਕੁਐਸਟ ਕਰੀਏ ਬਈ ਬੰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੁਆਟਰ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣ। ਫੇਰ ਨਾ ਰਹੇਗਾ ਬਾਂਸ ਤੇ ਨਾ ਵੱਜੇਗੀ ਬਾਂਸੁਰੀ।”

“ਤੁਸੀਂ ਬੜੀ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚੀ,” ਸ਼ਰਮੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਭਾਅ ਗਈ ਸੀ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੰਤੀ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਹੱਥੋਪਾਈ ਹੁੰਦੀਆਂ—ਹੁੰਦੀਆਂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਹਟੀਆਂ।

ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਚਲੇ ਗਏ।

“ਦੱਸੋ ਵੀਰ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਦੇਸ ਰਾਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੋਰ ਲੱਗਦਾ?” ਹੁਣ ਬੰਤੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋਈ।

“ਨੂੰ। ਬਿਲਕੁਲ ਨੂੰ। ਇਹ ਤਾਂ ਬੀਬਾ ਬੱਚਾ। ਬਰੀਲੀਐਂਟ ਬੁਆਇ। ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/45

ਵਾਲਾ। ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਕਰ ਸਕਦਾ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮੇ ਅਤੇ ਤਿਵਾੜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਜੌੜਾ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ। ਕਦੇ ਬੰਤੀ ਵੱਲ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਉ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਖਿਰੀ ਸੱਚ ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਲੋਨੀ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਹਰੇਕ ਨਿੱਕੀ-ਮੋਟੀ ਚੋਰੀ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਹੱਥ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਨਾ ਦਿਓ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨੂੰ,” ਵਿਰਦੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਲਿਆ ਕੇ ਕਿਹਾ। ਮੈਥੋਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, “ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੋ ਸਕਦੀ।”

ਦਰਅਸਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਕਾਲੋਨੀ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ‘ਹਾਂ’ ‘ਚ’ ‘ਹਾਂ’ ਮਿਲਾਉਣ 'ਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਫਾਇਦਾ ਸਮਝਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬੰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਉਜਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਡੋਰੇ ਉਭਰੇ। ਉਹ ਨਾਸਾਂ ਫੈਲਾਉਂਦੀ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਬੰਤੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੇਤੂ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ।

“ਚਾਹ ਚੱਲੇ?” ਜੌੜੇ ਨੇ ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਖ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰੀ।

“ਜ਼ਰੂਰ-ਜ਼ਰੂਰ।” ਸ਼ਰਮਾ ਝੱਟ ਬੋਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਂਹ-ਨਾਂਹ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਲੈ ਤੁਰਿਆ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਜੌੜਾ ਬੋਲੀ, “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਲਿਖਿਆਂ ਦੀ ਕਲੋਨੀ ਏ। ਮੈਨਰਜ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਬੋਲਣਾ/ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਏ?”

“ਹਾਂ, ਭਰਜਾਈ ਜੀ, ਬੰਤੀ ਤਾਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ ਕੋਈ ਅੱਗਾ-ਪਿੱਛਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਮਰਦ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ,” ਤਿਵਾੜੀ ਬੋਲਿਆ।

“ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਉਪਾਅ ਕਰੋ ਨਾ। ਇਕ ਉਸ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਚੋਰ। ਉਪਰੋਂ ਸੀਨਾ-ਜ਼ੋਰੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਕ ਕੰਮ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਆਂ। ਜਿਸ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪੀਅਨ ਲੱਗੀ, ਉੱਥੇ ਮੇਰੀ ਇਕ ਕੁਲੀਗ ਦਾ ਬਰੱਦਰ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਕੁਐਸਟ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣੀ। ਤੁਸੀਂ ਅਰੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਜਾਉ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸੱਦ ਲਉ।” ਮਿਸਿਜ਼ ਜੌੜਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ।

ਸਾਰੇ ਅਰੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ।

“ਅਰੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰੜਕਦੇ ਨੂੰ।” ਸ਼ਰਮੇ ਨੇ ਜਾ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਟੂਰ 'ਤੇ ਗਏ ਹੋਣੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆ ਜਾਣਗੇ।”

“ਫੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਹੀ।”

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/46

“ਠੀਕ,” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੁਆਟਰਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਸ਼ਰਮੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੇਟ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਫਿਰ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ, “ਲੱਧੜ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਜੇ। ਆਪਾਂ ਅੱਜ ਇਹਦਾ ਕੱਟਾ ਕੱਟੀ ਕੱਢ ਦੇਣਾ।”

****

ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸੰਤੋਸ਼ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਰ ਆਏ ਫੈਸਲਾ?” ਮੇਰੇ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਫੇਰ ਬੋਲੀ, “ਕਲ੍ਹ ਬੰਤੀ ਆਈ ਸੀ।”

“ਅੱਛਾ,” ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ।

“ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਵੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਓ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਬੂਆਣੀਆਂ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਉਂਦੀਆਂ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਵੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਕਲਾਸ ਵਿਚੋਂ ਫਸਟ ਆਇਆ।”

“ਵੈਰੀ ਗੁੱਡ।”

“ਕਲਪਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਗੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੜਕਦੀ ਆ।”

“ਤੇ ਚੋਰੀ?”

“ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਮੁੰਡਾ ਚੋਰ ਲੱਗਦਾ।”

ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਰ ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਕਹਿਣ ਦੇ ਮੂਢ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਵੀਰ ਜੀ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੈਕਿਤ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਕਾਲੋਨੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬਾਬੂ ਜੀ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਵੀਰ ਜੀ ਕਿਉਂ? ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਰਾਜ਼ ਦੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਗਿਆ? ਪਰ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸਬ ਕਾਸਟ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਲਾਇਆ। ਮੇਰੀ ਜਾਤ ਸਿਰਫ ਮੇਰੀ ਸਰਵਿਸ ਬੁੱਕ 'ਚ ਦਰਜ ਸੀ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਦੀ ਕਾਸਟ ਵਾਲਾ ਖ਼ਾਨਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਭਰਿਆ ਸੀ—ਜਸਵਿੰਦਰ ਗਿੱਲ। ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ 'ਚੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਸੰਤੋਸ਼ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਸਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੁੱਤ ਤਾਂ ਆਖੀਰ ਮੇਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਿਊਲਡ ਕਾਸਟ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਬਣਾਉਣਾ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਝਟ ਬਣਾ ਲੈਣਾ।

ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਪਰ-ਕਾਸਟ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਕੁਆਟਰ ਹਨ। ਹਾਊਸਿੰਗ ਬੋਰਡ ਨੇ ਇਹ ਕਾਲੋਨੀ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕੁਆਟਰ ਕਿਸ਼ਤਾਂ 'ਤੇ ਲਏ ਹਨ। ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਮੀਆਂ-ਬੀਵੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਕਾਲੋਨੀ 'ਚ ਸੁੰਨ ਪੱਸਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਸਕੂਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਖਰ੍ਹਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਛੇ ਵੱਜਦਿਆਂ ਤੀਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆ ਮੁੜਦੀ ਜਾਂ ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੂਰੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ

ਇਕ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ। ਅਪਣੱਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਆਪਸ 'ਚ ਲੜਦਾ ਖਹਿਬੜਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਲੜਨ-ਝਗੜਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦਾਇਰਿਆਂ 'ਚ ਕੈਦ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਮੇਰਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਹੈ। ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ।

ਬੰਤੀ?

ਬੰਤੀ ਦਾ ਮੀਆਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ 'ਚ ਪੀਅਨ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਠੀ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ-ਆਉਣ ਜਾਂ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ-ਵੜਦਿਆਂ ਸਬੱਬੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਪਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਦੇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬੰਤੀ ਆਪ ਨਾਲ ਲਿਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਚੇਚ ਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਵੀਰ ਜੀ ਇਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਜਿਹੇ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿਓ।”

“ਤੂੰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਐਨਾ ਖਰਚ ਦੇ ਸਕੇਂਗੀ?” ਹੈਰਾਨਗੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਹਾਂ।”

“ਤੇਨੂੰ ਪਤਾ-ਉੱਥੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਖਰਚ ਆਉਂਦਾ?”

“ਕਿਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਹੋਵੇ? ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਸੌ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਇਕੋ ਇੱਕ ਜੁਆਕ ਐ। ਉਸ ਦੇ ਖਰਚੇ ਜੋਗੇ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਨੇ ਕਮਾ ਲੈਣੇ,” ਉਸ ਮਾਣ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਤੇਨੂੰ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ....।”

“ਲਉ, ਤੁਸੀਂ ਜੁ ਹੋਗੇ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਆ।” ਉਹ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹਾਂ ਕਹਿਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਉਸੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਅਡਮੀਸ਼ਨ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਸਵਿੰਦਰ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਫਾਰਮ ਦੇਸ ਰਾਜ ਲਈ ਭਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਤ?”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ? ਚਮਾਰ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਆਤਮ-ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਭਾਵ ਉਭਰੇ ਸਨ।

ਬੰਤੀ ਕਿਸੇ ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਆਉਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਆਉਣਾ ਕੀ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹਨਾ ਵੀ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਜਸਵਿੰਦਰ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਜਸਵਿੰਦਰ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਮਝਾਉਣ 'ਤੇ ਮਸਾਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਾਲੋਨੀ ਦੇ ਹੋਰ ਘਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਅੱਖਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿੰਦਾ। ਸੰਤੋਸ਼ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਰਿਟ 'ਤੇ ਰਹੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਗੌਰ ਕਰਦਾ। ਕਿਤੇ ਇਹ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਹੀ। ਕਿਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾੜਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਸਵਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਵੀ ਟਿਊਸ਼ਨ ਰੱਖਵਾ ਦਵਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਖਰਚਾ ਖੁਦ ਝੱਲਾਂ। ਪਰ ਸੰਤੋਸ਼ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਅਰਥ ਕੱਢ ਲੈਣੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ 'ਚ ਉਲਝਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

****

ਹੁਣ ਫੇਰ ਮੈਂ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਟਹਿਲ ਰਿਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਦੀ ਮੁਦਰਾ 'ਚ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਾਲੋਨੀ ਦੀ 'ਹਾਂ' 'ਚ 'ਹਾਂ' ਮਿਲਾਉਣੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਬਲਿਉਂ ਸੰਤੋਸ਼ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਮੈਂ ਬਨੇਰੇ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਬੰਤੀ ਖੜੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਕੀ ਕਰਨ ਆਈ? ਇਹ ਨੂੰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਆਂਢੀ-ਗੁਆਂਢੀ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ। ਸੌ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਹੈ। ਮੂੰਹ-ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਹੈ। ਸੰਤੋਸ਼ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਤੀ ਵੱਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤੋਸ਼ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਦਫਾ ਕਰ। ਇਹਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇ-ਸਾਡੇ ਘਰ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰ। ਉਦੋਂ ਆਵੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਈਏ।

“ਵੀਰ ਜੀ.....।” ਬੰਤੀ ਨੇ ਉਤਾਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਖਿੜ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਉਹ ਡਰ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਸੀ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਨੇ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰੋ। ਕੀ ਮੇਰਾ ਦੇਸ ਰਾਜ ਚੋਰ ਲੱਗਦਾ?”

“ਨੂੰ-ਇਹ ਕਦੇ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕਦੇ ਵੀ ਨੂੰ। ਇਹਦੇ ਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲਾ। ਜੋ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਰਨ ਦੇ। ਇਹ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਬਣੇਗਾ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆ। ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰ। ਇਹਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਦਿਆ ਕਰ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਫੇਰ ਕਹਿਣਾ-ਇਹ ਚੋਰ ਨੂੰ।”

“ਪਰ ਬੱਚੇ?” ਸੰਤੋਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਅਜਿਹਾ ਨੂੰ।”

“ਇਹਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਮੈਂ ਵੀ ਭਰਦਾ।”

ਮੈਂ ਸੰਤੋਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਇਹਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾਉ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਲੜਦੀ ਬੱਕ ਗਈ ਹੋਣੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਚਾਹ ਲਵਾਂਗਾ।” ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਫੇਰ ਛੱਤ 'ਤੇ ਟਹਿਲਣ ਲੱਗਾ।

ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਆ ਦਬੋਚਿਆ ਕਿ ਸੰਤੋਸ਼ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਲਝ ਚੱਲਿਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਬੰਤੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਲੈ ਆਈ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬੂਆਣੀਆਂ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰਿਆ ਕਰ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ-ਜਿਹੜੇ ਸਿਰਫ ਭੌਂਕਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਤੇਰਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨੂੰ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਤੂੰ ਦੇਸਰਾਜ ਦੀ ਟਿਊਸ਼ਨ ਰੱਖਾ ਦੇ। ਉਸੇ ਟੀਚਰ ਕੋਲ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਜਸਵਿੰਦਰ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਤੰਗੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਘਬਰਾਈਂ ਨਾ। ਉਸ ਦਾ ਖਰਚ ਮੈਂ ਦਫ਼ਤਰ। ਉਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੋਂ ਨਾ ਹਟਾਈਂ। ਦੇਖੀਂ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਫਸਰ ਬਣੇ। ਜਾ ਹੁਣ ਤੂੰ ਛੇਤੀ ਦੇਣੀ ਹੇਠਾਂ ਚਲੀ ਜਾ.....।”

ਬੰਤੀ ਸੰਤੋਸ਼ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਪੈ ਗਈ। ਉਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਵਾ ਗਈ।

****

ਤਿਵਾੜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਤੀਜਾ ਸਨੇਹਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਸੁਨੇਹੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣੇ ਆਇਆ। ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਉਸ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹਰਖ 'ਚ ਬੋਲਿਆ, “ਅੰਕਲ ਜੀ, ਅਰੋੜਾ ਅੰਕਲ ਜੀ ਕਦੋਂ ਦੇ ਆ ਚੁੱਕੇ ਨੇ। ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਹੋ ਰਹੀ ਏ।”

“ਚੱਲ ਮੈਂ ਆਇਆ?”

ਮੈਂ ਲੋਢੀ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ। ਸੰਤੋਸ਼ ਨੇ ਟੋਕਿਆ, “ਆਹ ਕੀ ਆਪਣਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਲੱਗੇ। ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ?”

“ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਾਣਾ।”

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤੇਜ਼ ਕਾਂਬਾ ਉਠਿਆ। ਭਿਅੰਕਰ ਕਾਂਬਾ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਕਾਬੂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਕੀ ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ? ਦੂਜੇ ਪਲ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ 'ਚ ਡਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਬਲਾ ਆ ਵੜੀ?

“ਅਰੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਮੰਨ ਗਏ,” ਮੇਰਾ ਇਕ ਪੈਰ ਅਜੇ ਤਿਵਾੜੀ ਦੇ ਡ੍ਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਬਾਹਰ, ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਕੀ ਬਈ?” ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਇਹੋ ਕਿ ਇਹ ਬੰਤੀ ਕੋਲੋਂ ਕਮਰਾ ਖਾਲੀ ਕਰਾ ਲੈਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਲੱਭ ਕੇ ਦਵਾਂਗੇ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰੇ ਰਹੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰ ਮਾਂ ਦੀ ਪਰੋਪਰ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰ ਸਕੇ।” ਤਿਵਾੜੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

“ਵੇਰੀ ਗੁੱਡ-ਵੇਰੀ ਗੁੱਡ,” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਤਾੜੀਆ ਮਾਰੀਆਂ। “ਤਿਵਾੜੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੱਜ ਜਸ਼ਨ-ਵਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਏ।”

“ਲਉ, ਤੁਸੀਂ ਆਹ ਕੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਦੌੜਿਆਂ।” ਤਿਵਾੜੀ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉਠਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਖੜਾ ਹੋਇਆ, “ਧੰਨ ਭਾਗ ਮੇਰੇ। ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਮ ਰੰਗੀਨ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਨਾ ਕੀ ਮੰਗੋ, ਦੋ ਔਖਾਂ....।”

ਤਿਵਾੜੀ ਰਸੋਈ 'ਚ ਗਿਆ। ਅੱਠ ਗਲਾਸੀਆਂ ਤੇ ਐਰਿਸਟੋਕਰੈਟ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲੈ ਆਇਆ। ਅਰੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲੀ ਗਲਾਸੀ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬੋਲੇ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਲੀਤੀ ਨਹੀਂ ਜੀ।”

ਸੱਤਾਂ ਨੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਲੈ ਲਿਆ।

ਦੂਜਾ ਪੈਂਗ ਚਾੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਰਮਾ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਚੂੜ-ਚੜ੍ਹਮਾਂ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਨਗੇ।”

“ਚੋਰੀ ਤਾਂ ਬਲੱਡ ਤੋਂ ਬਲੱਡ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ,” ਤਿਵਾੜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਨਜ਼ ਚੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ।... ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲਉ।... ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਦੇ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ।... ਖਾਨਦਾਨ ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।” ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲੋਰ 'ਚ ਆਇਆ ਬੋਲਿਆ।

“ਐਦਾਂ ਦੇ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਰ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਆ ਵੜੋ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਗਏ।” ਜੌੜਾ ਬੋਲਿਆ।

“ਬੰਤੀ ਬੜੀ ਚਾਲੂ ਜ਼ਨਾਨੀ ਐ।”

“ਸਾਲੀ ਕੰਜਰੀ....।”

“ਹਰਾਮਜ਼ਾਦਾ ਦੇਸ਼ਾ।”

“ਐਦਾਂ ਦਿਆਂ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਅਸਲੀ ਪਿਉ ਹੁੰਦਾ।”

“ਨੂੰ...ਨੂੰ...ਨੂੰ...,” ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਤਿਵਾੜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਤਾੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਲੱਧੜ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਦੋ ਪੈਂਗਾਂ ਨਾਲ ਹਿੱਲ ਗਏ।”

ਅਗਾਂਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੋਲਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਖੁੰਢੇ ਟੋਕੇ ਜਿੰਨਾ ਅਸਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਰ ਚੁੱਕਾਂ। ਮੈਂ ਸੰਭਲਿਆ। ਕਿਹਾ, “ਸੋਰੀ... ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ.... ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਣਾ।”

ਮੈਂ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕੀ। ਪੌਣੀ ਗਲਾਸੀ ਭਰ ਲਈ। ਇੱਕੋ ਸਾਹੀ ਪੀ ਲਈ। ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਪੂੰਝੇ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ।

ਜਿਤ

ਨੀਂਦ ਮੇਰੇ ਵੱਸ 'ਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਉਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਸਲਨ :

ਔਰਤ ਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ?

ਕੀ ਉਹ ਪਾਗਲ ਸੀ ?

ਕੀ ਉਸ ਮੌਤ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ?

ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ 'ਤੇ ਐਨੀ ਚਿੰਤਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ?

ਕੀ ਕਾਰ 'ਚ ਮਰਣ ਵਾਲਿਆਂ 'ਚ ਉਸ ਦਾ ਖਾਵੰਦ ਵੀ ਸੀ ?

ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ ?

ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਆਈ ਸੀ ?

ਉਹ ਕਿਥੇ ਚਲੀ ਸੀ ?

ਉਹ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ?

ਉਹ ਕਾਰ 'ਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਭੱਜ ਗਈ ਸੀ ?

ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ?

ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਜੀਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਉਸ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਮਰਣਾ ਸੀ ?

ਮੈਂ ਪੌਣੀ ਕੁ ਬੋਤਲ ਪੀ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਪਰ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਮੈਂ ਬੇਸੁਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸੁਰਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਬਲਿਉ ਫਿਲਮ ਲਾਈ ਸੀ। ਪੰਜ ਕੁ ਮਿੰਟ ਦੇਖਣ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸੂਫੀਆਨਾ ਗੀਤ ਲਾਏ ਸਨ। ਪਰ ਮਨ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਅਟਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਭਟਕਣ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਇਥੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ 'ਸ਼ੂਟ ਆਊਟ' ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਐਨਾ ਕੁ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ 'ਹੁਕਮ' ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ 'ਉਬੇਅ' ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਕਾਰ

‘ਸੋਚਣ’ ਤੇ ‘ਭਾਵੁਕ’ ਹੋਣ ਦਾ ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੰਨ ਹੋਰ ਚੌਕਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਦਿਮਾਗ ਹੋਰ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਿੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਆਵੇਗਾ। ਕਿਹੜਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਹੜੇ ਰੂਪ ‘ਚ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੇਰਾ ਮਨ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਫਿਜ਼ਾ ‘ਚ ਘੁੰਮਣ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਮੇਰਾ ਦਮ ਘੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਮੁੜ ਫੇਰ ਬੈਠ ‘ਤੇ ਆ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਵੀ ਮੌਤ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਵੀ ਮੌਤ ਸੀ। ਸੋਨਾਟਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਪਾਸੇਉਂ ਵੀ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜੈਕਿਟ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੇਬ ‘ਚ ਰੱਖੀ ‘ਗੀਤਾ’ ‘ਚੋਂ ਮੌਤ ਦੇ ਅਰਥ ਲੱਭਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨੰ: 28 ‘ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: “ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਪ੍ਰਗਟ ਸਨ ਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁੜ ਅਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ੋਕ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ?”

ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਮੇਰਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਏ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੈਂ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਕੁਤਾਹੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਮਾਈਕਲ ਜਾਂ ਨੈਸ਼ ਨੇ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ‘ਚ ‘ਸ਼ੱਕੀ ਬੰਦਾ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾ ਦਿੰਦੇ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਕੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੋਤਲ ‘ਚ ਬਚੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਗਿਲਾਸ ਭਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੀ ਕੋਈ ਕੰਨੀ ਨਹੀਂ ਫੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ‘ਗੀਤਾ’ ‘ਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ ਸਨ: ‘ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਲਈ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਕਿਸੇ ਯੋਧੇ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।’ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ‘ਚ ਬੈਠੀ ਮੰਮੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਸੀ, “ਹਰਮਿੰਦਰ, ਸਾਨੂੰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀ ਤੇਰੀ ਆਹ ਮਰਜਾਣੀ ਨੌਕਰੀ। ਅਸੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਕੀ ਲੈਣਾ। ਤੂੰ ਘਰ ਆ ਜਾ। ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਆਚਾਰ ਨਾਲ ਖਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਸੌਵਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣਨੀ। ਸਾਡੇ ਧਰਮ ‘ਚ ਗਾਂ ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਾਰਣਾ ਘੋਰ ਪਾਪ ਹੁੰਦਾ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ ਇਹ ਪਾਪ ਕਰੇ-ਇਹਦੂੰ ਤਾਂ ਰੱਬ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀ... ਐਦਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲੋਂ ਹਾਰ ਹੀ ਚੰਗੀ ਆ.....।” ਦੂਜਾ ਖਿਆਲ ਮੇਰੀ ਗੋਰੀ ਗਰਲ-ਫਰਿੰਡ ਮੇਰੀ ਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ‘ਚ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, “ਹੇਰੀ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕਹਿ ਚੁੱਕੀ ਆਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਇੰਡੀਅਨ ਨੂੰ ਮਾਰ। ਤੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਕਿ ਤੂੰ ਹੁਣ ਅਮੈਰੀਕਨ ਆਂ। ਤੂੰ ਅਮੈਰੀਕਨ ਆਰਮੀ ਦਾ ਅਹਿਮ

ਸੋਲੀਜ਼ਰ ਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਤੈਨੂੰ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਦਿੰਦੀ ਆ। ਤੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਜਿੱਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚ।” ਹੁਣ ਸੁਆਲ ਜਿੱਤ ਤੇ ਹਾਰ ਦਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ? ਕਿਸ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਸੀ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਾਂ? ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਘੜੀ ‘ਤੇ ਸਮਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਰਾਤ ਦਾ ਢੇਡ ਵਜਿਆ ਸੀ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਘੂਕ-ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨਾਲ। ਜੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਉਠਾਲਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਔਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਫੋਨ ਵੀ ਨਾ ਚੁੱਕਦਾ।

ਮੈਂ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਅੱਜ ਦੀ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਤੈਨੂੰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਨੰਬਰ ਤਿੰਨ ‘ਤੇ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਸੜਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ‘ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਕਾਫੀ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ‘ਚ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ‘ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਇਸ ਤੋਂ ਮੀਲ ਕੁ ਦੂਰ ਹੈ। ਉਸ ‘ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ‘ਤੇ ਲੰਘ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਫੇਰ ਚੈਕਿੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟਾਂ ‘ਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਆਈ ਟਰੈਫਿਕ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਵੇਲੇ ਜੇ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਰਹਿ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਲੁਕ ਸਕਦੀ। ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬਰੀਕ ਛਾਲਣੀ ਵਰਗੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਇੰਚਾਰਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡੇ ‘ਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਮਾਈਕਲ ਪੱਕੀ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤੇਈ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਆਰਮੀ ਕੈਰੀਅਰ ਸ਼ੌਂਕ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਚੁਣਿਆ। ਹਰੇਕ ਜਣਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀਵੱਸ ਆਰਮੀ ‘ਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਮੱਦਦ ਲਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਮੱਦਦ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਜ਼ਰਵ ਆਰਮੀ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ‘ਰਿਜ਼ਰਵ’ ਉਹ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵੇਲੇ ਆਰਮੀ ‘ਚ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ‘ਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਰਾਕ ਵਿੱਚ ‘ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਇਰਾਕੀ ਫਰੀਡਮ’ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਰਮੀ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਿਟੀਜ਼ਨਸ਼ਿਪ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇੰਡੀਆ ਰਹਿੰਦੇ ਫੈਮਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਬੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਰਮੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਇਰਾਕ ‘ਚ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ‘ਨਾਰਫੋਕ ਅਲਟੋਸ’ ਆਰਮੀ ਬੇਸ ‘ਚ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ‘ਚ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਉਨੀ ਕੁ ਮੈਨੂੰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਅਲਟੋਸ ਏਅਰਫੋਰਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ‘ਚ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਇਥੇ ਲਿਆ ਉਤਾਰਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਰਾਕ ਦੇ ਭੂਗੋਲ ਬਾਰੇ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਵੇਰਵੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਤੋਂ ਲੱਭੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਸਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਤਖਤ ਪਲਟਣ ਉਪਰੰਤ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ,

ਬੈਂਕਾਂ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬਗਦਾਦ ਲਿਆ ਉਤਾਰਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਅਚਨਚੇਤ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਾਰ ਸਮਿਆਂ-ਤੂੰ ਇਹ ਧਰਤੀ ਵੀ ਦਿਖਾਉਣੀ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਣਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਮੈਟ੍ਰਿਕ 'ਚ ਮਾਸਟਰ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ-ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇਰਾਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਬਾਪ ਈਰਾਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਇਕ ਔਰਤ ਤਵੀ 'ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪੱਕਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ। ਉਸ ਔਰਤ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬੜੀ ਚੌਕਸੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਨ 'ਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਡਰ ਤਾਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਮ ਇਰਾਕੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਟਰੱਕ/ਕਾਰ ਰੁਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਬੰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਤਾੜ ਤਾੜ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਦੇਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸ ਰਸਤੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸਦਾ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦਾ ਵਾਹ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੀ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਗੈਰੀ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਬਰਲਿਨ ਤੋਂ ਜਸਵੰਤ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਸੀਰੀਆਹ ਦੀ ਇਕ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਹੋਣਾ ਬਾਮੀਰ ਜੇਹਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਇਹ ਡਾਇਰੀ ਇੰਟਰਨੈਟ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੀ ਹੈ: ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਤਿੰਨ ਕੁ ਵਜੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੋਸਤ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨੇੜਲੀ ਸਹੇਲੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬਗੀਚੇ 'ਚ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਪਾਸੇਉਂ ਗੋਲੀ ਆਈ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਚ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਐਨੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮੈਨੂੰ ਪਾਗਲ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਔਜ਼ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਗੁਆਈ ਸੀ। ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕੀ ਕੁਝ ਹੋਣਾ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਔਲ੍ਹਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ 'ਚ ਇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਔਰਤ ਨੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਰੌਲੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਗਲੀ ਦੀ ਨੁੱਕਰ 'ਚ ਪੈਂਦੇ ਮਕਾਨ 'ਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਔਰਤ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੌੜੇ ਸਨ। ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਰੁੱਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੀ ਇਥੋਂ ਦਾ ਹਰੇਕ ਬਾਸ਼ਿਦਾ ਫਿਦਾਇਨ ਹੈ?

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਕੁ ਵਜੇ ਸਨ। ਸੜਕ 'ਤੇ ਟਰੈਫਿਕ ਘਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਯਾਨੀਕ

ਗੋਰਾ ਮਾਈਕਲ, ਕਾਲਾ ਨੈਸ਼ ਤੇ ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਆਰਾਮ 'ਚ ਹੋ ਕੇ ਖੜ ਗਏ। ਸ਼ੀਤ ਲਹਿਰ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਰੇਡੀਉ 'ਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ, “ਏ ਸਸਪੈਕਟ ਇਸਕੇਪਡ ਦਾ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਨੰਬਰ ਵਨ।”

ਸਾਡੇ ਕੰਨ ਖੜ ਗਏ ਸੀ। ਫੇਰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮੈਸਿਜ਼ ਸੁਣਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਸਸਪੈਕਟ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਚ ਖੜ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ ਸੀ।

“ਸਸਪੈਕਟ ਇਕ ਔਰਤ ਆ ਜਿਹਨੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਆ।”

ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਇਰਾਕੀ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਬੰਬ ਬੰਨ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਲ ਪੁਲਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਡਾਇਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਵੱਲੋਂ ਹੋਂਡ ਆਫਿਸ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ: “ਬਾਹਰੋਂ ਇੱਕ ਕਾਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਦਸ ਕੁ ਜਣੇ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਕਾਰ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਰ ਹੌਲੀ ਤਾਂ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਤੋਂ ਸੌ ਫੁੱਟ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਈ। ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਬਾਂਹਾਂ ਕੱਢ ਕੱਢ ਕੇ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰ ਅੱਗੇ ਲਿਆਉਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਕਾਰ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜੀ ਰਹੀ। ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹੱਥ ਖੜੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ। ਫੇਰ ਕਾਰ ਸਟਾਰਟ ਹੋਈ ਤੇ ਹਿਚਕੌਲੇ ਜਿਹੇ ਖਾਂਦੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਵੱਲ ਵੱਧਣ ਲੱਗੀ। ਇੰਚਾਰਜ ਨੂੰ ਇਸ 'ਚ ਆਤਮਘਾਤੀ ਦਸਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਾਰ 'ਚ ਬੈਠੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਪਰ.....। ਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਔਰਤ ਦੌੜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ੱਕ ਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਬੰਬ ਬੰਨਿਆ ਹੋਇਆ।”

ਅਸੀਂ ਖੋਫ਼ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਸੜਕ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਔਰਤ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਹੀ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਸਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਗੜਬੜੀ ਦਾ ਖਦਸਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਇੱਕ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਲੱਭਣ 'ਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਉੱਚੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਸੀ। ਰੇਡੀਉ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ ਸੀ: “ਸਸਪੈਕਟਡ ਔਰਤ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਨੰਬਰ ਦੋ ਕਰਾਸ ਕਰ ਗਈ ਆ। ਉਹ ਮੇਨ ਸੜਕ ਛੱਡ ਕੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਗਈ ਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਆ।”

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਡੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਟਰਾਈਗਰ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਲਗੀਆਂ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੋ ਨੰਬਰ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਵਾਲੇ ਉਡਾ ਦੇਣਗੇ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਥੋਂ ਵੀ ਲੰਘ ਆਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅਗਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅਸੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ 'ਚ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਝਾੜੀਆਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਕੋਈ ਝਲਕ ਮਿਲੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਰੇਡੀਉ 'ਤੇ ਅਨਾਊਂਸ ਕਰਵਾ

ਦਿੱਤੀ ਸੀ: “ਸਸਪੈਕਟਰ ਸੂਈਸਾਈਡਲ ਔਰਤ ਨੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਆ। ਉਸਨੇ ਅਕਸਪਲੋਸਿਵ ਡਿਵਾਈਸ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਲਾਕੇ ਘੁੱਟਕੇ ਫੜੀ ਹੋਈ ਆ। ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਰਹੀ ਆ। ਸਾਰੇ ਕੋਅਰਫੁਲ ਰਹਿਣ।”

ਅਸੀਂ ਅਟੈਨਸ਼ਨ ਹੋ ਕੇ ਖੜ ਗਏ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਾਡੀ ਪੋਸਟ ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਘੁਸਮੁਸੇ ‘ਚ ਮੈਨੂੰ ਚਾਰ ਕੁ ਸੌ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ ‘ਤੇ ਕਾਲੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਸੀ ਜੋ ਕਿ ਝਾੜੀਆਂ ‘ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸੜਕ ‘ਤੇ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਸੜਕ ‘ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਸਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਔਰਤ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਰੇਡਿਉ ‘ਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਅਟੈਨਸ਼ਨ! ਸੀ ਇਜ਼ ਮੂਵਿੰਗ ਟੂਵਰਡਜ਼ ਅਸ।” ਮਾਈਕਲ ਨੇ ਚੀਕਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਨੈਸ਼ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ ‘ਤੇ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ। ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਥਾਈਂ ਹੀ ਰੁਕਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੀ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਇੰਨਾ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਸੀ ਸੀ। ਉਹ ਖੜ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਈ-ਤੇਈ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕੱਦ ਦੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ‘ਚ ਫੜੀ ਹੋਈ ਪੋਟਲੀ ਜਿਹੀ ਘੁੱਟ ਕੇ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਹ ਫੇਰ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ। ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਰੁਕਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਤਾਹ ਉੱਡ ਰਹੇ ਹੋਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ ਉਦੋਂ ਉਹ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੌ ਕੁ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ ‘ਤੇ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਪੈਰ ਜਿਹੇ ਮਲਦੀ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜ ਗਈ ਸੀ।

“ਮੈਨੂੰ ਪੋਟਲੀ ‘ਚ ਬੰਬ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਲੱਗਦਾ,” ਮੈਂ, ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਖੜੇ ਮਾਈਕਲ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿਨਾ?”

“ਮੈਨੂੰ ਪੋਟਲੀ ‘ਚੋਂ ਕੁਸ਼ ਹਿਲਦਾ ਦਿੱਸਦਾ।” ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਨੈਸ਼, ਤੂੰ ਹੈਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਆਂ। ਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਆ?”

“ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਉਰ ਨੂੰ ਆਂ।”

“ਸ਼ਿਉਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਨੂੰ ਆਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਲੱਗਦਾ.....।” ਮੈਂ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

ਮਾਈਕਲ ਤੇ ਨੈਸ਼ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੇਤਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ ਔਰਤ ‘ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਸਨ। ਉਂਗਲਾਂ ਟਰਾਈਗਰ ‘ਤੇ ਟਿੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੰਨ ਅਗਲੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਉਹ ਸਾਡੀ ਚੈੱਕ ਪੋਸਟ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੌ ਫੁੱਟ ਦੂਰੀ ਤੇ ਆ ਕੇ ਖੜ ਗਈ ਆ।” ਸਾਡੇ ਰੇਡਿਉ ਅਪਰੇਟਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਇੰਚਾਰਜ ਦਾ ਮੈਸਿਜ਼ ਹੈੱਡ ਕੁਆਟਰ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।

“ਉਸਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ। ਜੇ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਵਧੀ ਤਾਂ ਸ਼ੂਟ ਕਰ ਦਿਉ।”

“ਓਕੇ।”

ਕੁਝ ਚਿਰ ਰੇਡਿਉ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ ਔਰਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਿੰਤਾ ਅਵੱਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਪਲ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਕ ਔਰਤ ‘ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਗੋਲੀ ਚਲਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਨੈਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਦੇਖ ਇਹ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਿਵੇਂ ਪੀਲਾ ਜਿਹਾ ਆ। ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁਸ਼ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।” ਨੈਸ਼ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੇਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਦਾਂ ਪਤਾ?” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ‘ਚ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਚੀਆਂ/ਭਾਬੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ। ਨੈਸ਼ ਨੇ ਇਹੀ ਗੱਲ ਮਾਈਕਲ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਮਾਈਕਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਫਿਦਾਇਨ ਨਾਲ ਹੋਣਾ। ਮੈਂ ਦਾਅਬੇ ਨਾਲ ਕਹਿਨਾ-ਇਹਦੇ ਕੋਲ ਟਾਈਮ ਬੰਬ ਆ। ਜੇ ਇਹ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਥਾਈਂ ਖੜ ਜਾਂਦੀ। ਕਾਫੀ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤ ਆ। ਪਰ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮਾਂ ‘ਚ ਪੈ ਗਈ ਕਮਲੀ। ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਢਿੱਲੇ ਨੂੰ ਪੈਣਾ। ਮਾੜੀ ਜਿੰਨੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵੀ ਸਾਡੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਆ.....।”

ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਮਰਦੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨੇੜਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

“ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਖੜੇ ਕਰ ਲੈ।....ਜਿਥੇ ਹੈਂ ਤੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਹਜਾ।” ਸਾਡੇ ਇੰਚਾਰਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ‘ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸਨੇ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਲਾਈ ਹੋਈ ਪੋਟਲੀ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਖਿਸਕਾਇਆ ਸੀ।

“ਹੁਣ ਕੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਆ?” ਹੈੱਡ ਕੁਆਰਟਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਰਹੀ। ਇਕੋ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਹੀ ਖੜੀ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਆ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਟਾਈਮ ਬੰਬ ਆ। ਉਸੇ ਦੇ ਫਟਣ ਦਾ ਇਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਆ।”

“ਠੀਕ ਆ, ਦੋ ਵਾਰਨਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੂਟ ਕਰ ਦਿਉ।”

“ਓਕੇ।”

ਫੇਰ ਇੰਚਾਰਜ ਦੇ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇੰਚਾਰਜ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸ਼ੂਟ ਲਫਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਰਾਈਫਲ ‘ਚੋਂ ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਅੱਖ ਦੇ ਝਮਕਣ ‘ਚ ਹੀ ਉਹ ਔਰਤ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਸੜਕ ‘ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਢਿੱਡ ਦੁਆਲੇ ਪਏ ਸਨ। ਮਰ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਉਸਨੇ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਲਾਈ ਪੋਟਲੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਇੰਚਾਰਜ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਖਬਰਦਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤ ਦੇ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਬੰਬ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਫਟ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਛੇਤੀ ਦੇਣੇ ਪੋਸਟ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛਾਂ ਹੱਟ ਗਏ ਸੀ। ਫੇਰ ਬੰਬ ਨਿਕਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਟੀਮ ਆਈ ਸੀ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਦਾ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾਇਆ ਸੀ। ਪੋਟਲੀ ਦੁਆਲੇ ਕੱਪੜਾ ਲਾਹਿਆ ਸੀ।

ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਉਥੇ ਬੰਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬੁਖਾਰ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਪੁੱਤ ਸੀ।

ਹਮਜ਼ਾਦ

ਇਕੋ ਫਰਮੇ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਬੱਸ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਐਨੀ ਮਾੜੀ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਪੰਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਾ। ਮੋੜ ਦਵਾਂ। ਔਖਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੂਜੀ ਰੀਡਿੰਗ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਰੀਡਿੰਗ 'ਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਲਤੀਆਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਅਸਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੱਲ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ— ਇਕ ਪੈਰਾ ਪੜ੍ਹ ਲਉ—ਤਿੰਨ ਛੱਡ ਦਿਉ। ਪਰ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ— ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਜੇ ਅੱਜ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜੇ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹੋ ਫਰਮਾ ਦੋਬਾਰਾ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਲਾਲਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਅਗਲੀ ਰੀਡਿੰਗ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣੀ। ਮੈਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ 'ਚ ਫਰਮਾ ਪੜ੍ਹਮਾਰਨਾ।

ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਖਿੱਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਅਕਸਰ, ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਫੇਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ, “ਸਾਡੀ ਵੀ ਕੋਈ ਜੂਨ ਆ। ਕਦੇ ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਂ ਕੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਮੌਜ ਨਾਲ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਘੋੜੇ ਵੇਚ ਕੇ ਸੁੱਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਅਸੀਂ ਮੱਖੀ ਤੇ ਮੱਖੀ ਮਾਰਦੇ ਹੁੰਦੇ.....।” ਉਹ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਠੀਕ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਅੱਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅੱਕਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਦੋ ਫਰਮੇ ਪਏ ਸਨ। ਇਹ ਤੜਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹ ਲਾਂਗਾ— ਸੋਚ ਮੈਂ ਟੇਬਲ-ਲੈਂਪ ਬੁਝਾ ਕੇ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਖੜਿਆ। ਪਿੱਛਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਲੱਕ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ। ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਕਰਕੇ ਭਰਪੂਰ ਉਬਾਸੀ ਲਈ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਵਿਲਾਬਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੀ ਸਟੀਰੀਉ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੱਲ ਚੱਲੇ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਮੇਜ਼ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮੂਧੀ ਪਈ ਘੜੀ ਚੁੱਕੀ। ਸੂਈਆਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬਾਰਾਂ ਵਜ ਕੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਹੋ ਗਏ। ਅਜੇ ਤਕ ਵਿਲਾਬਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤਾ? ਕੀ ਪਤਾ ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਹੋਵੇ? ਉਹ ਸਟੀਰੀਉ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਰੀਵਰਸ ਕੈਸਿਟ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਜਾਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਗਰੇਟ ਬੁਝਣ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਨਫਰਤ ਹੈ।

ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਜਗਦੀ ਟਿਊਬ ਦੇਖ ਕੇ, ਬਾਥਰੂਮ ਵੱਲੋਂ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ, “ਡੈਡੀ ਜੀ-ਟੈਬਲਿਟ ਲੈਣੀ ਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਏ।” ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਟਿਊਬ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਵੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਹਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਿਉਤੀ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਨੂੰ ਸਮਝਾਏ, “ਬੇਟਾ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਬੀਤ ਚੱਲੀ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੌਂ ਜਾ। ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬੈਠੇ ਅਾਂ।” ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਕਿਹਾ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜਿਉਤੀ ਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਪੁੱਤ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ।

ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਬੱਤੀ ਨਾ ਬੁਝਦੀ-ਮੈਨੂੰ ਬੁਰੇ-ਬੁਰੇ ਖਿਆਲ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ ਸੀ।

****

ਜਿਉਤੀ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਡਾ. ਬਵੇਜ਼ਾ ਕੋਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕੋਸ਼ ਹਿਸਟਰੀ ਦੱਸ। ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ..... ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਡਿਸਪੈਚਰ ਲੱਗਾਂ। ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਪੋਟੇ ਦੁੱਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲਿਫਾਫੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਹੈਲਪਰ ਦੇ ਦੇਉ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ 'ਤੇ ਜੂਂ ਨਾ ਸਰਕੀ। ਅੱਗੋਂ ਔਖਾ ਬੋਲਿਆ, “ਤੂੰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਡਿਸਪੈਚਰ ਲੱਗਾਂ..... ਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਚਿਤ ਹੀ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਤੈਨੂੰ ਜੀ. ਪੀ. ਐਫ. ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਨਾ ਲਾ ਦਵਾਂ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜਮ੍ਹਾਂ-ਘਟਾਉ ਕਰਦਾ ਰਹੀਂ।” ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਖਿਸਕਣ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਚੱਲਣ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਜੁ ਹੋਇਆ। ਕੌਣ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦਾ। ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਦੀ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ। ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਹੈਲਪਰਾਂ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਭੇਜਣੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, “ਡਾਕ ਵਾਲੀ ਮੇਜ਼ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦੇ ਬਾਟੇ ਵਾਂਗੂ ਚਟਮ-ਚਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।” ਮੈਂ ਖੋਪੇ ਚੜ੍ਹੇ ਝੋਟੇ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਨੰਬਰ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਪਰੂਫਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ-ਛੇ ਫਰਮਿਆਂ ਨਾਲ ਇਕ ਚਿੱਠ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ-“ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।” ਮੈਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾ ਮਿਲਦਾ। ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਅੱਧੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਾੜ ਸੁੱਟਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲੈਕਸ਼ਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਫਾਰਮਿਲਟੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ। ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ.....। ਡਾਕਟਰ ਮੇਰੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ 'ਤੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਚਲੋ-ਅੱਗੋਂ ਬੋਲੋ।” ਮੈਂ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਘੰਟੇ ਮਨ ਦੀ ਭੜਸਾ ਕੱਢੀ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਵਿਲਾਬਲ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫੇਰ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਘੰਟੀ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਰੱਖੀ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦੇ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਜਾ। ਮਿੱਠਾ ਘੱਟ ਤੇ ਪੱਤੀ ਤੇਜ਼।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/61

ਕੁਰਸੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੂੰ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਹੁਣ ਜੋ-ਜੋ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾਂ-ਉਹਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿਉ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ?”

“ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਹੱਥ ਲੱਗ ਜੇ।”

“ਕਿਹੜੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹਦੇ?”

“ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਦੀਆਂ।”

“ਕਿਉਂ?”

ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਜੁਆਬ ਨਾ ਔੜਿਆ।

“ਕਿਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂ ਨੂੰ ਸੋਚੀ ਬੈਠੇ?”

“ਨੂੰ, ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨੂੰ ਆਇਆ।”

“ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ?”

“ਨੂੰ।”

“ਫੇਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਜੇ?”

“ਮੈਂ ਚਿੰਤਤ ਹੋ ਜਾਨਾਂ।”

“ਫਿਲਮੀ ਐਕਟਰੈਸ ਦੀਆਂ ਰੰਗੀਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰੋ। ਚੁਟਕਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ਵੀ।” ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਤੀਫ਼ੇ ਸੁਣਾਏ। ਲੁੱਚੇ-ਨੰਗੇ-ਬਹਿਜਾ-ਬਹਿਜਾ ਕਰਦੇ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਵੱਟੀ ਰੱਖੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਨੂੰ..... ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਰੰਗੀਨ ਬਣਾਓ..... ਲਉ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁਣੋ.....।” ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਹਸਾਇਆ ਕਿ ਢਿੱਡ ਦੁੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਹਫਤਾ ਉਹ ਐਦਾਂ ਹੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਨਾਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਟੈਬਲਿਟ ਦੀ ਫੇਰ ਲੋੜ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

****

ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਅੱਜ ਫੇਰ ਟੈਬਲਿਟ ਲੈ ਕੇ ਸੌਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਵਿਲਾਬਲ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਗਦਾ ਹੋਣਾ— ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।

ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ। ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ। ਬਰਾਂਡੇ 'ਚ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਦਾਸ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਕੈਸਿਟ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਐਨਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂ। ਪੈਰ ਬਾਥਰੂਮ ਵੱਲ ਵੱਧੇ। ਧਿਆਨ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਰਿਹਾ। ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਐਸ ਉਮਰ 'ਚ ਉਸ ਦਾ ਐਨਾ ਜਾਗਣਾ ਭਿਆਨਕ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਬਰਾਂਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੇਨ-ਸਵਿੱਚ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਵਾਂ। ਜੇ ਉਹ ਜਾਗਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬੋਲੇਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਠੀਕ-ਠਾਕ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/62

ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਚੀਕ ਪਿਆ ਤਾਂ ? ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਛਿੱੜ ਪਈ।

ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਚੀਕ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਚੀਕ 'ਚ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਕਸੂਰ ਵੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਕਦੇ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਵਾਂ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ?

ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਕੋਫੀ ਹਾਊਸ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਦੁਕਾਨ ਲੱਭ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਐਨਾ ਕੁ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੋ-ਪੀਏ ਮੁੜਦਾ। ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਜਾ ਵੜਦਾ। ਉਹ ਐਨੇ ਅਹਿਸਾਸੇ ਜਿਹੇ ਗੇਟ ਦਾ ਅਰਲ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਜਿਉਤੀ ਉਸ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ 'ਚ ਤਾਕੀ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਦੋਂ ਉਹ ਆਵੇ ਤੇ ਕਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਵੇ। ਅਕਸਰ ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਘੁਰਦਾ, “ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦਾ ਬੱਚਾ। ਜੇ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਲਵੋ ਜਾਂ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਖਾ ਲਵੋ।” ਅਗੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਚੁੱਪ 'ਚ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ—“ਆਖਿਰ ਮਾਂ ਹਾਂ।” ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸੋਈ 'ਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਦੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, “ਮੰਮੀ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆ ਜਾਉ।” ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਿਆਉਂਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਲਾਬਲ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਿਉਤੀ 'ਤੇ ਵੀ ਖਿਝ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਲਗਰਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਝੂਠ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਗੋਚਰੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਉਦੋਂ ਲੱਗਦਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਡਰ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਝੱਟ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਪਰੂਫ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਉ।” ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਚਿੜ ਸੀ। ਨਫਰਤ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਘਰ ਦੀ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਖੜ੍ਹਦੀ ਜਾਂਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਮਝਾਇਆ, “ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ—ਮੈਂ ਹਾਊਸ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਡਵਾਂਸ ਲਿਆ ਹੋਇਆ। ਅੱਧੀ ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਇਹਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਕਟੀ ਜਾਂਦੀ। ਅਜੇ ਦੋ ਸਾਲ ਹੋਰ ਔਖਿਆਂ ਨਿਕਲਣੇ। ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਤੇਰੇ ਹੀ ਕੰਮ ਆਉਣਾ.....।” ਉਹ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ, “ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਦੱਸੇਗਾ।”

ਵਿਲਾਬਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਰਡ ਫੈਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਦਫਤਰੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਲਿਉ।”

ਕਾਰਡ 'ਤੇ ਛਪਿਆ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਵਾਲੀਆ— ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਿਉਤੀ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ, “ਪੁੱਤ -ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰਤੀ। ਨਾ ਸਲਾਹ.....।”

“ਮੰਮੀ ਜੀ, ਇਸ 'ਚ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆ ਵੜੀ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ।” ਜਿਉਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਟੋਕਦਿਆਂ, ਉਹ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬੋਲਿਆ।

ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਆਪ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਫਰਮਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਦੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।

“ਆਉਗੇ ਨਾ..... ?” ਉਸ ਮੇਰੀ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਉਕਤਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ..... ਅਸੀਂ ਨਾ ਆਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਆਵੇਗਾ।” ਮੈਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਿਉਤੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਹੋਰ ਕੌਣ-ਕੌਣ ਆ ਰਿਹਾ ?”

ਉਸ ਦੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਕ ਬੋਝ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਂ ਆਪਣੇ ਕੁਲੀਗ ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਨਿੰਦਰ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਸਮਝਦਾਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਬਜਾਜੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਸੇਲਜ਼ਮੈਨਸ਼ਿਪ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਮਾਲ ਉਧਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਪਾ ਲਈ। ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਮਿਚਿਊਰ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਦੁਆ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਕਾਊਂਟਰ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਵਿਲਾਬਲ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਦੀ ਉਸ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਹਾਰ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਖਲਾ ਉਠਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿਉਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦੇਵੀਂ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਪੈਸੇ ਮੰਗਦਾ ਹੈ—ਜ਼ਰੂਰ ਦਵੀਂ। ਉਹ ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨੂੰ ਨਾ ਉਠਾਲੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖੁਆਈਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਾ ਲਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਮੇਰੀ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਿੰਨ੍ਹੇ ਪੈਸੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਖਰਚਣੇ—ਉਂਨਿਆਂ ਨਾਲ ਇਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਛੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

“ਅੱਛਾ— ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ?”

“ਕੰਮ ਤਾਂ ਬਬੇਰੇ ਆ।”

“ਫੇਰ ਕੀ ਸੋਚਦਾਂ ?”

“ਕੁਸ਼ ਵੀ ਨੂੰ?”

“ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਛੱਡ ਦੇ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਆ ਕਿ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ‘ਚੋਂ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਘਾਟਾ ਪਿਆ।” ਐਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਉਠ ਖੜਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਉਸ ਇਕ ਪੈਸੇ ‘ਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਮਾਰਕੀਟ ਕਮੇਟੀ ‘ਚ ਆਕਰਸ਼ਨ ਰੀਕਾਰਡਰ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ‘ਚ ਨਾ ਖੁੱਭਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਜਿੱਦਣ ਦਾ ਉਸ ਕੋਢੀ ਹਾਊਸ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ—ਉੱਦਣ ਦਾ ਉਹ ਖੁਸ਼-ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਕੋਲ ਰਸੋਈ ‘ਚ ਆ ਬੈਠਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ, “ਸਮਝ ਲਉ—ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਚੱਲ ਹੀ ਪਿਆ। ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਰੱਖੇ। ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸੌ ‘ਚ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਰਾਏ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਸੱਤ ਸੌ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਖਰਚਾ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਕੁਸ਼ ਸੌਚ ਸਮਝ ਕੇ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਲੱਭੀ ਸੀ। ਇਹ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਉਂ ਸੜਕ ਲੱਗਦੀ। ਲੋਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਧਰੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ। ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਆ। ਨਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੁਕਾਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾਂਦੀ ਆ। ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹੋ..... ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੰਮ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ..... ਡਰਾਈ-ਫਰੂਟ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਜੁਗਾੜ ਕਰਦਾ। ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵਿਆਜ ਪੈਸੇ ਫੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ....।” ਵਿਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਉਹ ਚਿੰਤਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਡਰਦਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੋਢੀ-ਹਾਊਸ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਉਦੋਂ ਦੋ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਸਨ। “ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਨੂੰ..... ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ..... ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਟੈਂਡ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਵਾਂ।”

ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਵੀ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ। ਕਹਿੰਦਾ, “ਤੁਸੀਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸੌਂ ਜਾਇਆ ਕਰੋ।”

ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਟਿਊਬ ਮਸਾਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਜਗਦੀ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਨੂੰ ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਖੇਡ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਥੋਂ ਪੈਸੇ ਮੰਗੇ ਸਨ, “ਡੈਡੀ ਜੀ— ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ? ਮੈਂ ਵੀਹ ਤਰੀਕ ਤਕ ਬੈਂਕ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦੇਣੀ ਆ।”

“ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਲੈ ਲਈਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹੀਂ ਪੈਰੀਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਝ ਵੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਅੱਧ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ‘ਚ ਹੀ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ। ਦਰਅਸਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹੀਂ ਪੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ‘ਚ ਮੈਥੋਂ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਝੱਟ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ, “ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲੈ।” ਜੇ ਉਹ ਪੈਸੇ ਮੰਗਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਮੇਰਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਜੁਆਬ ਹੁੰਦਾ। ਦਫਤਰੋਂ ਮੁੜਦਾ ਤਾਂ ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਪਏ ਪਰੂਫ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੇ। ਜਿਉਤੀ ਚਾਹ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਰੱਖ ਜਾਂਦੀ। ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਘਰੇਲੂ ਗੱਲ ਛੇੜਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਗਲਤੀਆਂ ਮਾਰਕ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਹੂੰ-ਹਾਂ-ਅੱਛਾ-ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੀ ਹੈਂ— ਕਰ ਲੈ— ਕਹਿ ਕੇ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਕਰਦਾ। ਮੇਰੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਤਾਂ ਪਰੂਫ ਪੜ੍ਹਨ ‘ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਰਹਿੰਦੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਸੀ ਕਾਪੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਚਿੱਟ ‘ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਆ ਜਾਂਦਾ, “ਬੱਗਾ ਜੀ-ਬੋੜ੍ਹਾ ਧਿਆਨ ਦਿਉ—ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਪਰੂਫ ਨੂੰ ਭੇਜਣੇ....।”

ਉਦੋਂ ਵਿਲਾਬਲ ਅੱਠਵੀਂ ‘ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮਰੀ ਯਾਦ ਕਰਦਾ— ਕਰਦਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਕੁਝ ਅੱਖੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਦੱਸ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਫੇਰ ਆਇਆ, ਜੋ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ—ਮੈਂ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੀਕ ਪਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਨ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਨੂੰ?” ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਕਿੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿ ਜਿਉਤੀ ਦੌੜੀ-ਦੌੜੀ ਆਈ। ਡੌਰ-ਡੌਰ ਖੜ੍ਹੀ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ। ਵਿਲਾਬਲ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, “ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ। ਕੰਮ ਨਿਬੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਬਣਨਗੇ.....। ਸਿਆਣੇ ਬਣੀਦਾ ਹੁੰਦਾ।”

ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬੈਠਕ ‘ਚ ਲੈ ਜਾ ਰੱਖੀਆਂ। ਉਥੇ ਹੀ ਸੌਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੰਨੀ ਵਿਹਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲਵਾਂ। ਪਰੂਫ ਮੁੱਕਦੇ ਤਾਂ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਰਿਵੀਜ਼ਨ ਲਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਫਤਰ ‘ਚ ਆਡੀਟਰ ਹੀ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਆਪ ਹੋਰ ਅੱਖਾ ਹੋ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤੰਗ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ। ਉਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਐਨੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਸ ਕੁ ਵਜੇ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਦੀ ਤਲਬ ਲੱਗਦੀ। ਮੈਂ ਰਸੋਈ ‘ਚ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ। ਜੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਚਾਹ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਚਾਹ ਦੀ ਤਲਬ ਲੱਗਦੀ। ਮੈਂ ਕੱਪਾਂ ‘ਚ ਚਾਹ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਿਤਾਬ ‘ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰੀ ਰੱਖਦਾ। ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ— ਬੱਸ

ਉੱਨਾ ਕੁ ਉਹ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ।

ਦਫਤਰ ਜਾਂਦਿਆਂ-ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗਿਫਟ ਖਰੀਦ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਬੱਚਾ ਸੀ-ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ। ਕਹਿੰਦਾ, “ਡੈਡੀ ਜੀ-ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਹੋ!”

ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ‘ਚੋਂ ਸੈਕਿੰਡ ਡਵੀਜ਼ਨ ਆਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਖਿੜ-ਭਰਿਆ ਜੁਆਬ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ? ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਹੀ ਕਿਥੋਂ ਹੁੰਦਾ।” ਮੇਰੇ ਮਨ ‘ਚ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ‘ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਾਂ। ਆਪੇ ਅਕਲ ਆ ਜਾਊਗੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਬੱਚਾ ਸੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਕਲ-ਦਾੜ੍ਹ ਆਵੇਗੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਖਿੜ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਰਿਜ਼ਲਟ ਦਾ ਪਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਡਵੀਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਲ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਲੈਂਦਾ। ਉਹ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਹਨ। ਐਨਾ ਕੁ ਕੰਮ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ‘ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਕੋਈ ਨਾ ਪੁੱਤਰਾ! ਅਗਾਂਹ ਡਟ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰੀਂ।”

ਉਸ ਸੈਕਿੰਡ ਡਵੀਜ਼ਨ ‘ਚ ਗਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ। ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਅਪਲਾਈ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਸਾਲ। ਦੋ ਸਾਲ। ਤੀਜੇ ਸਾਲ ‘ਚ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ‘ਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕੱਢਵਾ ਕੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਪਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਹਲੇ ਬੈਠਣਾ ਜਰਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰੂਫ-ਰੀਡਿੰਗ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਵੇ। ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਜੋਗਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਨੱਕ ਹੇਠ ਇਹ ਕੰਮ ਨਾ ਆਇਆ। ਇੱਕ-ਔਧ ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ, “ਇਸ ਕੰਮ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨੀ ਚੰਗੀ।” ਦੁਕਾਨ ਚੱਲ ਪਈ। ਦਫਤਰੋਂ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦਾ। ਖੜਾ-ਖੜਾ ਹੀ ਮੁੜਨ ਦੀ ਕਰਦਾ। ਉਦੋਂ ਮੇਰੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਘਰ ਅੱਪੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਸੁਸਤਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹੋ ਸਮਾਂ ਮੇਰੇ ਆਰਾਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ‘ਤੇ ਗ੍ਰਾਹਕ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੱਤ ਵਜਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ੱਸੀ ਪਰੂਫਾਂ ਦਾ ਬੰਡਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਉਛਾਲਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ, “ਬੱਗਾ ਸਾਹਿਬ-ਲਉ-ਪੜ੍ਹੋ। ਜਿੰਨੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਠੀਕ। ਬਾਕੀ ਕਲ੍ਹ ਤਾਈਂ ਨਬੇੜ ਦਿਉ। ਬਹੁਤ ਅਰਜੈਂਟ ਨੇ। ਦੇਖਿਉ-ਘੁੰਗੀ ਨਾ ਮਾਰਿਉ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਸਖਤੀ ਚਲ ਰਹੀ.....।” ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਾ ਚਿੱਤ-ਚੇਤਾ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਰਮੇ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਜਾਣ। ਜਿਉਤੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿਉ-ਪੁੱਤ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਈਏ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਵੱਲ ਕਦੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨਾ ਮੰਨਵਾਉਂਦੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਮੇਰੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨਾਲ ਉਹ ਬੋੜਾ ਕੁ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਖਰਚ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ‘ਚ ਕੰਮ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ, “ਤੁਸੀਂ ਜਸਪਾਲ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਿਉ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਸੀਜ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।”

ਵਿਲਾਬਲ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਘਰੇ ਆਉਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠਦਾ। ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਅੱਜ ਕਿੰਨੀ ਵਿਕਰੀ ਹੋਈ। ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਬਚੇ। ਉਹਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਪੈਸੇ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਹੋਣੋਂ ਹੱਟ ਗਏ। ਦਿਨ-ਤਿਉਹਾਰ ‘ਤੇ ਵਿਕਰੀ ਚੰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਮਗਰੋਂ ਮੰਦੇ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ‘ਚ ਚਿੜਚਿੜਾਪਨ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਆਪ ਬੁਲਾ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਠੀਕ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਕਰਦਾ।

ਕਿਰਾਇਆ, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਬਿਲ ਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚੇ ਜਦੋਂ ਦੁਕਾਨ ‘ਚੋਂ ਨਿਕਲਣੇ ਅੱਖੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਦਿੱਸਦਾ।”

“ਅਜੇ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਬੋਲਿਆਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।” ਜਿਉਤੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, “ਦੁਕਾਨ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਅੱਗਾ ਜੁੜਿਆ।”

“ਮੰਮੀ ਜੀ-ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ—ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਨਹੀਂ ਚਲਣੀ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋ—ਕਿਉਂ? ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੜਦਿਆਂ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਮਾਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਰੈਟੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਮੇਰੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮਾਲ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਦੱਸੋ! ਇੰਨੇ ਪੈਸੇ ਮੈਨੂੰ ਕੌਣ ਦੇ ਸਕਦਾ?”

“ਤੂੰ ਬੋੜਾ-ਬੋੜਾ ਕਰਕੇ ਮਾਲ ਪਾਈ ਜਾ।”

“ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੋ ਵਾਰ ਮਾਰਕੀਟ ਜਾਣਾਂ। ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੱਤਲ ਵੇਚਣ। ਨਵਾਂ ਲੈਣ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕੰਮ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਚਲਦੇ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੈਸੇ ਹੋਣ। ਦੁਕਾਨ ਭਰੀ-ਭਰੀ ਲੱਗੇ। ਗ੍ਰਾਹਕ ਆਪੇ ਦੌੜੇ ਆਉਂਦੇ।”

ਦੀਵਾਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਤਾਲਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

***

ਵਿਲਾਬਲ ਨੇ ਕੈਸਿਟ ਬਦਲੀ। ਉਹ ਜਾਗਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਉਤੀ ਵੀ ਉਠ ਕੇ

ਬੈਠ ਗਈ।

“ਇਕ ਵਜ਼ ਚੱਲਿਆ—ਉਹਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ?” ਮੈਂ ਚਿੰਤਾਗ੍ਰਸਤ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਪਤਾ ਨੂੰ ਕੀ-ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ?”

“ਐਸ ਉਮਰੇ ਤਾਂ ਨੀਂਦ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।”

“ਹੂੰ।”

ਜਦੋਂ ਉਹ ‘ਹੂੰ’ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ ਲੱਗਾ।

“ਤੁਸੀਂ ਵਿਲਾਬਲ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲਉ,” ਕਹਿ ਉਸ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ।

“ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਕਹੂ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਉ ਦਵਾਈ ਖਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਪੁੱਤ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆ ਗਈ।” ਮੈਨੂੰ ਹਾਸਾ ਆ ਗਿਆ।

ਜਿਉਤੀ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਹੱਸਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ—ਜਨਾਬ ਇਸ ਵਿਚ ਹੱਸਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਉਸ ਕਿਹਾ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ ਆ ਨਾ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ। ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆ। ਵਿਲਾਬਲ ਲਈ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆਈ।”

ਉਹ ਝੱਟ ਉਠੀ। ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਵਿਲਾਬਲ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਕੋ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਸੁੱਖੀ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੇਰੇ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਂਟ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਤੇ ਫੇਰ ਵਿਆਹ।

ਜਿਉਤੀ ਨੇ ਚਾਹ ਦੇ ਕੱਪ ਲਿਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੀ। ਮੇਰੀ ਵੀ ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਹੈ। ਚਾਹ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਸ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਂਦੀ।

ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਕੱਪ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਲਾਬਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ-ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਕ ਹੋਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ‘ਚੋਂ ਆਖਿਰੀ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਕੱਢਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੌਫੀ-ਹਾਊਸ ਦੀ ਹੋਰ ਗੈਟ-ਅਪ ਵਧਾ ਲਵੇ।

ਮੈਂ ਪੈਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਠੰਡੀ ਤਕ ਰਜਾਈ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾੜੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕੀਤਾ ਹੋਣਾ।

ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਲਈ। ਬੋਲਿਆ, “ਮੇਰਾ ਕੱਪ ਬੱਲੇ ਰੱਖ ਦਿਉ। ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਜਾਗਦੇ ਪਏ ਸੀ? ਸੌਰੀ! ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਐਨੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਛੱਡਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਸੌਰੀ—ਡੈਡੀ ਜੀ— ਗੀਅਲੀ ਸੌਰੀ।”

ਉਹ ਉੱਠੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣਾ ਕੱਪ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਬੈੱਡ ‘ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕੰਬਲ ਪਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਕਿਹਾ, “ਨੂੰ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਉ। ਪਲੀਜ਼ ਲੀਵ ਮੀ ਅਲੋਨ — ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸੌ ਸਕਦੇ ਹੋ—ਜਾਉ—ਸੌ ਜਾਉ.....।”

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜ਼ਖ਼ਮ

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਐਡੀ ਦੂਰੋਂ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਨੂੰ ਦਿੱਸਦਾ,” ਤਾਇਆ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੁੰਡੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਉੱਠਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਟੀਵੀ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਫੁੱਟ ਦੂਰ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ, ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਜਾ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪ ਕੁਰਸੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੁੰਨ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਬੋਲੀ ਗਏ ਸਨ, “ਪੁੱਤ, ਕੋਈ ਨਾ। ਕੋਈ ਨਾ। ਮੈਂ ਐਦਾਂ ਹੀ ਬੈਠਦਾ ਹੁੰਨਾਂ। ਫਿਲਮ ਸੋਹਣੀ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੇ। ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਬਾਹਰਲਾ ਬੰਦਾ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆ। ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਬੈਠਾਂ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਫਿਲਮ ਦਾ ਕੀ ਆ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਚਲਾ ਦੇਣਾਂ।”

ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਪਿਆ ਬੱਤੀ ਇੱਚੀ ਐਲ. ਸੀ. ਡੀ. ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਦੱਸ ਕੁ ਫੁੱਟ ਦੂਰ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਮੇਜ਼, ਸੋਫੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠੇ ਸੀ।

ਉਹ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਦਾ ਉਹਟਾ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਇਕਾਗਰਚਿਤ ਹੋਏ ਫਿਲਮ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਖੱਬੀ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧੋਤੀ ਲਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੱਜੇ ਗਿੱਟੇ ਉਪਰ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖਾਜ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿੱਟੇ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਖਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ-ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਗੋਡੇ ਦੀ ਖੁੱਚ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦੇਖ ਕੇ ਅਚੰਬਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗਿੱਟੇ ਕੋਲ ਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਤਾਂ ਮੈਂ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੀ ਸਨ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ ਯਾਦ। ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਤੂੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਤਣੇ 'ਚ ਖੋੜ ਜਿਹੀ ਬਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਟਾਹਣਿਆਂ ਤੱਕ, ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸੀ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੀਕ ਵਰਗਾ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਰਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਚਿਆਣ ਜਿਹੀ ਆਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਪਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹੀ ਉਸ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਖਣ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/71

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੋਤੀ ਫੇਰ ਤੋਂ ਗਿੱਟੇ ਤੱਕ ਫੈਲਾ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਡਰ ਤੋਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਮੱਖੀ ਨਾ ਆ ਬੈਠੇ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਤੋਂ ਬੇਫਿਕਰ, ਉਹ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ 'ਚ ਮਦਮਸਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕੈਮਰਾਮੈਨ ਨੇ ਕਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁੜਤੇ 'ਤੇ ਮਾਇਕ ਚਿਪਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

***

ਅਸੀਂ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਪੈਂਗ ਸਿਪ ਕਰ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਯਾਨੀਕ ਚਾਰ ਦੋਸਤ। ਮੈਂ ਉਰਫ ਜਗਮੋਹਣ ਗੋਗਨਾ, ਮਾਨਵ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਨਿਊਯਾਰਕ, ਬਿਨਘੰਟਨ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਪ੍ਰੋ. ਖ਼ਾਲਿਦ ਜਾਵੇਦ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਦੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਕਲੇਰ ਜਿਸ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਕਈ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ ਸਨ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਕੈਮਰਾਮੈਨ ਹਰੀ ਭਟਨਾਗਰ।

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਦਾ ਪਿੰਡ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂਰਮਹਿਲ ਤੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਉਧਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਚਾਚੀਆਂ, ਤਿੰਨ ਭੂਆ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਚਾਚੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪਿਛਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿਊਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕਿ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਦੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ‘ਆਪਣੇ ਘਰ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ’ ਦੇ ਨਾਂ ਖ਼ਤ ਲਿਖ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਜਾਵੇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਜਿਊਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਅੱਠ ਸਾਲਾ ਰਜਾ ਅਲੀ ਜਿਊਂਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਕੁਸ਼ ਪਤਾ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ।

“ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਨੂਰਮਹਿਲ ਦੀ ਸਰਾਂ,” ਮੈਂ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਕਾਰ 'ਚੋਂ ਉਤਰਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਬੜੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਸਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਆਓ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਆਪੇ ਹੀ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗਾ।” ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਕੁ ਪਲਾਂ ਲਈ ਉਹ ਦੋਚਿੱਤੀ 'ਚ ਪਿਆ ਸੀ। “ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ। ਇੱਕ ਅੱਡੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ। ਇੱਕ ਅੱਡੇ ਤੇ ਸਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਦੀ। ਆਹ ਰਾਹ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ।” ਉਹ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਸੀ, “ਅਗਾਂਹ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਵੀ ਠੀਕ ਰਹੂ।” “ਨੂੰ-ਪਲੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਡਿਸਟਰਬ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾਂ।” ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਇੱਥੋਂ ਸੰਤਾਲੀ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਮੁੜਨਾ ਆ। ਫੇਰ ਇਕ ਸੌ ਤੇਈ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਬੋਹੜ ਆਵੇਗਾ। ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਲਲਾਰੀ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਖੋਰੋ ਉਹ ਹੁਣ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਥੋਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/72

ਮੁੜਨਾ ਆ। ਪੰਚਾਸੀ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਮੁੜਾਂਗੇ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੱਸ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਆਵੇਗੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਕਦਮ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਮੁੜਾਂਗੇ। ਬਵੰਜਾ ਕਦਮ ਜਾ ਕੇ ਖੂਹੀ ਆਵੇਗੀ। ਇੱਥੋਂ ਬਾਰਾਂ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਕਦੇ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।”

ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਉਸ ਘਰ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਸੀ, “ਬੜਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਿਆ।”

“ਇਹ ਹਿਸਾਬ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਮੇਰੇ ਗਰੈਂਡ ਫਾਦਰ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਆ ਕਿ ਖੋਰੇ ਮੇਰੀਆਂ ਵੀ ਇੱਥੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੇ। ਫਿਜ਼ੀ ‘ਚ ਭਾਰਤੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਨੜ੍ਹਾ ਆ ਨੱਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਸਮਝ ਲੱਗੀ ਆ।”

****

ਮੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਐਂਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਇੰਗਲੈਂਡ ‘ਚ ਇਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੌਰਾਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ : ਇੰਡੋ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਦਾ ਰੋਲ : ਸਾਈਕੋਏਨਾਲੈਟਿਕ ਅਧਿਐਨ। ਜਿਸ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਕਮਰਾ ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਏ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂਰਮਹਿਲ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਘੁਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਭੋਂਝ ਦਾ ਬੰਦਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਖੋਰੇ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।” ਮੇਰੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛਣ ‘ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਬੱਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਿਗਰਾ ਰੱਖ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਤੇਰੀ ਸੰਗਤ ਮਾਨਣੀ ਆ।” ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਡਾ. ਕਲੇਰ ਵੀ ਆ ਰਲਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਸੀ।

ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦੂਜੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾਨੀ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਅਧਿਵੇਸ਼ਨ ‘ਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਭਾਸ਼ਨ ਬਹਿਸ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਬਣਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੇਗਾ ਪੀੜਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਮੈਂ ਇਕ ਖੂਹ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਹ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ। ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇਖੇ ਜਿੱਥੇ 107 ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਸੀ, ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਕੇ ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਫੇਰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/73

ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਡਰ ਪ੍ਰਾਣਹਾਨੀ ਦਾ ਜਾਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਤੇ ਅਨਾਥਾਂ ਦੇ ਰੁਦਨ ਦਾ ਜਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸਾੜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਡਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਐਦਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਆਖਰ ਸਾਡੀ ਸਥਿਤੀ ਮਾਨਵ ਭਕਸ਼ੀਆਂ ਵਰਗੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ‘ਚ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਜਰਮਨੀ ਤੋਂ ਆਏ ਡਾ. ਸਪੈਨਸਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ‘ਚੋਂ ਸ. ਪਟੇਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਏ ਸਨ, “ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ, ਫੇਰ ਵੀ ਸਦਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ, ਇਹ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਸਮਿਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੋਹਾਂ ‘ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ‘ਚ ਮੈਂ ਅਸਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਕੁਝ ਖਿਆਲ ਰਹੇਗਾ।”

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, “ਮੈਂ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਇਦੇ ਆਜ਼ਮ ਜਿਨਾਹ ਆਖਰ ਤੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੈਬਨਿਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸੰਬੰਧੀ 2 ਜੂਨ, 1947 ਨੂੰ ਜਿਨਾਹ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਨਹੀਂ। ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਆਪਣਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਖੋਹ ਦੇਉਗੇ,’ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਇਕ ਲਾਇਨ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ‘ਜੋ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਕਿੰਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਕਾਇਦੇ ਆਜ਼ਮ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਪਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਰਹੇ ਸੀ।”

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਤੱਥਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੌਰੂ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਅਜਿਹਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਗੱਲ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕਾਇਦੇ ਆਜ਼ਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਏਸੇ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਦੇਖਿਆ ਵੀ ਸੀ।

ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਬਾਈ-ਚੌਵੀ ਮਾਰਚ, 1940 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ‘ਚ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦਾ 27ਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੈਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ‘ਚ ਕਾਇਦੇ ਆਜ਼ਮ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾ ਆਪਸ ‘ਚ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਨੇ ਨਾ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾ ਸਕਦੇ ਨੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋ ਅਲਗ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਨੇ ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਅਲੱਗ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਇਕ ਅਲੱਗ ਨੇ ਤੇ ਕਥਾਵਾਂ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/74

ਵੀ ਅਲੱਗ ਨੇ। ਅਕਸਰ ਇਕ ਦਾ ਨਾਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਖਲਨਾਇਕ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਜਿੱਤ ਵੀ ਅਲੱਗ ਹੈ।.....।”

ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਦਵਾਨ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਸ ਸੈਸ਼ਨ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਉਤੇਜਿਕ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਹਿਫਲ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਜੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇੱਛੋ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ। ਪਰ ਡਾ. ਕਲੇਰ ਨੇ ਡਾ. ਸਪੈਨਸਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਡਾ. ਕਲੇਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਦੋਸਤੋ-ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਫ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ।”

ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸੈਮੀਨਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

ਡਾ. ਸਪੈਨਸਰ ਨੇ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਮੇਰਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਇਹੀ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੱਥ ਮੰਨੋ ਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋ। ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਨਿਖਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਹੀ ਨਹੀਂ-ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਜਣਾ ਇੱਛੋ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਘੋਖ ਕਰੇਗਾ, ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਖਮ ਹੀ ਜ਼ਖਮ ਦਿੱਸਣਗੇ। ਇਹ ਅਜੇ ਕਈ ਸਾਲ ਔਲ੍ਹੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਤੇ ਔਲ੍ਹੇ ਜ਼ਖਮ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆਂ।...ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 78 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਨੇ ਇੱਛੋ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹਨਾਂ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਉਹਲੇ 'ਚ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਸੂਤੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਫਸ ਗਏ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਦੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ। ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਜਨਤਾ 'ਤੇ। ਜੇ ਗਾਂਧੀ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਗਾਂਧੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਕਟਮਈ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ।”

ਡਾ. ਕਲੇਰ ਨੇ ਡਾ. ਸਪੈਨਸਰ ਨੂੰ ਟੋਕਿਆ ਸੀ, “ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ-ਤੁਸੀਂ ਜਾਉ, ਸਾਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਬਰਬਾਦੀ 'ਚ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਤਹਿ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਉ।”

“ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ 'ਚ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨਾਹ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ 'ਚ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਜਿਨਾਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਚਲਾਉਣ। ਅੱਗੋਂ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਜਿਨਾਹ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਹੋਵੇਗੀ?” ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਫੇਰ ਇਹੀ-ਉਹੀ ਕਪਟੀ ਗਾਂਧੀ।”

“ਪਰ ਪਟੇਲ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।”

“ਵੰਡ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵੀ. ਪੀ. ਮੇਨਨ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ-ਉੱਚਕਾਲੀਨ ਹਿੰਦੂ ਨੇ-ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਤੋਂ ਲਕੋ ਕੇ।”

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/75

“ਹਾਂ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਸੈਮੀਨਾਰ 'ਚ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨਾਹ ਇੱਛੋ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਲਈ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ-ਹੁਣ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਸਕਾਲਰ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਦੇ। ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਸਹੀ ਹੋਵਾਂ। ਇਹ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਨਸ। ਜਿਨਾਹ ਹੋਰੀਂ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਨ। ਕੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੂਨ 'ਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਨਾ ਕਦੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਪ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਿਆ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਇੱਜ਼ਤ ਉਹ ਤਿਲਕ ਤੇ ਗੋਖਲੇ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।”

ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰੇ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ।

ਜਲਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਕਮਾਂਡ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਲੈ ਲਈ ਸੀ, “ਯਾਰੋ-ਗੱਲ ਤਾਂ ਐਨੀ ਕੁ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀ ਕਿ ਜਿਨਾਹ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਗੱਲ ਐਨੀ ਨਾ ਵੱਧਦੀ। ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ।”

ਡਾ. ਕਲੇਰ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੰਨਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਚਲੋ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਓ। ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਸੰਕਟ ਵੇਲੇ ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰੋ ਤੇ ਉਸ 'ਚ ਸਮੋਈ ਉਜਵਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖਿਲਰੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਫੇਰ ਤੋਂ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਵੀ ਹਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ? ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫੈਸਲੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਤੁਰਕੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਅਰਬੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਜੋ ਅਰਬੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਬੰਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰ ਭੂਮੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਸਥਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅਰਬ 'ਚ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇੰਡੀਆ 'ਚ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਏ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਫੈਲਿਆ। ਕਈ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।”

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇੰਡੀਆ 'ਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸੰਤ, ਸੂਫੀ ਰਹੇ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਦੇ ਖਲੀਫਾ ਜਾਂ ਪਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਜਾਂ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਉਦਾਹਰਨ ਕਿਤੇ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/76

ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਧਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਓਦਾਂ ਹੀ। ਇੰਡੀਆ 'ਚ ਐਨੇ ਸਾਲ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਖੂਨ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਵੀ ਬਦਲ ਕੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੀਤੀ ਰਿਵਾਜ਼ ਅਪਨਾ ਲਏ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ। ਦੋਹੋਂ ਆਪਸ 'ਚ ਐਨਾ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਉਰਦੂ ਹੈ। ਨਾ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ.....।”

ਡਾ. ਸਪੈਨਸਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਫੇਰ ਗਲਤੀ ਕਿੱਥੇ ਹੋਈ ਸੀ?”

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਬੈਠ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ। ਕੁਝ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਇੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, “ਡਾ. ਸਪੈਨਸਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਪਿਛਾਹ ਜਾਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ। ਤਿੰਨ ਮਾਰਚ, 1707 ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਡੋਨਫਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਚੌਥੇ ਮੁੰਡੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਡੀਆ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। 9 ਅਗਸਤ, 1765 ਕਲਾਇਵ ਇਲਾਹਾਬਾਦ 'ਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਉੜੀਸਾ ਦੀ ਦੀਵਾਨੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਤਾਬੂਤ 'ਚ ਪਹਿਲਾ ਕਿੱਲ ਸੀ। ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਪਰਮਾਨੈਂਟ ਸੈਟਲਮੈਂਟ ਦੀ ਨੀਤੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜ਼ਮੀਦਾਰਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਆਧਾਰ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਹਿੰਦੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੰਪਨੀ 'ਚ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸੀ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ 'ਚ ਪੱਛੜਦੇ ਹੋਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਦਯੋਗਾਂ, ਬੈਂਕਾਂ, ਸ਼ੇਅਰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ, ਵਪਾਰ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਪਛੜਣ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਤਮ ਗੌਰਵ ਤੇ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੀਤ, ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।”

ਮੈਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਜਾਨਣ ਲਈ ਰੁਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, “ਵਾਰੇਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਪੰਰਾਵਾਂ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਬੇਹੱਦ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਨਿਆਇਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। 1857 ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਫਿਰਕਿਆਂ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਅਜਿਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ 1857 ਦੀਆਂ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਮਗਰੋਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤਾਂ 'ਚ ਉਹ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਪਰ ਉਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੱਤਾ ਤੇ ਪਾਵਰ ਸੀ। ਹੁਣ

ਉਹ ਸੱਤਾਹੀਣ ਤੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਬੌਧਿਕਤਾ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੇਜ਼ੀਮੈਂਟ ਰੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਭਾਵਨਾਤਮਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਜੁੜ ਨਾਲ ਸਕਣ। ਇਕ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ, ‘ਕਾਸਿਸ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਰੀਵੋਲਟ’ 'ਚ ਦਰਜ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਿ 500 ਕਾਪੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਸਨ। 498 ਕਾਪੀਆਂ ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਚ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਮੀਰ ਅਲੀ ਨੇ 1910 'ਚ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੀ ਲੰਡਨ 'ਚ ਸ਼ਾਖਾ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਮਿਸਟਰ ਬੇਕ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਇਆ।”

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਟੋਕਦਿਆਂ ਤੇ ਖਿੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ 'ਚੋਂ ਧਰਮ ਮਨਫੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਆਪ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਾਂ। ਡਾ. ਗੋਗਨਾ ਵੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂ ਡਾ. ਗੋਗਨਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਸਾਵਰਕਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਦਾ ਇੰਡੀਅਨ ਵਾਰ ਆਫ ਇੰਡੀਪੈਨਡੈਂਸ 1857’ ਕਿਉਂ ਭੁੱਲ ਗਈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ 'ਚ ਵੰਡ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਸੌਰੀ, ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਉੱਚ ਵਰਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਮਨਸਬਦਾਰ, ਜਾਗੀਰਦਾਰ, ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਆਦਿ ਸਨ, ਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਕਿ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ 'ਚ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਹੀ ਸੀ।”

ਡਾ. ਸਪੈਨਸਰ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਉਕਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉੱਠਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹੁਣ ਸੌਂ ਜਾਉ। ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕਰਾਂਗੇ।”

ਡਾ. ਸਪੈਨਸਰ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇੱਥੋਂ-ਪਾਕਿ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਜਾਮ ਟਕਰਾਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਆ ਕਿ ਵੰਡ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ। ਪਰ ਇਹਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਆ।”

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਔਖ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੀਤੀ ਆ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੇਖੋ। ਉਹ ਅਜੇ ਜਿਉਂਦੇ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੇ। ਵੰਡ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ। ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿੱਸੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

ਡਾ. ਕਲੇਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਵੰਡ ਦੇ ਕਿੱਸੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਆ?”

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਮੁੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆ। ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਇਕੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਿੱਸੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮੀਅਤ

ਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਓ-ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਸੁਣਾਏਂਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ-ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਗੁਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਰੇਸ਼ਮਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੰਡੀਆ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਈਮ ਮਨਿਸਟਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਮੇਰੇ ਲਾਈਕ ਕੋਈ ਕੰਮ ਦੱਸ।” ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਝੱਟ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਡਮ, ਤੁਸੀਂ ਆਹ ਬਾਰਡਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਓਧਰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਾਂ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਪੀਰ-ਬਾਬੇ ਤਾਂ ਇਧਰ ਆ। ਫੌਜੀ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਤੇ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਗਾਣਾ ਗਾਈਏ ਤੇ ਪੀਰ-ਬਾਬਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸੁਣਾਈਏ ਤਾਂ ਗੋਂਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ।” ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ।... ਸਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤਾਂ ਇੰਡੀਆ ‘ਚ ਹੀ ਆ। ਸਾਡੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਵਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸ਼ਰੀਫ, ਬਿਹਾਰ ਸ਼ਰੀਫ, ਨਿਜਾਮੂਦੀਨ, ਦੁਨੀਆਂ ‘ਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤਾਜਮਹਲ, ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ, ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਫਤਿਹਪੁਰ ਸੀਕਰੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆਇਆ ਹੈ। ਦੋਸ਼ੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਗੁਆਇਆ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਇੰਡੀਆ ‘ਚ ਆ। ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਨੂਰਮਹਿਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਚੱਲਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ-ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ‘ਚ ਐਓਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ‘ਚ ਐਓਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰੀਤੀਆਂ ‘ਚ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੰਮਣ ਭੌਂ ਵਸੀ ਸੀ। ਇਹਦਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਆ ਕਿ ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀਆਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੇ। ਦੇਖੋ ਸਿਤਮ ਦੀ ਗੱਲ-ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੋਈ ਸਮਾਰਕ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਦੋਸਤੋ-ਸਾਡਾ ਇਕੋ ਕਲਚਰ ਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ। ਕੋਈ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਐਵੇਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠ ਕੇ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੱਭਣ ‘ਚ ਮੇਰੀ ਮੱਦਦ ਕਰੋ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਚੋਂ ਕੋਈ ਜ਼ਿਊਂਦਾ ਹੋਵੇ।”

ਡਾ. ਕਲੇਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਜ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ?”

ਪ੍ਰ. ਜਾਵੇਦ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ, “ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਹੀ ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ।”

****

ਮੈਂ ਕੈਮਰਾਮੈਨ ਨੂੰ ਤਾਇਆ ਜੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਇਹ ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨਾਲ ਨੂਰਮਹਿਲ ‘ਜਗਦੰਬੇ ਜ਼ਿਊਲਰਜ਼’ ‘ਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਸ਼ੌਂਕੀਆ ਆ। ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕਨੇਡਾ ਬੈਠਾ। ਇਹ ਪਿੰਡੇ ਇਕੱਲੇ ਨੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਵੀਜ਼ੇ ਲਈ ਅਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਨਰੋਂਦਰ ਮੋਦੀ ਵਾਂਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ‘ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੀਫਿਊਜ਼ ਦੀ ਸਟੈਂਪ ਲਾ ਦਿੱਤੀ...।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਹੀ ਟੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹੁਣ ਬੱਸ ਵੀ ਕਰ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਂਗ ਪਾ। ਮੈਨੂੰ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ ਦੇ।”

ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਂਗ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਲਿਖਿਆਂ ਵਾਲਾ ਪੈਂਗ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਟੀਵੀ ਦੀ ਸਕਰੀਨ ‘ਤੇ ਹੀ ਟਿਕਾਈ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਕੋ ਸਾਹ ‘ਚ ਗਿਲਾਸ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਲਿਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਉਂਗਲ ਰੱਖ ਕੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਅਜੈ ਭਾਰਦਵਾਜ ਦੀ ਫਿਲਮ ‘ਰੱਬਾ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ’ ਉਥੋਂ ਲਾਈ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਅਪਟੂਡੇਟ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ.... “ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਔਹ ਸਾਹਮਣਿਉਂ ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਟੋਲੀਆਂ ‘ਚ ਤੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਵੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਔਰਤ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ‘ਤੇ ਟਰੰਕ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਕੁਛੜ ਬੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜਮਨਾ ਉਸ ਮਗਰ ਦੌੜਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜਮਨਾ ਔਰਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਔਰਤ ਨੇ ਟਰੰਕ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਨਤੋੜ ਦੌੜੀ ਸੀ। ਜਮਨੇ ਨੂੰ ਪਿਛਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਵੀ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਮਨੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਟਰੰਕ। ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ, ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਟਾਹਲੀ ‘ਚ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਪੁੰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਜਮਨੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਸੇ ਜਮਨੇ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰੇ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤੇ ਮਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ‘ਚ ਕੀੜੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ।”

ਤਾਇਆ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਪ੍ਰ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰੀ ਰੀਵਾਇੰਡ ਕਰਕੇ ਫਿਲਮ ਚਲਾਈ ਸੀ।

ਡਾ. ਕਲੇਰ ਨੇ ਰਿਮੋਟ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਤਾਇਆ ਜੀ ਉੱਠ ਕੇ ਖੜ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਗ ਦੇ ਅੰਗਾਰੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮਰੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹੇ ਰੱਬਾ, ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ-ਕੀ ਰੰਗ ਦਿਖਾਏ ਸੀ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ, ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਬਕਰੀ ਵਾਂਗ ਕੰਬਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਉਪਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਮਰ ਹੋਣ ਕਰੇ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੀ ਛੇਤੀ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵੁਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਪੁੱਤ-ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਦਿਸਣੋਂ ਹੱਟਦਾ ਜਾਂਦਾ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੌਰਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪੈਂਗ ਪਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਹੀ ਗਿਲਾਸ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੇਰਾ ਗਿਲਾਸ ਭਰ ਦੇ।”

ਡਾ. ਕਲੇਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੈਂਗ ਨਾ ਦਵਾਂ। ਵਿਸਕੀ ਤੇਜ਼ ਸੀ। ਇਹ ਨੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੱਕ ਦੇਣੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਹ ਬੋਲਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਬੋਤਲ ਫੜ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਗਿਲਾਸ ਭਰ ਕੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਤਾਇਆ ਜੀ ਚੁੱਪ ਸਨ।

ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਔਖਰੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਾਪਾ ਦੀ ਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਪਾ ਜੀ ਦੇ ਹਮਉਮਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕੋ ਹੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਆਪਸ 'ਚ ਆਉਣ ਜਾਣ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਭਾਪਾ ਜੀ ਤੋਂ ਉਮਰ 'ਚ ਵੱਡੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਪਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸੁਨਿਆਰਾ ਕੰਮ ਸਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਮੋਰਾਰਜੀ ਦੇਸਾਈ ਨੇ ਨਵੀਂ ਗੋਲਡ ਪਾਲਿਸੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰਾਫਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਫੜੋ-ਫੜਾਈ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ 'ਜਗਦੰਬੇ ਜਿਊਲਰਜ਼' ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂਰਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਕਾਰੀਗਰ ਇੱਥੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਦੋ ਸਾਲ ਤਾਇਆ ਜੀ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ 'ਚ ਟੁੰਬਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਾਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹੋਰ ਗੂੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਪਾ ਜੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਭਾਪਾ ਜੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਤਾਇਆ ਜੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨੂਰਮਹਿਲ ਆਉਂਦੇ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਅਵੱਸ਼ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਸੁੱਖਾਂ 'ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ, ਦੁੱਖ ਤੇ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਦੇ ਭਾਵ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਪੁੱਤ, ਕਦੋਂ ਆਇਆਂ ਸਪੇਨ ਤੋਂ?”

“ਪੰਜ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸੀ।”

“ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਕਦੋਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ?”

“ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ।”

“ਮੈਨੂੰ ਕਾਸ ਲਈ ਸੌਂਦਿਆ ਸੀ?”

“ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੱਦਾ ਸਕਦਾ।” ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੋਢੀਂ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਸੀ।

“ਬਾਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉ-ਜਿਹੜੀ ਤੁਸੀਂ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸੁਣਾਈ ਸੀ।”

“ਪਹਿਲਾਂ-ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਪੈਂਗ ਪਾ ਕੇ ਦੇ। ਗਿਲਾਸ ਭਰ ਦੇ। ਨਕੋ-ਨੀਕ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਜੋਗਾ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਵਾਂ.....। ਪੁੱਤ ਆਹ ਫਿਲਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇਸ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/81

ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੁੰਦਾ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਪਾਪ। ਅਨਰਥ। ਆਹ ਦੇਖ ਮੇਰਾ ਜ਼ਖਮ। ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਮੋੜ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਦੇਸੀ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਬਥੇਰੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਜ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਦਿੱਤੇ। ਜੋਕਾਂ ਲਵਾਈਆਂ ਪਰ ਆਹ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮ ਨਹੀਂ ਭਰੇ। ਇਹ ਭਰਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਸ 'ਚ ਕੀੜੇ ਪੈ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ....ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਸਦੇ ਸਨ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਤਾਈ ਨੇ ਫਿਨਾਇਲ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਤੁੰਬਾ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਧੱਕਿਆ ਸੀ। ....ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾਂ। ਅਜੇ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਭੁਗਤਣੀ ਆ...।”

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ, ਡਾ. ਕਲੇਰ ਤੇ ਕੈਮਰਾਮੈਨ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੇ ਕਦੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਸੀ, “ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੱਸੋ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਪੁੱਤ ਸੱਚ ਦੱਸਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਚ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਉਹ ਐਨੇ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੇਰਾ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੱਚ ਵੀ ਐਦਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਦੱਸਣ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪੈਂਗ ਪਾ।”

ਮੈਂ ਵਿਸਕੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਐਲ. ਸੀ. ਡੀ. ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਰੋਲੇ ਪਏ ਤਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਨੂਰਮਹਿਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਤਕੜੇ ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸੀ। ਗਰੀਬ-ਮਹਾਤਮ ਫਸ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ, ਸੁਰਜਨ ਤੇ ਕਰਤਾਰਾ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਨੂਰਮਹਿਲ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਘਰਾਂ 'ਚੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੋਗਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਬਿਲਗੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪੈਂਦਾ ਆ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਘਰ 'ਚ ਵੜੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਕਮਰੇ 'ਚ ਕਈ ਨਿਆਣੇ ਸਨ। ਦੋ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ। ਉਹ ਸਹਿਮੇ ਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ 'ਅੰਮਾ ਕਿੱਥੇ ਆ। ਅੰਮਾ ਕਿੱਥੇ ਆ।' ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਏ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰੀਏ। ਘਰ 'ਚ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਥੋਂ ਕੀ-ਕੀ ਚੁੱਕੀਏ। ਅਸੀਂ ਜੱਕੋ-ਤੱਕੀ ਕਰਦੇ ਬਾਹਰ ਵੀਹੀ 'ਚ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਏ ਸੀ। ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ ਪੰਡਤ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਆਉਂਦਾ ਦਿੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸੁਰਜਨ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਦਈਏ। ਸਪੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦਸ ਰੁਪਏ ਫੜਾਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਨਾਂਹ-ਨਾਂਹ ਕਰੀ ਗਏ ਸੀ। ਸਾਡੇ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/82

ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇੜ ਬਕਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਕੋਦਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਆਥੇ ਕੋਲ ਲੈ ਆਏ ਸੀ। ਜਵਾਲੇ ਤੇ ਜੋਗੇ ਨੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਟੋਆ ਪੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਟੋਏ 'ਚ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਰਾਂ ਬੱਚੇ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜ ਗਈ ਸੀ। ਜਵਾਲੇ ਤੇ ਜੋਗੇ ਨੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਫਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਦਸ ਰੁਪਏ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਨਤੋੜ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਦੌੜ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਮੂੰਹ 'ਚ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਬੁੜਬੁੜਾਏ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਉਵੇਂ ਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲੇ ਸੀ, “ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਜੀਅ ਇਹ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਭਰਣ ਦੇਣੇ। ਇਹ ਜ਼ਖਮ ਰਿਸਦੇ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੀੜੇ ਪੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਮਨੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਮੌਤ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਆ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੱਲੇ ਜ਼ਖਮਾਂ 'ਤੇ ਆਏ ਖਰਿਡਾਂ ਨੂੰ ਨੌਹਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜ ਕੇ ਉਪਰ ਸ਼ਰਾਬ ਡੋਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਸਾਡੇ 'ਚ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕੀਏ।

ਪ੍ਰੋ. ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਰੁਮਾਲ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ ਸਨ। ਹਰੀ ਭਟਨਾਗਰ ਕੋਲੋਂ ਵੀਡੀਓ ਕੈਮਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੈਸਿਟ ਕੱਢ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਟਰ 'ਚ ਸੁੱਟ ਆਂਦੀ ਸੀ।

ਰਫਤਾਰ

ਪਾਰਟੀ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਚੱਲੀ ਸੀ। ਪੂਨਮ ਨੇ ਦੱਸ ਕੁ ਨੇੜਲੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆ ਵੀਹ ਗਏ ਸਨ। ਖੂਬ ਰੰਗ ਜੰਮਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਘਰ 'ਚ ਇਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਮਲਕਾਂਤ ਨੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨਾਲ ਅਟੈਚਡ ਸਪੀਕਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡੈੱਕ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਗੀਤ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਚ ਸੀ। ਕੁਝ ਵੀ ਰਸਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਹਰਸੂਰਤ ਨੂੰ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲਣ ਲਈ। ਪੂਨਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨੌਕਰੀ ਲਈ। ਨੱਚਣ ਲਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਰੋਅ 'ਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਐਦਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਤੀਹ ਜਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ 'ਚ ਇਕ ਹੀ ਹੋਣ।

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੈਂਡ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ, ਉਦੋਂ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਸੁਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੱਕੀ ਆਦਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਪਿਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਜਲਦੀ ਸੌਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ।

ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਖਿੜ ਜਿਹੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ 'ਚ ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਾਂ ਸੀ? ਮੈਂ ਸਾਂ? ਜਾਂ ਪੂਨਮ? ਜਾਂ ਹਰਸੂਰਤ? ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਾਂ? ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਂ ਹੀ ਆ ਗਈ। ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪਿਆ ਇਹ ਕਹਿਣ ਨੂੰ, “ਜਾਹ ਮਾਈ ਜਾਹ, ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਜਾਹ।” ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿਹੜਾ ਸੌਖਾਲਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮਾਂ ਅਸਹਾਇ, ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਬੇਆਸਰਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਾਡਲੇ ਨਾ ਸੰਭਾਲਣ, ਉਦੋਂ ਧੀ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਹਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸੋਚ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੀ।

ਪੂਨਮ ਦੇ ਦੋਸਤ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠੀ ਮਾਂ ਔਖ ਮੰਨਦੀ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੁਸੀਬਤ ਆ ਖੜਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਧੁੜਕੂ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਹਰਸੂਰਤ ਨੂੰ ਵੱਧ-ਘੱਟ ਨਾ ਬੋਲ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਕੌੜ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਝਾਕਦੀ। ਆਪਣੇ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਬੁੜਬੁੜ ਕਰਦੀ, “ਹੈ ਕੋਈ ਇਹਨੂੰ ਸੰਗ ਸ਼ਰਮ। ਕਿਦਾਂ ਕੁੱਤੇ ਝੱਗੀ ਪਾਈ ਆ। ਇਹ ਨੇ ਕੁੜੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਰੱਖੀ। ਇਹਨੂੰ ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਣਾ-ਜਦੋਂ ਇਹਨੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਐਦਾਂ ਦੀਆਂ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਨਾਲ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ....।” ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੁੱਲ੍ਹ ਘੁੱਟ ਲੈਂਦੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਰਮਜ਼ ਸਮਝ ਜਾਂਦੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪੁੱਛ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਿ ਨੌਜੁਆਨ ਕੁੜੀ ਮੁੰਡਾ ਇਕੱਲੇ ਕਿਉਂ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ ਛੱਤ ਹੇਠਾਂ ਇਕੱਲੇ ਤਾਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਕੀ ਮੈਂ ਅੰਨੀ ਹੋਈ ਆਂ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਜਵਾਬ ਤਲਬੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੋਚ ਕੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ।

ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਪੂਨਮ ਨੇ ਉਹੀ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਹ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਪੂਨਮ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦੀ। ਉਹਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਣਾ ਹੈ ਇਕੱਲੀ ਨੇ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਆਪਣਾ ਕੈਰੀਅਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਫੈਸਲਾ ਆਪ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪੂਨਮ ਉਹਦੇ ਵਰਗੀ ਬਣੇ। ਉਹਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ/ਨਸੀਹਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨੇ। ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ 'ਚ ਰਹੇ। ਪਰ ਪੂਨਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ/ਤੀਜੇ ਦੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਮਾਂ ਹਾਂ। ਡਰ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਕਿਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਾਂ। ਸੁਦੇਸ਼ ਨਾਲ? ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੈਠਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲੰਬਾ ਚੌੜਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਪੂਨਮ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ 'ਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਸਮਝਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਅੱਜ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਢੇਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕਿ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬੇਹੱਦ ਜਟਿਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਚ ਆ। ਅਰਧ ਸੱਚ ਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰੋਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਰੋੜਾ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੱਥੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਦਬਾਉ ਆ। ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਦਬਾਉ ਆ। ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਦਬਾਉ ਆ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਪਨਾ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦਾ ਆ।....ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਯੂ ਨੋ-ਚੇਂਜ ਇਜ ਦਾ ਲਾ ਆਫ ਨੇਚਰ।....” ਮੈਨੂੰ ਘਰ 'ਚ ਬੈਠੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫਿਕਰ ਸੁਦੇਸ਼ ਦੇ

ਕੁਲੀਗ ਰਮਨ ਦੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਕਮਲੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਰੋਕਣਾ, ਟੋਕਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਵੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ। ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ। ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਾਗੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੀਹ ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਆ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿਆਣੇ ਆ।”

ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਠੀਕ ਵੀ ਸਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਉੱਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸਾਂਝੀਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਘੁਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਘਰੋਂ ਇੰਨੇ ਦੇਰ ਤੱਕ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਛੋਟੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਰੋਅ 'ਚ ਲੈਕਚਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਮੰਮੀ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਭਲੇ, ਸਿਆਣੇ ਬਿਆਣੇ ਐਨੇ ਬੈਕਵਰਡ ਕਿਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ 'ਚੋਂ ਨਾਨੀ ਜੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਦਾ ਯੁੱਗ ਆ। ਇਹਨੂੰ ਨਰਡਸ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਆ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪਊ ਕਿ ਨਰਡਸ ਕੀ ਹੁੰਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟਰੇਡ ਕਰਲਾਂ। ਠਹਿਰ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗੀ।”

ਪੂਨਮ ਨੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਮੈਨਟੇਨੈਂਸ 'ਚ ਬੀ. ਐਸ. ਸੀ. ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੌੜੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਉਹ ਕਿਹਨੂੰ-ਕਿਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਹਨੂੰ-ਕਿਹਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਦੀਆਂ ਫਾਇਲਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀ/ਵਾਚਦੀ ਹੈ। ਛੋਟੀ-ਮੋਟੀ ਜੋਬ ਉਹਦੇ ਨੱਕ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁ. ਮਹੀਨਾ ਦੀ ਔਫਰ ਆਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਚੰਗੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਸੈੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਹੈ ਪਰ ਉੱਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਹਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਡਿਪਲੋਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਸਿਸਕੋ ਸਰਟੀਫਾਇਡ ਅਸੋਸੀਏਟ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਮਨ ਬਣਾਇਆ।” ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਬੀ. ਏ. ਸੈਕਿੰਡ ਯੀਅਰ ਪਾਸ ਉਸ ਅੱਗੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਿਟਰ-ਬਿਟਰ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਲਾਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਅਨਪੜ੍ਹ-ਗੰਵਾਰ ਸਮਝ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਡੈਡੀ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੇ/ਟੋਕਦੇ। ਉਹ ਦੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ, ਉਹਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਟੈਪ, ਐਡੀਡਾਸ ਦੀ ਜੀਨ ਤੇ ਰੀਬੈਕ ਦੇ ਬੂਟਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਨੱਕ ਬੁੱਲ੍ਹ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ, “ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਸਟੇਟਸ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ।”

ਮਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ! ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਨਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਨੋਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੇ ਉਹਦੀ ਮਿੱਤਰ ਮੰਡਲੀ

ਕੰਪਿਊਟਰ ਅੱਗੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਾਇਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ। ਬਹਿਸਦੇ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵੈਬ ਸਾਈਟਾਂ ਦੇਖਦੇ। ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਪਹਿਲਾ ਹਰਸੂਰਤ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਮਿਲਬੈਰਨ ਵਿੱਚ ਆਰ. ਐਮ. ਆਈ. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਐਮ. ਆਈ. ਟੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਐਡਵਰਟਾਈਜ਼ਮੈਂਟ ਨਿਕਲੀ। ਮੈਂ ਅਪਲਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਪੂਨਮ ਤੂੰ ਵੀ ਅਪਲਾਈ ਕਰ ਦੇ।”

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀ ਕੰਡੀਸ਼ਨ ਨੇ?” ਪੂਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਬੀ. ਐਸ. ਸੀ. ਕੰਪਿਊਟਰ। ਇਹ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਸੈਂਟ ਵੀ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਇਧਰ ਵੀ ਨੈੱਟਵਰਕ ਤੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਜੋਬ ਮਿਲ ਸਕਦੀ।”

“ਖਰਚਾ?”

“ਗਿਆਰਾਂ ਲੱਖ ਅਡਮੀਸ਼ਨ ਫੀਸ ਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦਾ ਵਰਕ ਪਰਮੈਂਟ ਕਾਰਡ ਇਸ਼ੂ ਕਰਨਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ ਜੋਗਾ ਕਮਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।”

“ਓ. ਕੇ. ਆਈ ਮਸਟ ਜੋਆਇਨ ਇਟ।” ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਇਕਦਮ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪੂਨਮ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਅੱਪਸੈਟ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਉਹਦੀ ਆਦਤ ਹੈ। ਘਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ/ਜਾਣ ਕੇ ਕੁਝ ਹੀ ਪਲਾਂ 'ਚ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਸ ਦਾ ਅਹਿਮ ਗੁਣ ਹੈ। ਪੂਨਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਫੀ ਪੀਣ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੂਡ 'ਚ ਸਨ। ਮੈਂ ਅੱਧੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਈ ਸਾਂ। ਅੱਧਾ ਮਨ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਅਵਸਥਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ 'ਚ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਆ ਵੜਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਡਰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦ ਉਭਰਦੇ ਹਨ, “ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਫਿਕਰ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੀ।” ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਜਾ ਖੜੋਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਡਿਗਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕੋਲੀ ਜਾਂ ਗਿਲਾਸ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦੇਣਾ ਸੀ, “ਕਿਦਾਂ ਹਿੜ-ਹਿੜ ਲਾਈ ਆ। ਦਫਾ ਹੋ ਜਾਓ। ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜਣਾ ਮੁੜ ਕੇ ਘਰੇ ਆਇਆ। ਇਹ ਘਰ ਆ। ਕੋਈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ।” ਇਥੇ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ। ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਉਹ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਕਈ ਕੁਝ ਕਹਿ ਵੀ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਪੂਨਮ ਨੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕੋਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ-ਵਾਲੀ ਪਾਲਿਸੀ ਬਣਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਆਊਟ-ਡੇਟਿਡ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕਲੀਅਰ ਹੈ। ਉਸ

ਕੋਲ ਵਿਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਘਰ 'ਚ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰ ਕਮਲਕਾਂਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਉਹਦੇ ਸਬਜੈਕਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਚੋਣ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਮਾਰਕੀਟ 'ਚ ਕਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਬੀ.ਏ., ਬੀ. ਐਸ. ਸੀ. ਤੇ ਬੀ. ਕਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਫਾਸਟ ਰਿਜਲਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੇ। ਫਾਸਟ-ਫੂਡ, ਫਾਸਟ-ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਫਾਸਟ ਰਿਜਲਟ। ਕਮਲਕਾਂਤ ਵੀ ‘ਦੀਦੀ ਦੀਦੀ’ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਇਸ ਘਰ 'ਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਉਹਨੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਟੋਕਾ ਟਾਕੀ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣੀ। ਉਹਨੂੰ ਹਰਸੂਰਤ ਦੀ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀਅਕਾਲ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਧੇ ਸਵੀਕਾਰਨਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਮਾੜੇ ਧੀੜੇ ਘਰ ਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੈਲ ਸੈਟਲਡ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬੈਠਣ-ਉੱਠਣ, ਬੋਲਣ ਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ 'ਚ ਸਲੀਕਾ ਹੈ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰਕਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸੇ 'ਚ ਵਿਚਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਹੀ ਸੰਪਰਕਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲਾ ਬੰਦਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰਸੂਰਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹਰਸੂਰਤ 'ਚ ਕੀ ਖਰਾਬੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਘਰ ਆਇਆ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਸੌ ਤਿਉੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਨਹੀਂ। ਅੱਗੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਕੰਨ 'ਚ ਪਾਈ ਨਹੀਂ ਰੜਕਦੀ। ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜੇ ਦਿੱਤਾ-ਸੋ ਖਾ ਲਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ-ਬੈਠ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਗਿਲਾ/ਸ਼ਿਕਵਾ ਨਹੀਂ। ਜਿੰਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਉੱਨਾ ਕੁ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ। ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਜਾਂ ਟੀ. ਵੀ. 'ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇਖਦੀ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਥੇ ਲਿਆ ਕੇ ਭਾਰੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਕੋਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿ ਆਉਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਪੂਨਮ ਤੇ ਹਰਸੂਰਤ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਦਿੱਖ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂ ਕਿ ਬੱਚਿਉ ਦੋੜ ਜਾਓ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਮੌਤ ਨਾ ਮਰਿਓ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਿਉਣਾ ਫਜ਼ੂਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਸਨ ਉਹ ਦਿਨ। ਬੀ. ਏ. ਪਾਰਟ ਫਸਟ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸਾਂ। ਕੋਠੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਨਾਲ ਨੋਟਸਾਂ ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਬਣਾਏ ਨੋਟਸ ਲੈ ਲੈਂਦੀ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਣ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਣ 'ਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ 'ਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸਾਊ ਪੁੱਤ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ। ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਪੀਰੀਅਡ ਮਿੱਸ ਕਰਕੇ ਧਰਮਿੰਦਰ ਦੀ ‘ਅਜ਼ਾਦ’ ਫਿਲਮ ਦੇਖੀ ਸੀ।

ਚੋਰੀ-ਛੁਪੇ ਮਿਲਣ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਈ ਸੀ। ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਵਾਂਗ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਘਰੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹ ਦੇ ਦੋ ਕੱਪ ਬਣਾ ਕੇ ਮੋਹਰਲੀ ਬੈਠਕ 'ਚ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੁਕ ਲੁਕੇ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, “ਮੀਤ-ਚਲ ਕਿਤੇ ਦੌੜ ਚਲੀਏ।”

ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚੀ ਬੈਠਾ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਕਹੀਂ-ਕੀ ਕਿਹਾ?”

“ਇਹ ਛੋਟਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ। ਇਥੇ ਮੇਰਾ ਦਮ ਘੁੱਟਦਾ। ਹਿੰਮਤ ਮਾਰ। ਦੌੜ ਚਲੀਏ।”

“ਪਲੇ ਧੋਲਾ ਨੂੰ-ਕਹਿੰਦਾ ਦੌੜ ਚਲੀਏ।”

“ਆਪਾਂ ਜੀਉਣ ਜੋਗਾ ਤਾਂ ਕਮਾ ਹੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।” ਉਹ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਸੁਪਨੇ ਸਨ। ਅਸਾਧਾਰਣ ਸੁਪਨੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਲੁੰਈ-ਲੁੰਈ ਖੜ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦਾ ਸੁਝਾਅ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਉਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਧੜਕਣਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਖੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਣਾਏ ਦੋ ਅਨਮੋਲ ਜੀਵ। ਇਕ ਜਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮੇਰੇ ਵੱਸ 'ਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਮੈਨੂੰ ਉਡਾਈ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕਿੱਸ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਨੇੜੇ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਸਰਕੀ ਸੀ ਕਿ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਪਰੋਂ ਮਾਂ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ।

ਮੈਥੋਂ ਵੱਧ ਦੌਰੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਏ ਸਨ। ਉਹ ਅਰਧ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬੈਠੀ-ਬੈਠੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਤੁਸ਼ਟੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜੀਅ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਨੂੰ ਬੈਠਿਆ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਡਿੱਠੇ ਸੂਤੜੀ ਦੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿਗ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਡਰਦੀ-ਤੁਬਕਦੀ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਗਈ ਸੀ। ‘ਮਾਂ-ਮਾਂ ਨੀ’ ਕਹਿ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਪਾ ਜੀ ਆਏ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉੱਠੀ ਸੀ। ਇੰਨਾ ਕੁ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਭਲਾ ਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਬੁਲਾਉ। ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਉ।” ਰਾਤੀਂ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਗੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਨਾ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ, ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ, ਮਾਫੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਦਿਨ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੀ ਲੰਘ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਕੇਸਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੱਲੋਜੋਰੀ ਚਾਹ ਪਿਲਾਈ ਸੀ। ਅੱਧਾ ਕੁ ਕੱਪ ਪੀਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਈ ਸੀ। ਉਹ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/89

ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਮੈਥੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪੰਜ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸੀ ਸੀ। ਕੇਸਰ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਕਦੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਰੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਾਵਾਂ। ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਕਈ ਨਾਂ ਲਏ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਲਾਂ। ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮਾਂ---ਤੂੰ ਜਿਦ੍ਹਾਂ ਕਹੇਂਗੀ---ਮੈਂ ਉਦਾਂ ਕਰੂੰਗੀ। ਜਿਹਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸੌਂ ਖੁਆ ਲੈ। ਕੇਸਰ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਨੀ ਆ।” “ਕੁੱਤੀਏ, ਬਦਮਾਸ਼ੇ-ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਉਏ ਨੂੰ ਅਖਵਾਈ-ਤੈਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜਵਾਨੀ ਚੜ੍ਹੀ ਆ।” ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਸਿਰਹਾਣਾ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਡਾਹਵੇ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਖਿਰ ਗੱਲ ਕੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਮੇਰੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋੜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਘੜ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਉਹੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਮਲ ਮੈਂਟਲ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਗਹਿਰਾ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ ਸੀ-ਉਸ ਨੂੰ ਇਹਦੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਮਾਸੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਘਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਨੇ ਆਨੀਂ ਬਹਾਨੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੰਬੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦੀ-ਪੜ੍ਹਦੀ ਜ਼ਾਰ-ਜ਼ਾਰ ਰੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਰੋਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੀ ਅਜੀਬ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਾ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਨਾ ਸੁੱਖ 'ਚ। ਕਦੇ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿੱਸਦਾ। ਕਦੇ ਮਾਂ ਦੀ ਡਰਾਉਣੀ ਸ਼ਕਲ। ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਗੁਨਾਹ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਉਦੋਂ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਵਾਲਾ ਇੰਜੈਕਸ਼ਨ ਲਾਇਆ ਹੁੰਦਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਗਲੀ ਗੁਆਂਢ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਮਾਂ-ਉਹ ਕੋਠੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ...।”

“ਮੀਤੋ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਦੇ ਦੋ ਮੁੰਡੇ। ਦੋਵੇਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ। ਉਹਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਲੱਗੀ।”

ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਘਟਨਾ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਖੜੀ-ਉਖੜੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿਰ ਨੂੰ ਗੁਭਾਰ ਜਿਹਾ ਚੜਦਾ ਉਤਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ।

ਪੂਨਮ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ। ਮਾਂ ਉਹਨੂੰ ਬਾਂਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦੀ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/90

ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਉੱਠਣ ਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਮਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ। ਨਾਨਕਿਆਂ-ਦਾਦਕਿਆਂ 'ਚ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਔਲਾਦ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਘਰ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੇ। ਮੈਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੁਵਾ ਲੈਂਦੀ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਉਹ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ, “ਆਹ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਏਥੇ ਛੱਡ ਜਾ।” ਫੇਰ ਉਹਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਸੁਨੇਹੇ ਮਿਲਦੇ। ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੱਕ ਪੂਨਮ ਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਂ ਕੋਲ ਛੱਡ ਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਦੀ ਜਾਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੀ। ਮਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਨਾਨੀ ਵਾਲਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਂਦੀ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਪਲੱਸ ਟੂ ਤੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਇਕ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੀ ਸੀ। ਕਾਲਜ ਜੁਆਇਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਪੂਨਮ ਦੇ ਸੁਭਾ 'ਚ ਕਈ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਮਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਗਈ। ਉਹਦੇ ਸਰਕਲ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ/ਮੁੰਡੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਮਾਂ ਨੂੰ ਘੁੰਮਾ ਫਿਰਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰਾਏ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਬਚਪਨ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜ ਲੈਂਦੀ। ਮਾਂ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ, “ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਨੀ ਕੁੜੀਏ-ਮੈਨੂੰ ਸਾਰਾ ਪਤਾ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ। ਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ। ਨਾ ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਨੂੰ।”

“ਤੂੰ ਜਿਉਂ ਸਿਆਣੀ ਜੰਮ ਪਈ।”

“ਦੇਖੋ-ਤੁਸੀਂ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹੋ। ਯਾਨੀ ਕਿ ਬੇਬੀ ਬੂਮਰ ਕਲਾਸ। ਮੰਮੀ ਸੱਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ। ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਜਨਰੇਸ਼ਨ ਐਕਸ। ਮੈਂ ਇਕਾਸੀ ਦੀ ਹਾਂ। ਜਨਰੇਸ਼ਨ ਵਾਈ।”

ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਲੱਗਦੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਤੂੰ ਉਟ-ਪਟਾਂਗ ਕੀ ਬੋਲੀ ਜਾਨੀ ਆਂ। ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰ।”

ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਮਾਂ ਔਖ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਭੂਮਿਕਾ ਬੰਨਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਪੂਨਮ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਲ ਕੇ ਲੋਥੀ 'ਚ ਲੈ ਆਈ। ਉਸ ਨੈਸ਼ਨਲ ਜੋਗਰੈਫਿਕ ਚੈਨਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੋਰੇ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਪਾਲ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦਾ। ਬੱਚਾ ਗੋਰੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਗੋਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ 'ਚ ਆਵੇ। ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਜੰਗਲ 'ਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਸ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਆਪ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਸ਼ੇਰ ਸੀ-ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਝਪਟਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾ ਤੁੜਾ ਲਿਆ। ਗੋਰੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਅਰਧ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਾਲਾ ਟੀਕਾ ਲਾਇਆ ਤੇ ਪੰਜੇ ਦੀ ਸਰਜਰੀ ਕਰ

ਦਿੱਤੀ।

ਮਾਂ ਨੇ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜੀਭ ਲੈ ਲਈ। “ਕਮਾਲ ਆ ਗੋਰੇ ਦੀ। ਵਾਰੇ ਜਾਵਾਂ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ। ਮੈਂ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇਖੇ ਸੀ।”

ਪੂਨਮ ਨੇ ‘ਐਫ’ ਚੈਨਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਂ ਚੀਕ ਪਈ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੁਸ਼ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਲਿਆਈਂ?” ਉਹਨੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਚੁੰਨੀ ਫੈਲਾ ਲਈ, “ਰਖੇ ਰਹਿਣ ਨੀ ਬੜੀਏ ਚਲਾਕੋ। ਬੰਦ ਕਰ ਆਹ ਕੰਜਰਖਾਨਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕਣ 'ਤੇ ਆਇਆ।”

“ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਕੀ ਮਾੜਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਘਰ ਬੈਠੇ ਬੈਠਾਏ ਦੇਖ ਲਉ।”

“ਮੈਥੋਂ ਨੂੰ ਇਹ ਲੁੱਚਪੁਣਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ।”

ਮਾਂ ਖਿੜੀ, ਸੜੀ, ਬਲੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਰੁੜੀ ਖੜੀ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੁ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਚੇਤਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤੇਨੂੰ ਕਾਹਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਸੀ।” ਉਹਨੂੰ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ। ਕਦੇ ਸਬਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ। ਕਦੇ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ 'ਤੇ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਉਠਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ‘ਸੰਸਕਾਰ’ ਚੈਨਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਈ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੁਣਨ 'ਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕਦੇ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਹੋਰ ਉਪਰਲੇ-ਹੇਠਲੇ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਰਸੋਈ 'ਚ ਖੜ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਮੌਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, “ਇਟ ਇਜ ਬੋਰਿੰਗ ਜੌਬ। ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਫਾਸਟ ਫੂਡ ਹੀ ਖਾਉਂਗੀ।” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, “ਔਰਤ ਦੇ ਅੱਧੇ ਸਾਹ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਅੱਧੇ ਆਪਣੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚ।”

ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰ ਵੀ ਪੂਨਮ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਬੁੱਢੇ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਦੇਖੋ ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਹੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੇਸ ਬਿਊਟੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੋ-ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕਿੰਨੇ ਬਲੈਕ ਸਪੌਟ ਉਭਰੇ ਆ।” ਹੁਣ ਜੇ ਮੈਂ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਇੱਕ ਅੱਧ ਵਾਰ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ।

ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ ਮਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਸੌਂ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੀ ਧੀ ਵਾਲਾ ਅਕਸ ਉਭਰੇ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੀ-ਇਹ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮੇਰੀ ਲੱਤ ਖਿਚ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਾਂ ਦੇ ਏਥੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਹਦੀਆਂ ਸਮਝੌਤੀਆਂ, ਟੋਕਾ-ਟਾਕੀ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰੀ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁੱਸਾ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਕਾਰਬਨ ਕਾਪੀ ਐਲਾਨਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹੀਂ ਪਈ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਛੋਟੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਗਲਤ ਰਾਏ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਮਾਂ ਕਰ ਦੇਵੇ-ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਰੁਸ ਕੇ, ਲੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੰਨਵਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸਿਸਟਮ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਵੀ ਸਿਆਣੀ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਆ।...ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਡੈਟੇ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਫੀਡ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ.....ਇਹਦਾ ਸਾਰ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਗੀ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਰਾਇ ਵੀ ਲਵਾਂਗੀ।” ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚਦੀ ਹੈ।

ਪੂਨਮ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਡਰਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਹੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦਾ-ਜਿਸ ਕੋਲ ਸ਼ਾਰਪ ਬਰੇਨ ਹੋਵੇਗਾ।.....ਜਦੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਜੀਅ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹੋਣ-ਉਦੋਂ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਇਕਨੌਮਿਕ ਡੀਪੈਂਡੈਂਟ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ। ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਵੀ ਇਹ ਗਲਤੀ ਆ। ਕਿਤੇ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸੋਚਿਉ।”

ਪੂਨਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਲੰਘੇ ਸਨ। ਸੁਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚਾ ਮਸਾਂ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਖਰਚੇ। ਸੁਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸਹਾਇਕ ਬਣਨ ਤੇ ਚੰਗੀ ਸੀਟ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਬਦਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਲ-ਪਲ ਮਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਪਲ-ਪਲ ਮਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਨਿੱਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਦਿਨ-ਸੁਧ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਦੋ ਪੈਸੇ ਜੁੜਦੇ ਤਾਂ ਉਧਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ। ਸੁਦੇਸ਼ ਕਹਿੰਦਾ, “ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਔਖਾ ਸਮਾਂ ਕੱਟ ਲਿਆ। ਬੱਚੇ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਣ-ਆਪਣੀ ਇਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।” ਉਪਰੋਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਛੋਟਾ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਆਏ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਦਾ ਮਕਾਨ ਵੇਚ ਕੇ ਇਥੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ। ਸੁਦੇਸ਼ ਕਹਿੰਦਾ, “ਜੇ ਮੈਂ ਨੂਰਮਹੱਲ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦਾ ਡੱਡੂ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਆ।”

ਸ਼ਾਮੀਂ ਪੂਨਮ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ, “ਮੰਮੀ-ਮੈਂ 97.5 ਪਰਸੈਂਟ ਨੰਬਰ ਲਏ।”

“ਤੇਰਾ ਰਿਜਲਟ ਅੱਜ ਹੀ ਆ ਗਿਆ?”

“ਹਾਂ-ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਮੋਨੀਟਰ 'ਤੇ ਕੁਅਸ਼ਚਨ ਆਉਂਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਜੁਆਬ ਦਈ ਗਈ। ਇਧਰ ਆਖਿਰੀ ਕੁਅਸ਼ਚਨ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ-ਉਧਰ ਰਿਜਲਟ ਵੀ ਆ ਗਿਆ।”

“ਅੱਜ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਚੜਿਆ। ਤੇਰਾ ਮੋਬਾਇਲ ਬੰਦ ਸੀ..... ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ-ਇਹ ਵੀ ਤੇਰੇ ਲਈ ਸਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਹੋਣੀ। ਹਰਸੂਰਤ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ..... ਮਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ.....ਉਹਨੂੰ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲ ਗਿਆ।” ਮੈਨੂੰ ਪੂਨਮ ਨਾਲੋਂ ਹਰਸੂਰਤ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਪੂਨਮ ਨੇ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬੋਲੀ ਸੀ, “ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਖ਼ਬਰ ਆ। ਆਪਾਂ ਉਹਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੇਣੀ ਆ। ਅੱਜ ਹੀ

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਬਿਜੀ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਐਦਾਂ ਕਰੋ-ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਵਾਲੀ ਬਸ ਫੜ ਕੇ ਆ ਜਾਉ। ਆਪਾਂ ਬਾਈ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ 'ਚੋਂ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦ ਲਵਾਂਗੀਆਂ। ਠੀਕ ਹੈ ਨਾ। ਘਰ ਆ ਕੇ ਹੀ ਹਰਸੂਰਤ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਾਂਗੀ।”

ਅਸੀਂ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਲੌਬੀ 'ਚ ਹਰਸੂਰਤ ਕੋਲ ਮਾਂ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਅਚੰਭਾ ਸੀ। ਮਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਅਥਾਹ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਆਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਚਾਲ ਚਲਣ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਪੂਰਾ ਫੁਕਰਾ ਲੱਗਦਾ। ਇਹਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਖਿੜ ਆਉਂਦੀ। ਇਹਨੂੰ ਕਹਿ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰੇ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਸੰਗ ਲੱਗਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਵਾਂ।” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲੈ। ਮਾਂ ਪੂਨਮ ਕੋਲੋਂ ਬਚਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਡਰਦੀ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਪੂਨਮ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਦੇਵੇ। ਕੀ ਦੀਆਂ ਕੀ ਸੁਣਾ ਦੇਵੇ।

ਮਾਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਕਾਕਾ-ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਤੂੰ ਬਾਹਰ ਚਲਿਆਂ। ਜਾ ਕੇ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਈਂ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਧੀਆ ਜਿਹਾ ਸੂਟ ਭੇਜੀਂ। ਦੇਖੀਂ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਈਂ----ਵਾਇਦਾ ਕਰ।”

ਅਸੀਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਖੜੀਆਂ ਮਾਂ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਪੂਨਮ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ 'ਚ ਕਿਹਾ, “ਮੰਮੀ ਜੀ-ਮੈਂ ਮੰਨਾਂ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਮੰਨੋ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨੋ-ਮਾਂਜੀ ਨੇ ਹਰਸੂਰਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਦੇਖੋ ਮਾਂਜੀ ਕੀ ਕਰਦੇ। ਹੁਣ ਮਾਂਜੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸੋ-ਅਜੇ ਉਹ ਮੇਰਾ ਗੀਅਲ ਲਾਈਫ ਹੀਰੋ ਨਹੀਂ। ਉਹਦੇ ਵਰਗੇ ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਮਿੱਤਰ ਆ।”

ਮਾਂ ਨੇ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨੂੰ ਘੁਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੂਨਮ ਨੇ ਮਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹਰਸੂਰਤ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ-ਪੂਨਮ ਉਤਲੇ ਮਨੋਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪਲ ਸੁਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਲਈ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਗਈ ਤਾਂ ਪੂਨਮ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਹਰਸੂਰਤ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਦੱਸਾਂ-ਇਹ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਆ। ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਈਵਨ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਐਸਕਾਰਟ ਵੱਲੋਂ ਆਫਰ ਆਈ ਆ। ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁ: ਤਨਖ਼ਾਹ। ਐਕਸੇਡੇਸ਼ਨ ਫਰੀ। ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਫਰੀਦਾਬਾਦ ਜੋਆਇਨ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਈਂ। ਜੇ ਪੌਕਟ ਅਲੋਅ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਫੋਨ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੀਂ.....।”

ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਘੁੰਮੇਟਣੀ ਜਿਹੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂ ਕਿ.....।

ਪਾਪ

ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਹੀ ਕਿਉਂ ਦਿੱਸਿਆ ਹੈ ?

ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਉੱਚ ਕੁਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਹੈ। ਹੈ।

ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਖੇਡ ਹੈ।

ਤੂੰ ਕੀ ਜਾਣੇਂ ਮੇਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ। ਕੋਈ ਇਕ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜ਼ਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮਨ 'ਤੇ ਵੀ। ਤਨ 'ਤੇ ਵੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ। ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਭੌਂਕਦਾ ਹੈ, ਭੌਂਕੀ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਜੁੱਤੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀ।

ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ 'ਚ ਇਕ ਮਰੀਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਦੋ। ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਹਨ। ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬੇਟਾ-ਰੋਸ਼ਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਿਕਵਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਆਸ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਆਖਿਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਸੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਖਰਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖੀ ਹੈ। ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬੱਸ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁਸਕਰਾਉਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰ। ਸਿਰਫ਼ ਸਵੇਰ ਨੂੰ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਹੀਂ-ਮੈਂ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ।

ਦੂਜਾ ਮਰੀਜ਼ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦਾ ਸਾਈਂ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੂੰ ਦਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਸ਼ੂਗਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਅਧਰੰਗ ਦਾ ਅਟੈਕ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ। ਉਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਖਤਰੇ 'ਚ ਪੈ ਚੱਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦਫਤਰ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਰੋਈ ਪਿੱਟੀ ਸੀ। ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ

ਉਹਨੂੰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਡਾਇਰੀ ਜਾਂ ਡਿਸਪੈਚ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰੋਵੀਜ਼ਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅੰਗਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਉਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਰਾਜ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਡੀਕਲ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਨੂੰ ਵੀ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ-ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਸੁਆਹ ਕਰੇਗਾ।” ਮੈਂ ਇਹ ਮਸਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਕੋਲ ਉਠਾਇਆ ਸੀ। ਆਖਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਯੂਨੀਅਨ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਵਰੂਪ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰਿਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਿਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਘਰੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਦਫਤਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਐਵੇਂ ਫਜ਼ੂਲ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹ ਦਿਲ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਫੜ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਹੁਣ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਹੋਣੀ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰਸ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਨੌਕਰੀ ਅੱਠ ਸਾਲ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪੇਕਿਆਂ ਤੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਸਵਰੂਪ ਨੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਧਰੰਗ ਦੇ ਅਟੈਕ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਜਣਾ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮਰ ਮੁੱਕ ਗਏ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਜੁਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੱਧ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਪਿਓ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਸੀ। ਦਫਤਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਂਦੀ, ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਹਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਮਨ 'ਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਬੋਝ ਪਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ 'ਚ ਆਇਆ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, “ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ 'ਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਆ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ, ਆਚਰਣ, ਕੁੱਲ, ਆਤਮਾ ਤੇ ਧਰਮ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਆ... ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਾਸੇ ਜੋਗਾ ਨੂੰ ਰਿਹਾ। ਨਾ ਮੈਂ। ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ। ਸਾਨੂੰ ਪਿਓ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਸੁੱਟ ਆ। ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕਜੀਆ ਮੁੱਕੂ। ਉਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ-ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਸਕੇ। ਸਾਡੇ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਰਕ ਬਣੀ ਪਈ ਆ।”

ਤੀਜੀ ਮਰੀਜ਼ ਮੈਂ ਆਪ ਹਾਂ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਪਾਪ!

ਪੁੰਨ!

ਫਰਜ਼!

ਆਹ ਤੂੰ ਕੀ ਪਾਪਾਂ, ਪੁੰਨਾਂ ਤੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਛੇੜ ਬੈਠੀ ਹੈਂ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕਿ ਪਾਪ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਪੁੰਨ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਫਰਜ਼ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਫਸ ਗਈ ਸੀ। ਉਲਝ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਡਲਹੌਜੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕੀ, ਕਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਫਰਜ਼। ਫਰਜ਼।

ਫਰਜ਼ ਵੱਡੇ ਹਨ।

ਲੈ-ਮੇਰੀ ਕਥਾ ਇਥੋਂ ਕੁ ਸੁਣ ਲੈ।

ਮੈਂ ਗੋਪਾਲ ਸਰ ਨਾਲ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਅਸੀਂ ਡਲਹੌਜੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ।

ਡਲਹੌਜੀ ਆ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ 'ਪਾਪ' ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ 'ਚ ਨੂੜੀ ਹੋਈ ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤਾਂ ਗੋਪਾਲ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਣ 'ਚ ਰੁੱਝਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਥਕਾਵਟ, ਗਿਲਾਨੀ ਤੇ ਅਫਸਰੀ ਦੇ ਕੋਈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦਫਤਰੀ ਅਫਸਰ ਦੇ ਉਲਟ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਸੀ ਜਿਹਨੂੰ ਮੈਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮਾਣਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੂਠ ਕਿਉਂ ਬੋਲਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਾਣਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਣਿਆ ਹੀ ਕਹਾਂਗੀ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਵੀ ਔਰਤ ਹਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਵੀ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਹਨ। ਮਾਇਕ ਲੋੜਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਕਦੇ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਪ੍ਰਥਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਮਾਇਕ ਲੋੜਾਂ। ਫੇਰ ਜੇ ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਆ ਕਹਿਣੇ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਲੁਕ ਲਕੋ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਮੈਥੋਂ ਉਹਲਿਆਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਜੀਆ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਆਪਾਂ ਇੱਜ਼ਾਏ ਕਰਨ ਆਏ ਆਂ। ਇੱਜ਼ਾਏ ਹੀ ਕਰਨਾ ਆ। ਕਿਸੇ ਸਾਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।" ਉਹਦਾ ਇਹੀ ਰੂਪ ਮੈਨੂੰ ਮੋਹਦਾ ਹੈ। ਵਾਰ-ਵਾਰ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਸਿੱਧੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੀ।

ਮੈਂ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਚਹੁ ਪਾਸੀਂ ਔਧਾ ਕੁ ਗੋੜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਰੇਲਿੰਗ 'ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਟਿਕਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਪਾਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੀ। ਰੁੱਖ। ਪਹਾੜ। ਪੁੰਦ। ਪਾਣੀ। ਹਵਾ। ਪੰਛੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਚਾਅਦੀ ਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ। ਬਿਲਕੁੱਲ ਇਕੱਲੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਤ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸ਼ੁਨਯ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ੁੱਧ ਬੁੱਧ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸੁਰਤੀ ਉਦੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਹਾਰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੰਦਿਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ

ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਪਈ ਸੀ, "ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪੁੰਨ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ....." ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ 'ਪਾਪ' ਸ਼ਬਦ 'ਚ ਉਲਝ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ। 'ਇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ-ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਪ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।' ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੇ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। 'ਇਹ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ-ਇਸ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।' ਇਹ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ-ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵੱਸ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨੋਂ ਹੀ ਹੱਥ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਵਰੂਪ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਈ ਰੂਪਾਂ 'ਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ-ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਉਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਧਰੰਗ ਮਾਰਿਆ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਢਿੱਡ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਰੋਂਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਪੂਝ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ।

ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਲਿਆ ਖੜਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ 'ਪਾਪ' ਸ਼ਬਦ 'ਚ ਉਲਝਦੀ ਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤਨ ਦੀ ਬਲੀ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਵੱਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਵੀ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਕਿੰਨੇ ਗੋੜੇ ਕੱਢੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਰੁਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਥੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਵਰੂਪ ਸੀ। ਰੋਸ਼ਨ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹੀਂ ਪਏ ਹੋਏ। ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਦੇ ਹੋਏ। ਮੈਂ ਸਵਰੂਪ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਪ ਕੀ ਹੈ ? ਫਰਜ਼ ਕੀ ਹਨ ? ਕੀ ਇਹ ਉਹ ਪਾਪ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ? ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਚ ਕੁਝ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਚੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਰਜ਼ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਬੋਲਣ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਜਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਸੀ-ਜਿਵੇਂ ਟੈਕਸੀ ਸਟੈਂਡ ਕੋਲ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੱਧੂ ਖੜਾ ਸੀ। ਬਿਲਕੁੱਲ ਉਸੇ ਵਰਗੀ ਭਾਰੀ ਪਿੱਠ ਸੀ। ਮੈਂ ਡਰ ਗਈ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹਦੀ ਪੋਸਟਿੰਗ ਇਥੇ ਰਹੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਡਰ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪੈਰ ਅਗਾਂਹ ਪੁੱਟਦੀ ਗਈ ਸੀ-ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਭੁੱਜਕਾ ਯਕੀਨ 'ਚ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ-ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਸੀ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਉਸੇ ਵਰਗਾ ਹੀ। ਕਮੀਨਾ-ਘਟੀਆ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੱਧੂ। ਡੁਪਲੀਕੇਟ ਸਿੱਧੂ। ਸਾਲਾ.....ੜਾ। ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਚੈੱਕ ਕਰਦਾ/ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਟੰਗੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਹਦਾ ਡਰ ਨਿਕਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਦਿਨ ਲੰਘਾਏ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸੌਖੇ ਦਿਨ ਵੀ। ਮੈਂ ਪੰਦਰੀਂ ਵੀਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਦਫਤਰ 'ਚ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਸੁਖਜੀਤ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੇਰੀ

ਸੀਟ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਫਾਇਲਾਂ ਦੀ ਨੋਟਿੰਗ ਟਾਈਪ ਕਰਵਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦੀ ਰਹੇ। ਕੁਲਤਾਰ ਦਾ ਦਬਕਾ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਫਤਰ 'ਚ ਕੋਈ ਕੁਸ਼ਕਦਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਸਵਰੂਪ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਲਤਾਰ ਨੇ ਸਵਰੂਪ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਹਫ਼ਤੇ ਦਸੀਂ ਦਿਨੀਂ ਘਰੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਕੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਤੇ ਮੁਰਗਾ ਲੈ ਕੇ। ਉਹ ਇਓਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਆਉਂਦਾ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ 'ਚੋਂ ਅਫਸਰੀ ਦੀ ਬੋਅ ਨਾ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਰੋਸੋਈ 'ਚ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, “ਮੇਰੀ ਮੇਨਕਾ।” ਚੁੰਮ-ਚੁੰਮ ਕੇ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਸਵਰੂਪ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਰਾਬ ਸਵਰੂਪ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੈਠੇ ਪੀਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੇ। ਖਾ-ਪੀ ਕੇ ਕੁਲਤਾਰ ਬੈਠਕ 'ਚ ਪਏ ਬੈਠ 'ਤੇ ਆ ਪਸਰਦਾ। ਮੈਂ ਸਵਰੂਪ, ਰੋਸ਼ਨ ਤੇ ਗੁੱਡੀ ਨੂੰ ਸੁੱਤਿਆਂ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਸ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਵਰੂਪ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਖੰਘਦਾ। ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖੰਘ ਉਸ ਦੇ ਦਮੇ ਕਰਕੇ ਲੱਗਦੀ। ਕਦੇ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਖੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਕੁਲਤਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝਦਾ। ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਸਵਰੂਪ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾ ਮਿਲਾ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਅਧਰੰਗ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਖੱਬਾ ਪਾਸਾ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹੀ ਅੱਖ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੁਲਤਾਰ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਬੱਚਾ ਜਨਮਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਬਬਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੇਟਾ ਤੇ ਬੇਟੀ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇਸ਼ੂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੜਾ ਜ਼ਿੱਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦਫਤਰ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਕਰਾਂ। ਇਕੋ ਵਾਰ ਰਜਿਸਟਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾ ਦਿਆ ਕਰਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਘਰੇ ਬੈਠੀ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਦਾ ਘਰੇ ਆਉਣਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਮੁੰਡਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।

ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਫੜਵਾ ਦੇਵਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੈਕਟਰੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕਰਾਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੁਲੀਗ ਜਗਦੀਸ਼ ਬਜਾਜ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਦੇਖੀਓ-ਮੈਡਮ ਇਹ ਗਲਤੀ ਨਾ ਕਰ ਬੈਠੀਓ। ਅਫਸਰ ਵਿਰੁੱਧ ਛੇਤੀ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਣੀ। ਐਦਾਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਮੇਰੀ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਣ ਕੁਲਵੰਤ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਪੀ. ਸੀ. ਐਸ. ਅਫਸਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕੁਲਵੰਤ ਨੂੰ ਭੱਦਾ ਮਜ਼ਾਕ

ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਭਾਵੁਕ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਈਂਡ ਕਰ ਗਈ।

ਉਹਨੇ ਪੀ. ਸੀ. ਐਸ. ਅਫਸਰ ਦੀ ਕੰਪਲੇਂਟ ਕੀਤੀ। ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਚਮਚਿਆਂ ਨੇ ਰਾਹ 'ਚ ਹੀ ਕੰਪਲੇਂਟ ਰੁਕਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਫਸਰ ਨੇ ਕੁਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਸੱਦਿਆ। ਬਹੁਤ ਲਾਹ ਪਾਹ ਕੀਤੀ। ਦਸ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ। ਸਸਪੈਨਸ਼ਨ ਆਰਡਰ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ-“ਤੁਸੀਂ ਸੈਕਟਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੀਓ ਦਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਉਲਟ ਮੇਰੀ ਹੀ ਬਦਖੋਈ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਕੁ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ।’ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਟਾਫ ਨੇ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ। ਕਿਹਾ ਸੀ-“ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਪਰੋਵੇਸ਼ਨਰੀ ਪੀਰੀਅਡ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।’ ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੱਤ ਫੇਰ ਉਪਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫੀਨਾਮਾ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਆਰਡਰ ਕੈਂਸਲ ਕੀਤੇ ਸਨ।” ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਹੋਰ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਿੱਸੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਬਾਰਡੀਨੇਟ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ‘ਪਾਪ’ ਬਾਰੇ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਣ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹਰਕਿਰਨ।”

“ਹਰਕਿਰਨ ਨਹੀਂ ਸਰ....,” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਝਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਸਰ ਕਿਰਨ....।”

“ਨਹੀਂ, ਇਕੱਲੀ ਸਰ।”

“ਯਾਰ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੁਣ ਲੈ।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਸਰ ਕਹੋ।”

“ਸਰ, ਹੁਕਮ ਫੁਰਮਾਉ।”

“ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਰਹੀ ਆਂ-ਕੀ ਇਹਨੂੰ ‘ਪਾਪ’ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ?”

ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਇਕ ਦਮ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਬੈਠਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਆਹ ‘ਟਾਈਮਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ’ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਆ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਔਰਤ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਕੀ ਤਰਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ? ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਆ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਚਾਹ ਜਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪਿਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਆ।...ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ।”

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਖਿੰਝ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਦੱਸ-ਤੂੰ ਇੰਜੁਆਏ ਨਹੀਂ

ਕੀਤਾ ? ਜਿੱਥੇ ਇੰਜੁਆਏ ਹੋਵੇਗਾ- ਉਥੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਫੜ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਸ਼ਾਮੀਤ ਮੁਕਰਜੀ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦਿਨੇਸ਼ ਮਾਥੁਰ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ 'ਚ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਇਲ ਔਰਤ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਇੰਟਰਟੇਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਮਾਇਕ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਇਹਨੂੰ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਜੱਜ ਐਸ. ਕੇ. ਅਗਰਵਾਲ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ 'ਪ੍ਰੀਵੇਨਸ਼ਨ ਆਫ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਐਕਟ' ਅਧੀਨ, ਸਿਰਫ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਹੀ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਉ ਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹ ਤੇ ਕੋਫੀ ਪਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮਾਇਕ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ...

ਗੋਪਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਮਿੰਨਾ-ਮਿੰਨਾ ਮੁਸਕਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਚ ਕੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਮਰਦਾਵਾਂ ਹਾਸਾ ਸੀ। ਔਰਤ ਉਪਰ ਜਿੱਤ ਵਾਲਾ ਹਾਸਾ। ਮੈਂ ਔਖ ਮੰਨਦਿਆਂ ਉੱਠ ਖੜੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਬੋਸ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਸ। ਬਾਅਦ 'ਚ ਮਰਦ। ਜੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਦ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਚਖਾਉਂਦੀ। ਬੋਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਤਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦਿਆਂ-ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਅਫ਼ਸਰੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਸ਼ੈਅ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰ ਪੰਜ ਕਦਮ ਵੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਬੰਦ ਕਮਰੇ 'ਚ ਇਹ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇੱਕ ਵੇਸ਼ਵਾ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਬਾਕੀ ਮਰਦਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਾਥਰੂਮ 'ਚ ਵੜੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਠੱਕ-ਠੱਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਣਸੁਣਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੀ ਮਾਰ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨੰਗੀ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਰੱਜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਨੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਗੋਪਾਲ।

ਗੋਪਾਲ ਮੇਰਾ ਬੋਸ ਹੈ।

ਗੋਪਾਲ ਸਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦਫ਼ਤਰ 'ਚ ਆਇਆਂ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਸਮੁੱਖ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਲਾ ਤੇ ਮਿਲਣਸਾਰ ਹੈ। ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਗੁੱਸਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਰੀ ਜਾਵੇ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਮੋਹ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹ ਦੀ ਈਮੇਜ਼ ਇੱਕ ਸਖਤ ਅਫ਼ਸਰ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਉਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਮਿਲਣੀ 'ਚ ਤਲਖੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਨੋਟਿੰਗ 'ਤੇ ਉਹਦੇ ਦਸਖਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਬੈਠਣ ਦਾ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/101

ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਾਣੀ ਪੀਉਂਗੇ ਜਾਂ ਚਾਹ। ਕੋਈ ਸਹਾਇਕ ਜਾਂ ਆਡੀਟਰ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਅਵੱਸ਼ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਾਂਹ 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਟੇਬਲ ਤੋਂ ਵੇਟ ਚੁੱਕ ਕੇ ਘੁੰਮਾਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਮਿੰਨਾ-ਮਿੰਨਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹਰੇਕ ਇਨਸਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਬਾਲਪਨ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ।” ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ ਸੀ। ਚਪੜਾਸੀ ਹਰਦਿਆਲ ਨੂੰ ਦੋ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਪੜ੍ਹਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੇਜ 'ਤੇ ਹੀ ਕਈ ਗਲਤੀਆਂ ਲੱਭ ਲਈਆਂ ਸਨ।

ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਾੜਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਹੈੱਡ ਆਫ਼ਿਸ ਤੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਫੋਨ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੇਸ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਜਲਦੀ ਭੇਜੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਗਰਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ-ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾ ਦੇ ਬਰਬਰ ਦਫਤਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਰੋਸ਼ਨ ਬੈਂਡ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ 'ਚ ਪੰਜ ਟਾਕੇ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਸੱਜੇ ਗੁੱਟ ਦਾ ਮਾਸ ਪਾਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਵਰੂਪ ਦਮੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਖੰਘਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਖੁੰਡੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਗੇੜੇ ਕੱਢਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਪਿਆ ਛੱਤ ਨੂੰ ਹੀ ਘੂਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਫਤਰ 'ਚ ਸਖਤੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਰਲੋ ਵੱਜਣੀ ਹਟ ਗਈ ਸੀ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੀ ਸੁਰ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ, “ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸਕ 'ਤੇ ਜਾਣਾ।” ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਖੇਡ, ਖੇਡ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਹੋਰ ਚਲੇਗੀ ?

ਕੀ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਪਤੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਡਿੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਉਲਝੀ ਨੇ ਇਹ ਕੇਸ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬੈਠੀ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਧਿਆਨ ਮੇਰਾ ਰੋਸ਼ਨ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਖਤਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਸੌਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਉੱਠ ਖੜੀ ਸੀ।

ਉਸ ਅਚਾਨਕ ਯਾਦ ਆਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਬੈਠੋ-ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਬੁਰੀ ਖ਼ਬਰ ਆ।”

“ਸਰ ਕੀ ?” ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਮਾੜੀ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ ਤਾਂ ਸਹੀ।” ਉਸ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਥੋਂ ਬੈਠਿਆ ਕਿਥੋਂ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬੋਲਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਆਰਡਰ ਹੋ ਗਏ ਆ।”

“ਇਟਸ ਬੈਡ ਨਿਊਜ਼।” ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਲੱਗਿਆ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/102

ਸੀ ਕਿ ਅਗਰਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਂਦਿਆਂ-ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ 'ਕੁਝ' ਕਿਹਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ-ਕੁਝ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਡੀਓ ਲਿਖ ਦਿਓ ਕਿ ਸਟਾਫ਼ ਦੀ ਸ਼ੋਰਟਏਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰਕਿਰਨ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰੀਵ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

ਉਹਨੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ। ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਚੀਫ਼ ਸੈਕਟਰੀ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੌਣ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਰਡਰ ਅਬੇਅ ਕਰਨੇ ਪੈਣੇ ਆ।”

ਮੈਂ ਦੋਬਾਰਾ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਹਿਸਟਰੀ ਸ਼ੀਟ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਬਦਲੀ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਰੁਕੀ ਸੀ। ਦੋ ਵਾਰ ਤਾਂ ਹੈੱਡ ਆਫਿਸ ਤੋਂ ਡੀਓ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰਕਿਰਨ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਫਾਰਿਗ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਤਿੰਨੇ ਵਾਰ ਮੈਂ ਬਚ ਗਈ ਸੀ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰੇਲੂ ਹਾਲਤ ਦਾ ਨੂੰ ਪਤਾ। ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਬੇਟਾ ਰੌਸ਼ਨ ਅਬਨੌਰਮਲ ਆ। ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਸੱਟ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਸ ਗਤੀ ਨਾਲ ਨੂੰ ਹੋਇਆ-ਜਿਸ ਗਤੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਆਮ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਨੂੰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਖਾਣ ਨੂੰ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ। ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪ ਨਹਾਉਂਦੀ ਆਂ। ਕਪੜੇ ਬਦਲਦੀ ਆਂ। ਮੇਰੇ ਹਸਬੈਂਡ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਧਰੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੱਬਾ ਪਾਸਾ ਬਿਲਕੁੱਲ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਉਪਰੋਂ ਦਮੇ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਵੀ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਨੂੰ ਆ। ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਆ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਮੈਥੋਂ ਰੋਜ਼ ਵਾਪਸ ਨੂੰ ਆਇਆ ਜਾਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਟਰਾਈ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਦੇਖੋ। ਪਲੀਜ਼...” ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੈਂ ਭਰੇ ਮਨ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਰੋਣਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਘਰੇਲੂ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ। ਇਹਨੂੰ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ। ਅਫਸਰ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਮਸ਼ੀਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਦਾ ਕੇਸ ਸੀ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੂੰ ਲਾਈਟ ਸੀਟ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਲੈਜ਼ਰ ਬ੍ਰਾਂਚ 'ਚ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਲੈਜ਼ਰ ਬ੍ਰਾਂਚ 'ਚ ਦਸ-ਦਸ ਕਿੱਲੋ ਦੀਆਂ ਲੈਜ਼ਰਾਂ ਸਨ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਭਾਰੀਆਂ-ਭਾਰੀਆਂ ਲੈਜ਼ਰਾਂ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੁਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਮਿਲਦੀ ਆ ਨਾ? ਫੇਰ ਕੰਮ ਕਰੋ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਮੇਰੀ ਭਰਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੱਜੋਂ ਹੋਈ ਆ।” ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਪਿੰਘਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਲਟਾ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਲੰਮੀ ਛੁੱਟੀ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ

ਉਹਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸ ਦੇ ਆਰਡਰ ਕਰੀਏ।”

ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਉਸੇ ਮੂਡ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਬੇਸ 'ਤੇ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ। ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਡੀਕਲ ਲੀਵ ਲੈ ਲਓ।”

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਰੋਣ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਮਿਲਣੀ ਹੀ ਆਖਿਰੀ ਮਿਲਣੀ ਬਣ ਚਲੀ ਸੀ। ਮਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਕੁੱਤੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਵਾਂ। ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ। ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਅੱਧੀ ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਤੇ ਸਵਰੂਪ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ 'ਚ ਦਰਜ ਕਈ ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਡਦੀ-ਉਡਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਅਗਰਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਗੋਪਾਲ ਅਗਰਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਹਾ ਮੰਨ ਲਵੇ।

ਇਹ ਐਫ. ਡੀ. ਵਾਲੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਐਸ ਵੇਲੇ ਗੋਪਾਲ ਸਰ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਪਰੋਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ’। ਮੈਂ ਹਰੀਸ਼ ਕੋਲੋਂ ਗੋਪਾਲ ਦੀ ਸਰਵਿਸ ਬੁੱਕ ਮੰਗਵਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਬਾਇਓਡੈਟਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੀ ਉਮਰ ਚੌਰੰਜਾ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਲਰਕ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਐਸ. ਓ. ਬਣਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਪਰਮੇਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕੰਟਰੋਲਰ (ਵਿੱਤ ਤੇ ਲੇਖਾ)। ਉਹਦੀਆਂ ਏ. ਸੀ. ਆਊਟਸਟੈਂਡਿੰਗ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਦੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਹੈ। ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਤਸੱਲੀਨੁਮਾ ਖੁਸ਼ੀ। ਗੱਲ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਮ ਗੋਪਾਲ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਹਰਕਿਰਨ ਭਾਰਦਵਾਜ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਾਂ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਾਂਝ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਂ-ਛੇਆਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਦਫਤਰਾਂ 'ਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਵੱਧਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਐਸਸੀਜ਼, ਸ਼ਰਮੇ, ਜੱਟ ਤੇ ਭਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸਮੀਕਰਣ ਉਭਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਖਰੇਵਾਂ ਉਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਦਨ ਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਦਫਤਰ 'ਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਅਮਲਾ ਸ਼ਾਖਾ 'ਚ ਲਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਅਮਲਾ ਸ਼ਾਖਾ 'ਚ ਇੱਕ ਵੀ ਨੌਨ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਆਪਣੀ ਲੌਬੀ ਉਭਾਰੀ ਸੀ। ਗੱਲ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਮੇ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਸੀ, “ਕਿਸ ਬੰਦੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਕੰਮ ਲੈਣਾ-ਇਹ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਜੁੱਤੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਸਿਰ ਮੇਰਾ। ਠੀਕ ਆ ਨਾ ਜੀ ?” ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਕੀਲ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਹੀ ਗੋਟੀ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪਾਲੇ 'ਚ ਸੁੱਟੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅੱਧਾ ਕੁ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਅੱਧੇ ਦਾ ਅਸਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ-ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਵਸ 'ਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਗੋਪਾਲ ਕਿਹੜੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਮੂਲੀ ਸੀ। ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਲ ਆ ਰਲੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਤੋਂ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਟੂਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਹਾਂ।ਹਾਂ।

ਡਲਹੌਜੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ।

ਮੇਰੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਵੀ ਗੋਪਾਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਅਗਲੀ ਸੀਟ ਲਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ। ਦੌਰਾ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਡੀਓ ਲੈਟਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਵੇਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾ ਕੇ ਟਾਈਪ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ, ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਦਸਖਤ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਡਾਇਰੀ ਨੂੰ ਲਗਵਾ ਕੇ ਪੋਸਟ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਹਾਂ।ਹਾਂ।

ਰਾਣੀ ਖੇਤ ਆ ਕੇ।

ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ 'ਪਾਪ' ਬਾਰੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਅਗਾਂਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਪਾਪ ਪੂਰ ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪੁੰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਘਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ 'ਚ ਤੂੰ ਕੋਈ ਕੁਤਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬੀ ਰੀਲੈਕਸ।”

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਪਹਾੜ, ਰੁੱਖ, ਪੰਛੀ, ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ, ਹਰਿਆਲੀ... ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਜੀਬ ਨਜ਼ਾਰੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਦੋਂ ਨੀਂਦ ਨੇ ਆ ਕੇ ਘੇਰਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਘੂਕ ਸੌ ਗਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਤ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਉਨੀਂਦਰੀ ਹੋਵਾਂ।

ਆਤਮ-ਪੁਰਾਣ

ਮਰਜਾਣੀਏ। ਕੁੱਤੀਏ। ਲੁੱਚੀਏ।

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਘੜੇ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹੋਰ ਹਨ। ਸਪਨਾ ਤੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ। ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ। ਉਹ ਇਥੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ। ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੂ। ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਵਿਸਰਿਆ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੀ। ਹਸਾਉਂਦੀ। ਰੁਆਉਂਦੀ। ਝਿੜਕਦੀ। ਘੂਰਦੀ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਕਾਰਬਿਨ ਕਾਪੀ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਬਿਨ ਕਾਪੀ। ਜਦੋਂ ਤਿੰਨੋਂ ਮਿਲ ਬੈਠਦੀਆਂ ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪਸ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦੀਆਂ: ਮਰਜਾਣੀਏ-ਕੁੱਤੀਏ-ਲੁੱਚੀਏ। ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਈਰਖਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਅਪਣੱਤ ਨਾਲ। ਮੋਹ ਨਾਲ।

ਹੁਣ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਬੈਠੀ ਹਾਂ-ਇਹ ਕਮਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਰੀਡਿੰਗ ਰੂਮ ਹੈ। 6x6 ਫੁੱਟ ਦਾ। ਰਸੋਈ ਪਿਛੇ ਜਗਾ ਬਚੀ ਸੀ। ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਤਿਸ਼ ਨੇ ਪਲਾਈ ਲਗਾ ਕੇ ਇਹਨੂੰ ਰੀਡਿੰਗ ਰੂਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਥੱਲੇ ਕਾਰਪਿਟ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਮੇਜ਼ ਲਿਆ ਰੱਖੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਇਥੇ ਆ ਬੈਠਦਾ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਥੋਂ ਉਠੇਗਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਖਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਘਰ 'ਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਾਂ, ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ-ਪੰਤਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਕੀ-ਕੀ ਖਾਸ ਕੀਤਾ? ਕੀ ਖਟਿਆ? ਕੀ ਕਮਾਇਆ? ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲੱਗਦਾ- ਬਹੁਤਾ ਗਵਾਇਆ ਹੀ ਸੀ। ਖਾਧਾ। ਪੀਤਾ। ਪਤੀ ਨਾਲ ਸੌ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੀ ਸੀ? ਜਾਂ ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ ਕਿ ਦੋ

ਨਿਆਣੇ ਜੰਮ ਲਏ। ਇਕ ਨਿਤਿਸ਼ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ। ਦੂਜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਮੈਂ ਅਹਿਮ ਸਮਝ ਲਈ। ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆ ਚੜਿਆ। ਆਪ ਹਾਊਸ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਡਵਾਂਸ ਲਿਆ। ਨਿਤਿਸ਼ ਨੇ ਝੂਠਾ ਮੂਠਾ ਐਫੀਡੈਵਿਟ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ 'ਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕਢਵਾਏ। ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਛੇੜ ਲਿਆ। ਬਜਟ ਗੜਬੜਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਭੱਜੀ। ਨਿਤਿਸ਼ ਨੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੈਣ ਜੀ ਤੇ ਜੀਜਾ ਜੀ ਦਾ ਪਲਾ ਫੜਿਆ। ਮਸਾਂ-ਮਸਾਂ ਕੋਠੀ ਸਿਰੇ ਚੜੀ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਉਧਾਰ ਚੁਕਾਇਆ। ਫੇਰ ਦੋ ਪੈਸੇ ਜੋੜੇ। ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਵਧ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਕਾਰ ਮਗਰ ਪੈ ਗਏ। ਨਿਤਿਸ਼ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਔਖਾ ਹੋ ਲਵੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੀ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਵੀਂ ਕਢਵਾਉਣ ਦਾ ਨੰਨਾ ਫੜ ਲਿਆ। ਬੈਂਕ 'ਚੋਂ ਲੋਨ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਨਿਤਿਸ਼ ਆਪਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ-ਘਟਾਉ 'ਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਿਣਤੀਆਂ 'ਚ ਉਲਝ ਗਈ।

ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇੰਨੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ।

ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਸੰਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਚਿਤ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਿਘਲਣ ਲੱਗਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਤੋਂ ਜੁਆਨ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੋਹਕ। ਨਾ ਤਾਂ ਮਨ ਮੇਰੇ ਵੱਸ 'ਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਸਰੀਰ। ਇਹ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਬੇਲਗਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕਾਬੂ 'ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਕਿਹਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਾਂ-ਇਹ ਐਨਾ ਅਥਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭੁੱਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੀ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀ ਤੇ ਨਿਤਿਸ਼ ਅਗੇ ਜਾ ਖੜੋਦੀ ਹਾਂ। ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ-‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਲੱਗਦੇ?’ ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਪੁੱਲ ਬੰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸੂਟ ਨੂੰ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਪੜੇ ਆਪ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਵੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ-‘ਅਗੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਖਰੀਦੇ ਆ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਆਂ। ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਮੈਂ ਬੁੱਧੂ ਹਾਂ।’ ਉਸ ਇੰਨੇ ਭੋਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ-‘ਹਾਂ-ਤੁਸੀਂ ਬੁੱਧੂ ਹੋ। ਕਈ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਚ ਵੀ।’

ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ ਖੋਲ੍ਹਣ ਬੈਠੀ ਸੀ-ਖੋਲ੍ਹ ਕਿਹੜਾ ਬੈਠੀ। ਨਿਤਿਸ਼ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-‘ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਤੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈਂ।’...

ਇਹ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਪਨਾ ਦੀ ਜਾਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਦੀ? ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਾਂ? ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਾਂ। ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ। ਤਨੋਂ ਵੀ। ਮਨੋਂ ਵੀ। ਮੁੜ ਕੇ

ਜੁਆਨ ਹੋਈਆਂ। ਟਪੂ-ਟਪੂ ਕਰਦੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਸਾਡੇ 'ਚ ਉਮਰ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਕਿੱਤੇ ਵੱਲੋਂ ਵੀ। ਸੋਸ਼ਲ ਸਟੇਟਸ ਵੱਲੋਂ ਵੀ। ਮੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ।

ਸਪਨਾ ਮੇਰੇ ਗੁਝਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਜਿੱਦੀ ਹੈ। ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂ।

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਚੁੱਪ ਹੈ। ਉਸ 'ਚ ਬੜਾ ਧੀਰਜ ਹੈ।

ਸਪਨਾ? ਮਨਪ੍ਰੀਤ? ਮੈਂ?

ਪਹਿਲਾਂ ਸਪਨਾ ਬਾਰੇ ਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ।

ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਧੀ ਹੈ। ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ 'ਚ ਜੰਮੀ। ਪਲੀ। ਨਾ ਚੰਗਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਨਾ ਚੰਗਾ ਪਹਿਨਣ ਨੂੰ। ਉਪਰੋਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਹੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ। ਦਮ ਘੋਟੂ ਮਹੌਲ। ਬਾਹਰਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ। ਛੱਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਣਾ ਨਹੀਂ। ਸਪਨਾ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਬਸੰਤੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅਗੇ ਉਹ ਦੋ ਵੇਲੇ ਆਰਤੀ ਕਰਦੀ। ਸੋਮਵਾਰ ਦਾ ਵਰਤ ਰੱਖਦੀ। ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦੇ ਮੰਦਰ 'ਚ ਉਹ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਂਦੀ। ਘਰੋਂ ਸਕੂਲ ਤੇ ਸਕੂਲੋਂ ਘਰ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਾ ਰੁਕਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਸੀ। ਉਹ ਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਸਾਥਣਾਂ ‘ਸੰਤਣੀ’ ਕਹਿੰਦੀਆਂ। ਉਸਨੂੰ ਸੰਤਣੀ ਕਹਿਲਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੇਸਰੀਆ ਬਾਨਾ ਪਾਵੇ ਤੇ ਵਿੰਦਰਾਵਣ ਚਲੇ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਘਰ ਤੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਮਾਸੜ ਜੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨ ਆਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਵਿੱਡ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਗ੍ਰਾਹਕ ਚੰਗੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਤਲ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਂਦੇ। ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੇਸੀ ਚਲਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੀਵਰ ਡੈਮੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹੇ। ਘਰ 'ਚ ਜਿਹੜੇ ਦੋ ਪੈਸੇ ਸਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ 'ਤੇ ਲਗ ਗਏ। ਉਪਰੋਂ ਉਧਾਰ ਸਿਰ ਚੜ ਗਿਆ। ਘਰੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਨਾ ਆਈ। ਸਪਨਾ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਇਕ ਭਰਾ। ਕੋਈ ਕਮਾਊ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਦੇ ਵਿਹਲਿਆਂ ਬੈਠ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ ਡਾਹ ਲਈ। ਸਪਨਾ ਲਈ। ਸਪਨਾ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮਸ਼ੀਨ ਅੱਗੇ ਆ ਬੈਠਦੀ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤਕ ਚਲਦਾ। ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ। ਕਪੜੇ ਸਿਉਂਦੀ-ਸਿਉਂਦੀ ਪਾਠ ਦੁਹਰਾਉਂਦੀ। ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪਾਰਟ ਦੂਜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੀਲੈਕਸ਼ਨ ਬੋਰਡ 'ਚ ਨਿਕਲੀਆਂ ਕਲਰਕ ਦੀਆਂ ਪੋਸਟਾਂ ਲਈ ਫਾਰਮ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਸੀਲੈਕਸ਼ਨ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ ਨੌਕਰੀ ਘਰ ਤੋਂ ਤੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਗੜਸ਼ੰਕਰ ਮਿਲੀ। ਬਸ 'ਤੇ ਜਾਣਾ। ਬਸ 'ਤੇ ਆਉਣਾ। ਘਰ ਦੀ ਤੰਗੀ ਨੂੰ ਠੰਮਣਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਮਾਸੀ ਜੀ ਮਸ਼ੀਨ ਅਗੇਉਂ ਨਾ ਉਠੇ। ਇਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਸ ਐਨਾ ਕੁ ਫਰਕ ਪਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਪਨਾ ਹੱਥੋਂ ਕੈਂਚੀ ਤੇ ਸੂਈ ਖੋਹ ਲਈ। ਹੁਣ ਸਪਨਾ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ -‘ਧੀਏ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ।’

ਉਹਨੇ ਕੀ ਸੋਚਣਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੋਚਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਠ ਵਜੇ ਘਰੋਂ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਉਹ ਮੁੜਦੀ। ਜਾਣ ਆਉਣ 'ਚ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਿਕਰ ਛੋਟੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ। ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੁਣਦੀ। ਥੱਕ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ। ਛੋਟੀਆਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ 'ਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਮਿਡਲ 'ਚ। ਉਸਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਗਰੇਜੂਏਸ਼ਨ ਕਰਾਈ। ਉਸ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਦੀ ਬਦਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਜਾਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਐਸ. ਏ. ਐਸ. ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਅਵੱਸ਼ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਧਰ ਜੁਟ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਈ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਅਗਜਮਸ਼ਨ ਆ ਗਈ। ਇਕੋ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਉਹਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਲੱਗ ਗਈ। ਇੰਟਰਨਲ ਆਡਿਟ 'ਚ। ਪੰਝੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ। ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਇਕ ਰਿਕਾਰਡ ਸੀ। ਫਾਈਨਾਸ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦਾ ਅਹਿਮ ਰਿਕਾਰਡ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜਨਮ ਹੀ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਸਕੋਲ ਮਿਲਿਆ। ਤਨਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਮਾਸੀ ਜੀ ਛੇਤੀ ਕਿਤੇ ਉਹਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਾਹਲੇ ਹੀ ਪੈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਨੱਠਭੱਜ ਕੀਤੀ। ਐਮ. ਬੀ. ਬੀ. ਐਸ. ਮੁੰਡਾ ਲੱਭ ਪਿਆ। ਲੱਭਾ ਨਹੀਂ-ਇਹ ਸਪਨਾ ਦੀ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਚੋਣ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅੜੇ ਸਨ। ਰੁੱਸੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਸਪਨਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਧਮੰਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇਹੀ ਸਪਨਾ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਗਈ।

ਉਹਦੀ ਦੌੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਗਈ? ਉਸ 'ਚ ਏਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਿਆ? ਉਸ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਹੁਣੇ ਹੀ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਭੁੱਲਿਆ ਵਿਸਰਿਆ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਗਾਈਡ ਹੋਵਾਂ। ਉਹ ਕਹਿਦੀ, “ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਰੰਡੀ ਰੋਣਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ੇਅਰ ਨਾ ਕਰਾਂ, ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਕਰਾਂ।” ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਦੀ। ਸੰਤੁਲਤ ਸੋਚ ਰੱਖਦੀ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦੀ। ਫਜ਼ੂਲ ਬੋਲਣਾ ਉਹ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਰੂਲ ਤੇ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮਾਹਿਰ। ਉਹਨੇ ਅਲਮਾਰੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਲਟਰੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਫੀਡ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਐਫ. ਡੀ. ਦੇ ਕਈ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਉਸ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ। ਗੱਲਾਂ ਵੀ। ਉਹਦੇ ਕਮਰੇ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ, “ਮੈਡਮ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ

ਉੱਠਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਦੋ ਵਾਰੀ ਬਾਥਰੂਮ ਜਾਣ ਲਈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਲੰਚ ਕਰਨ ਲਈ। ਇਹ ਨੌਂ ਵਜੇ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਚਾਰ ਪਚਵੰਜਾ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਛੱਡਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਘੁਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵਿਹਲੇ ਬੈਠਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।”

ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਰੀਲੈਕਸ ਹੋ ਲਵਾਂ।

ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੋਚਣ ਬੈਠਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਟੈਂਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹਾਂ।

ਕਿਉਂ ਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਲਾਂ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਵਾਂ ਜਾਂ ਸੋਚਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲੱਗ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੋਨ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਾ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਬੈਠ ਜਾਵਾਂ।

ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਦੀ ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਵੇ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਕੋਲ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਮੀਏਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਰਗ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ। ਮਨ ਦੀ ਕੁਝ ਕੁ ਭੜਸਾ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਕੱਢ ਲਈ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਵੀ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਰਿੰਗ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਗੂੜ ਗਿਆਨ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਕਥਾ ਵੀ ਸੁਣ ਲੈ।

ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਚਾਰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਏ। ਰੱਦ ਕੀਤੇ। ਮੇਰੀ, ਨਿਤਿਸ਼ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਔਡ-ਔਡ ਚੋਣ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਜੈਪੁਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਨਿਤਿਸ਼ ਵਾਰਾਨਸੀ। ਮੈਂ ਹਰਿਦੁਆਰ। ਸਮਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਹਰਿਦੁਆਰ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਦਿੱਸਿਆ। ਉਥੇ ਦੋ ਦਿਨ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਰੁੱਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਹੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕਾਰ ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ ਵੱਲ ਤੋਰ ਲਈ। ਉਥੋਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਭੁੱਲ੍ਹਾ ਮਾਹੌਲ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ। ਲਛਮਣ ਝੂਲਾ ਲੰਘ ਕੇ ਨਿਤਿਸ਼ ਤੇ ਬੱਚੇ ਚੋਟੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਅੱਧਖੜ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਸਾਰਾ ਪਾਉਡਰ ਮਲ ਕੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਸਜਾ ਕੇ ਬੈਠਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਆਕ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਹਿਰੂਪੀਏ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਜਸਲੀਨ ਤੇ ਨਵਨੀਤ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਈਂ ਖੜ ਗਏ। ਮੈਂ ਨਿਤਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਣ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਾਂਗੀ। ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੰਦਰ ਕੋਲ ਮਿਲਾਂਗੇ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਮੈਨੂੰ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮਨੀਕਰਨ ਗਏ

ਸੀ। ਉਥੇ ਵਗਦੇ ਪਾਰਵਤੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਯਾ ਕਹਿਣੇ। ਮੈਂ ਪੁਲ 'ਤੇ ਇਕ ਘੰਟਾ ਖੜੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਪਾਣੀ ਵੇਗ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ। ਮਧੁਰ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ।

ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਕੰਢੇ ਤੁਰਦੀ ਗਈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ। ਉਹ ਦੀਆਂ ਦੇਣਾਂ।

ਮੈਂ ਆਤਮ ਮੁਗਧ ਹੋ ਗਈ। ਫੇਰ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ।

ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸੰਤ ਦਿੱਸਿਆ। ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ। ਧੂਣਾ ਧੁਖਾਈਂ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ। ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋਇਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਅਗੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਤੇਜ਼ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲੋਕਗੀਤ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ-ਮੇਰਾ ਕੰਤ ਜਿਉਂ-ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ 'ਚ ਦੁੱਧ ਦਾ ਕਟੋਰਾ।

ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਖੰਘੀ। ਉਹਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਉਸ ਮੇਰਾ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਬੋਲਿਆ, 'ਪਲੀਜ਼ ਸਾਹਮਣੇਉਂ ਚਾਹ ਦਾ ਬਾਟਾ ਭਰਾ ਕੇ ਲਿਆ ਦਿਓ।' ਸੱਤ-ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਉਠ ਖੜੀ। ਜਾਣ-ਆਉਣ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੇ ਧੌਤੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਉਂ ਦਸਾਂ ਦਾ ਨੋਟ ਕੱਢਿਆ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਰਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਫੜਨੋਂ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਖਿੱਝ ਉੱਠਿਆ। ਉਹਨੇ ਬਾਟਾ ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ-“ਇਹ ਚਾਹ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਪੀ ਲਉ। ਮੈਨੂੰ ਨੰਗਾ ਸਮਝ ਲਿਆ।” ਮੈਂ ਨੋਟ ਫੜ ਕੇ ਪਰਸ 'ਚ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਨੇ ਪੇਂਦੂ ਬੇਰ ਜਿੰਨੀ ਅਫੀਮ ਦੀ ਗੋਲੀ ਖਾਧੀ। ਛੁਅਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦੋ ਘੁਟ ਭਰੇ।

ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ, ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਬੂਠ ਬੋਲਿਆ।

ਉਸ ਨਿਰਾਜ਼ਗੀ ਦੇ ਭਾਵ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਸਾਇਕੋਲੋਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਾਂ।”

ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੱਚੀ ਤਰੇਲੀ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾਂ। ਮੈਂ ਹਰਿਦੁਆਰ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਆਉਣਾ। ਇਹ ਦਾ ਕੋਈ ਬੜਵਾਂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਪੀਰੀਅਡ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਦੇ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਲੱਕਤੋਂ ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਕਪਿਟੂਟਰ ਰੱਖਿਆ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਵੀ। ਖੂਬ ਪੜ੍ਹਦਾਂ। ਟੀ.ਵੀ. ਦੇਖਦਾਂ। ਈ. ਮੇਲ ਖੋਲ੍ਹਦਾਂ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ। ਉਹ ਇਥੋਂ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਹਵੇਲੀ ਵਿਚਲੀ ਚੀਂ ਚੀ ਪੀਂ ਪੀਂ ਤੋਂ ਭੈਭੀਤ ਹੁਣਾ। ਚੋਲਾ ਪਾਉਣਾ। ਗੰਗਾ ਮਈਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆ ਬੈਠਦਾਂ।”

ਉਹ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਦੱਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ ਤੋਂ ਉਕਤਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਮਨਸ਼ਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਤਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਹੋਣ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਬੁਲਾਵੇ। ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਮਾਰੇ। ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਉਹਨੇ ਘੰਗੂਰਾ ਮਾਰਿਆ। ਚਿਲਮ ਦੇ ਲੰਬੇ-ਲੰਬੇ ਸੂਟੇ ਖਿਚੇ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸਨ। ਲਾਲ ਸੂਹੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਉਨੀਂਦਰਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰਾਜ਼ ਛੁਪਾਈ ਬੈਠਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰੇ। ਕਰੇ ਵੀ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ।

ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਤੋਂ ਭੈਅ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਉਠਣ ਲੱਗੀ, ਇਸ ਡਰ ਨਾਲ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਖੁੰਖਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਹਾਵ ਭਾਵ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਸਨ। ਬੋਲਿਆ- “ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਾਂ। ਬਾਈ ਬਰਥ। ਸਭ ਕਾਸਟ ਸ਼ਰਮਾ। ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨਾਂ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਦੀ ਕਥਾ ਲੰਬੀ। ਫੇਰ ਸੁਣਾਉਂਗਾ। ਮੈਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਸਾਈਕੋਲੋਜੀ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾਂ।”

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਇਹ ਵੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ।

ਉਹ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਸਿੱਧਾ ਤਣਿਆ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ।

ਫੇਰ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਿਆ-“ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?”

ਮੈਂ ਕੁਝ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਦੋਚਿਤੀ ਏਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਾਂ।

ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ, “ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੀ ਆ?” ਉਸ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸਪਨਾ ਨੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਮਰਦ ਔਰਤ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦਾ?” ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਕਿਉਂ ਆ?” ਉਸ ਚਿਲਮ ਦਾ ਲੰਬਾ ਸੂਟਾ ਖਿਚਿਆ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ, “ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਆ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਅਮੈਰਕਨ ਸਾਇਕੋਲੋਜਿਸਟ ਜੌਹਨ ਗਰੇਅ ਦੀਆਂ ਰੀਸਰਚ ਬੁੱਕਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੱਭਣ ਲਈ ਇਕ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰਹਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਰਦ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਔਰਤ ਵੀਨਸ 'ਤੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਰਦ ਨੇ ਵੀਨਸ ਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਲਈ ਔਰਤ ਅੱਦਭੂਤ ਚੀਜ਼ ਸੀ। ਉਹ ਔਰਤ

ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਔਰਤ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਰਦ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ ਭੋਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਸ 'ਚ ਲੜਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਤੋਂ ਆ। ਰੱਬ ਕੋਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਝੱਲੀ ਨਾ ਗਈ। ਉਸ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਗਲਤ ਖਿਆਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਨਾਲ ਮਰਦ/ਔਰਤ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਦੀ 'ਮੈਮਰੀਚੈਪਸ' ਸੜ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚੇਤਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਤੋਂ ਆ। ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਆ ਕਿ ਦੂਜਾ ਵੀ ਉਹਦੇ ਵਾਂਗੂ ਸੋਚਦਾ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਆ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖਰੇ ਆ।” ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅੱਗੇ ਨਤਮਸਤਕ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਫੇਰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ, “ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਆ ਕਿ ਕਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਆ ਜਿਹਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੰਸਕਾਰ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਬੁਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਚੱਕਰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ। ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ। ਵਿਰਸੇ 'ਚ ਮਿਲੇ ਸੰਸਕਾਰ। ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਸੰਸਕਾਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਭੱਜ ਲਏ-ਇਹ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਟੱਡੀ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਡੈਟੇ ਫੀਡ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਲੜ ਸਿਰਾ ਫੜਲਾਂ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਛੱਡਿਆ। ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅੰਬੈਸੀ ਦੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਕਰਦੇ। ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਬੈਸੀ ਗਿਆ। ਡੀਲਿੰਗ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਜੁਆਬ ਦਈ ਗਿਆ। ਉਸ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਫੀਡ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਖਿਰ 'ਚ ਉਸ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਨੌ 'ਚ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੀ ਐਕਸਪੈਰੀਮੈਂਟ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਜੇ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਾਂਗਾ....।”

ਮੈਂ ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੋਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ।”

ਸਪਨਾ। ਮੇਰੀ ਹਮਉਮਰ। ਮੇਰੀ ਮਸੇਰੀ ਭੈਣ। ਮੇਰੀ ਸਹੇਲੀ। ਮੂਡ 'ਚ ਆਈ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ, “ਆਈ ਡੈਮ ਕੇਅਰ ਫਾਰ ਦਿਸ ਬਲਡੀ ਸੋਸਾਇਟੀ।”

ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਗਿਆਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇਕ ਵਾਰ ਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ, “ਕੁਲਬੀਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਸੋਚੀ।” ਮੈਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਦੀ- ਉਸ ਰਸੀਵਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ। ਸਪਨਾ ਤੇ ਦੀਪਕ। ਜਿਵੇਂ ਇਕੋ ਹੀ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਹੋਣ। ਆਦਰਸ਼ ਜੋੜੀ। ਵੈੱਲ ਸੈਟਲਿਡ। ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ। ਕਾਰ। ਆਪ ਫੂਡ ਐਂਡ ਸਪਲਾਈ 'ਚ ਡਿਪਟੀ ਕੰਟ੍ਰੋਲਰ। ਦੀਪਕ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਸੀਨੀਅਰ ਡਾਕਟਰ। ਦੋ ਬੱਚੇ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. ਕਰ ਰਹੀ। ਛੋਟੇ ਜਸਲੀਨ ਦਾ ਐਮ. ਬੀ. ਬੀ. ਐਸ. 'ਚ ਦੂਜਾ ਸਾਲ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੜਕ। ਨਾ ਝਿੜਕ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/113

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਆਹ ਕੀ ਨਾਂ ਹੋਏ? ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਵਰਮਾ। ਜਸਲੀਨ ਸ਼ਰਮਾ।”

“ਮੈਂ ਜਸਲੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਬ ਕਾਸਟ ਦਿੱਤੀ। ਦੀਪਕ ਨੇ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ। ਹੈਂ ਨਾ ਸੁਮੇਲ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਕਰਨਾ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਸੁਖਪਾਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਚਲਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੈਚ ਦੇ ਕੁਲੀਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੁਖਪਾਲ ਬੈਕਵਰਡ ਕਾਸਟ ਕੈਟਾਗਰੀ ਨੂੰ ਬੀਲੌਂਗ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹੈ ਤਾਂ ਆਦਮੀ। ਉਹ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਹਮਜਮਾਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਆਗੇ ਆਗੇ ਦੇਖ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਯਾ?”

ਮੈਂ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੂਨੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੰਮੀ ਨੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁੱਡ ਨਾਈਟ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡ ਰੂਮ 'ਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਨਾ ਉਠੀ ਤਾਂ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹਦੀ ਮੰਮੀ ਸਵੇਰੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਉਠੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਪੰਜ ਵਜੇ ਉਠ ਖੜਦੇ ਸੀ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ। ਪਾਠ-ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ। ਛੇ ਵਜੇ ਚਾਹ ਦੇ ਦੋ ਕੱਪ ਲੈ ਕੇ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦੇ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਐਨੀ ਨੀਂਦਰ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਠ ਵਜੇ ਉਠੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਦੌੜੀ। ਉਹਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸਪਨਾ ਦੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਇਕ ਰੁੱਕਾ ਪਿਆ ਸੀ- ‘ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ।’ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਮਨ ਵੱਡਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਫਿਸ ਪਿਆ ਸੀ, “ਅਸੀਂ ਤੇਈ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਲੜੇ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਫਾਲਤੂ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਕਰ ਦਿਆਂ, ਉਹਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ। ਜੇ ਉਹਨੇ ਕਰ ਲਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜੋ। ਝਗੜੋ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਚ ਕੀ ਆਇਆ, ਬੋਲੀ- ਮੇਰੇ ਵੱਟ ਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੋ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ- ਤੂੰ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ।”

ਸਪਨਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ।

ਉਹ ਆਉਂਦੀ। ਉਹ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਠਣ ਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ- ‘ਪਲੀਜ਼ ਮਨ, ਚਾਹ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।’ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਬਹੁਤ ਬੀਬੀ ਹੈ। ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ- ਸਪਨਾ ਇਕੱਲਿਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਾਜ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਗੱਲ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਦੱਬਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਅਵੱਸ਼ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਮਿਲ ਬੈਠਦੀਆਂ ਤਾਂ ਖਚਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਲੁਚੇ ਚੁਟਕਲੇ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ। ਸਾਨੂੰ ਸੁਆਦ ਜਿਹਾ ਆਉਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਦੋਹਰੀਆਂ-ਤਿਹਰੀਆਂ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/114

ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਆਹ ਗੱਲ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ, “ਪਾਰਟੀਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਮੁਕਲਾਵਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕਾਬੂ ਨੂੰ ਆਉਣਾ। ਆਪਣੇ ਨਾੜੇ ਨੂੰ ਇੰਨੀਆਂ ਗੰਡਾਂ ਮਾਰ ਲਈ ਕਿ ਇਕ-ਇਕ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਤੇਰੇ ਖਵੰਦ ਦਾ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਇਕ ਗੱਠ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਬੁਝਾਰਤ ਪਾਈਂ। ਕਹੀਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਝਾਰਤ ਬੁੱਝ। ਗੱਡੀ ਅਗਾਂਹ ਫੇਰ ਚਲੂ। ਲਉ ਜੀ ਗੰਡਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ-ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਬੁਝਦਿਆਂ ‘ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਉਦੋਂ ਆਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੀ ਸੱਸ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਲਈ-ਕੁੜੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਾਣਾ।” ਸਪਨਾ ਤਾਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਦੋਹਰੀ ਤੋਹਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਹ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੱਸੀ। ਮਰਜਾਣੀਏ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਔਰਤ ਆ।”

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਲੁਚੀਏ- ਮੈਥੋਂ ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲੀਂ। ਸੱਚ-ਸੱਚ ਦੱਸ-ਤੈਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਅੰਗ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ?”

“ਛਾਤੀ। ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਜਿਸ ‘ਤੇ ਮੈਂ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌਂ ਸਕਾਂ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬੁੱਲ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ।”

“ਕੁਲਬੀਰ ਤੂੰ ਦੱਸ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪੱਟ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ। ਭਾਰੇ-ਭਾਰੇ। ਗੋਲ-ਗੋਲ। ਮੈਨੂੰ ਤੀਹ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਆਦਮੀ ਖਿਚਦਾ।”

“ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਤੂੰ ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਐਦਾਂ ਦਵਾਂਗੀ।” ਸਪਨਾ ਨੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਮੂੰਹ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਉਮਰ ਚਾਲੀ ਸਾਲ। ਬਰੀਕ-ਬਰੀਕ ਬੁੱਲ। ਚੌੜਾ ਮੱਥਾ। ਬਾਂਟੇ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਜੀਨਸ ਦੀ ਪੈਂਟ। ਉਪਰਲੇ ਦੋ ਬਟਨ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪਾਈ ਟੀ ਸ਼ਰਟ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਬੈਠੇ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਰਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਸੁਪਨਾ ਆ।” ਉਸ ਹੌਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ।”

ਤੈਨੂੰ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ‘ਚ ਦੱਸਣੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਹੀ ਦੱਸਦੀ। ਹੁਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਹਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿਣੀ ਸੀ।

ਇਹ ਬੜੀ ਮਿੰਨੀ ਮੀਸਟਰੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ। ਕੋਈ ਹੂੰ ਵੀ ਨਾ ਕਹਿੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ‘ਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਦਾ ਕੋਈ ਬਵਾਸਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਐਦਾਂ ਦਾ ਦਿੰਦੀ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਉਂਗਲਾਂ ਮੂੰਹ ‘ਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ।

ਇਹ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀ ਟੋਲੀ ‘ਚ ਆ ਰਲੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਹ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਦਾ ਇਸ ਦਫਤਰ ਜੋਆਇਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਤਮ-ਕੇਂਦਰਤ ਔਰਤ। ਹਲਕੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਂਦੀ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਰੱਖਦੀ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦਾ ਮੰਗਾਉਂਦੀ। ਦੋ

ਵੇਲੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਵਜੇ। ਸ਼ਾਮੀਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਮਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰੱਖਦੀ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਦੇ ਬੈਠਦੀ। ਜੇ ਅਕਾਊਂਟ ਅਫਸਰ ਜਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕੰਟਰੋਲਰ ਬੁਲਾ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਖੜੀ-ਖੜੀ ਮੁੜ ਆਉਂਦੀ। ਫਿਰ ਗੱਲ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਕੋਈ ਬੈਠਣ ਲਈ ਸੁਲਾਹ ਨਾ ਮਾਰਦਾ। ਚਾਹ ਲਈ ਨਾ ਕਹਿੰਦਾ।

ਇਹ ਆਉਂਦੀ। ਰਜਿਸਟਰ ‘ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾਉਂਦੀ। ਆਪਣੀ ਸੀਟ ‘ਤੇ ਆ ਬੈਠਦੀ। ਡਾਕ ਡੀਲ ਕਰਦੀ। ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਪੰਜ ਕੁਲੀਗਜ਼ ਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੀ। ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵੱਲ ਉੱਕਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗੁੰਗਾਰਾ ਵੀ ਨਾ ਭਰਦੀ। ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਡੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਰਸ ‘ਚੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਕੱਢਦੀ। ਪੜ੍ਹਦੀ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਦਫਤਰ ‘ਚ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਅਦਲ ਬਦਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਨੰਬਰ ਅਵੱਸ਼ ਲੱਗਦਾ।

ਇਹ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ‘ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਛੁੱਟ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਰਹੇ ਕੁਲੀਗ ਤੋਂ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਜਾਂ ਜਗਰਾਤੇ ‘ਤੇ ਜਾਂਦੀ। ਨਾ ਵਿਆਹ ‘ਤੇ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨੇੜਲਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹਸਪਤਾਲ ‘ਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਅਵੱਸ਼ ਜਾਂਦੀ।

ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਇਹ ਐਦਾਂ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਨੰਦਬਲਬ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜਨ ਲੱਗਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਪੱਟ ਉੱਪਰੋਂ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਨੰਦਬਲਬ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕਲੇ-ਇੱਕਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੁਲੈਕਸ਼ਨ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ੋਰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਕਢਵਾਏ ਸਨ।

ਇਹ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਮੇਅਕੱਪ ਹਲਕਾ-ਹਲਕਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟਿੱਪਟੋਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ‘ਚ ਏਨਾ ਉਤਸਾਹ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੌੜੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਬਕਾਵਟ ਇਹਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ।

ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਬਲਜਿੰਦਰ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਇਹ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਬਜ਼ਟ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਖਰਚ ਪੁੱਛਣਾ ਸੀ। ਬਲਜਿੰਦਰ ਮਹਾਂਗਾਲੜੀ। ਭੋਲਾ ਜਿਹਾ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਾ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਠਰਕ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਾ ਫੜ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਡਮ! ਆਹ ਕੱਪੜਾ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਮੀਟਰ ਵਾਲਾ? ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੇਣਾ।” ਇਹ ਨੇ ਲਾਲ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਘੂਰਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੱਤ ਵਜੇ ਆਉਂ। ਭੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਸੱਚੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰੰਗ ਪਸੰਦ ਆ।” ਬਲਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਅੰਗਿਉਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਔੜਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ

ਕਹਿਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬੋਲੀ, “ਅਗਾਂਹ ਤੋਂ ਖਰਚੇ ਬਾਰੇ ਨੋਟਿੰਗ ’ਤੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਿੱਟੀ ਦਾਹੜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਇਹ ਨੋਟਿੰਗ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਸੀ। ਇਹਨੂੰ ਕੇਸ ਨੂੰ ਉਲਝਾਉਣਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸੁਲਝਾਉਣਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਫਸਰ ਇਸ ਦੀ ਏ. ਸੀ. ਆਰ. ਉੱਤਮ ਲਿਖਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਅਚੰਭਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਅਜਿਹੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉੱਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਵੀ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ’ਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੀ. ਐਫ. ਆਰ. ਤੇ ਸੀ. ਐਸ. ਆਰ. ਲੈਣ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੰਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਰਤ ਦਰ ਪਰਤ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਗਈ। ਇਹਨੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ’ਤੇ ਦੱਸਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੀ ਮਾਇਨੇ ਹੁੰਦੇ। ਚੌਤਾਲੀ ਸਾਲ ਤੇ ਉਸ ’ਚੋਂ ਬਾਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ- ਬੱਸ ਆਈ ਚਲਾਈ ਵਿਚ ਬੀਤ ਗਈ। ਘਰੋਂ ਦਫਤਰ ਤੇ ਦਫਤਰੋਂ ਘਰ। ਇਹੀ ਮੰਜ਼ਿਲ। ਇਹੀ ਸੰਸਾਰ। ਛੁੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਕੰਮ। ਕੰਮ ਹੀ ਕੰਮ। ਨਾ ਆਪਣੀ ਸੁੱਧ ਰਹਿੰਦੀ- ਨਾ ਆਪਣੇ ਮੀਆਂ ਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ। ਜਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਛਾ ਨਾਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਮਰ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ। ਵੱਡਾ ਇਸ ਸਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ’ਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਛੋਟਾ +1 ’ਚ ਆ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ। ਜਦੋਂ ਦਫਤਰੋਂ ਮੁੜਦੀ ਆਂ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਰਮੇਸ਼ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਬਣਾ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਆ। ਮੇਰੇ ਜੁੰਮੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀ ਆਈ। ਇਹ ਵੀ ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰੱਖੀ। ਜਗਦੀਸ਼ ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ- “ਮੰਮਾ, ਮੈਨੂੰ ਆਟਾ ਗੁੰਨਣਾ ਸਿਖਾ ਦਿਉ! ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖਿਆ ਕਰੋ।”

ਇਹਨੇ ਚਾਹ ਮੰਗਵਾ ਲਈ। ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, “ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਕਿੱਡੇ ਆ?”

“ਛੋਟਾ ਰੁੜਕੀ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਵੱਡਾ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਈੰਸ ’ਚ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ’ਚ ਆ।”

“ਫੇਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਗਏ?”

“ਬਿਲਕੁੱਲ।”

“ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ’ਚ ਸੌਣ ਲੱਗ ਪਏ ਆ। ਜਗਦੀਸ਼ ਤਾਂ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੌਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੌਂਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਘੂਰਿਆ ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ।”

ਇਹ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਲੰਚ ਇੱਕਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਪੈਂਦੇ ਪਾਰਕ ’ਚ ਜਾ ਬੈਠਦੀਆਂ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਵੱਲ ਜਾ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਪਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਨੇ ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਦੀਦੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਪਨਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਇੰਨੀ ਬੁੱਢੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਸਪਨਾ। ਕਹੋ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸਪਨਾ।”

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/117

ਸਪਨਾ ਜਿੰਦਾ ਦਿਲ ਔਰਤ ਸੀ।

ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਕਦੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਇੰਨਾ ਕੁ ਅਵੱਸ਼ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਦੀਪਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੁਲੀਗ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਦੀਪਕ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ- ਇਹ ਮੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ।”

“ਇਹ ਮੇਰੀ ਅਮਾਨਤ,” ਸਪਨਾ ਨੇ ਉਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾਏ ਸਨ ਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ’ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅਮਾਨਤ ਆਪ ਹਾਂ। ਆਈ ਡੈਮ ਕੇਅਰ ਐਨੀ ਬੋਡੀ।”

ਉਸ ਉੱਪਰੋਂ ਉੱਪਰੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਤਾਂ ਦੀਪਕ ਤਕ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਹ ਜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਸੌਣ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ’ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਪਸਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਡੁੱਲ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਸੱਦਾ?”

“ਅਜੇ ਨਹੀਂ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਉਹ ਸੈਕਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ।”

“ਤੂੰ ਵੀ ਕਰਦੀਂ।”

“ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਆਂ।”

“ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਆਂ।”

ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਰਿੰਗ ਵੱਜੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਹਾਂ- ਬਈ ਕੀ ਬਣਾਵਾਂ?”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਟੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਈਂ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ।”

“ਤੂੰ ਫਾਰਮਿਲਟੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦੀਂ?”

ਉਹ ਰਸਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਭੁੱਖ ਲੱਗਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰਸੋਈ ’ਚ ਜਾ ਵੜਦੀ ਸੀ।

“ਬੱਕ ਗਈਂ?”

“ਨਹੀਂ।”

“ਕੀ ਕੀ ਖਾਧਾ?” ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨਾ ਔੜੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਥ ’ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸੀ ਸੀ, “ਕੁਲਬੀਰ ਤੂੰ ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈਂ ਪਰ ਤੇਰੀਆਂ ਉਹੀ ਆਦਤਾਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਲੱਗਦੀ ਹੋਣੀ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੀ। ਤੇਤੀ ਸਾਲ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲ। ਆਪਾਂ ਦੋਵੇਂ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੇ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਰਖਾਣਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ’ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਮਾਮੀ ਨਾਲ। ਤੂੰ ਆਪ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਜਾਂਦੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/118

ਲੱਗਿਆਂ ਤੂੰ ਮੈਥੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ- ਕੁੱਤੀਏ ਤੂੰ ਇੱਕਲੀ ਚਲੇ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸ-ਉੱਥੇ ਕੀ-ਕੀ ਖਾਧਾ। ਐਤ ਤੇਰੀ ਦੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ। ਛੱਡ-ਇਸ ਰੰਡੀ ਰੋਣੇ ਨੂੰ। ਇਹ ਦੱਸ ਯੂ ਸੈਕਸਉੱਲੀ ਸੈਟਿਸਫਾਈ।”

ਮੈਂ ਚੁੱਪ! ਮੈਂ ਇਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

“ਯੂ ਸੈਕਸਉੱਲੀ ਸੈਟਿਸਫਾਈ।”

“ਆਫ ਕੋਰਸ।” ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੂਠ ਬੋਲੀ ਸੀ।

“ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਰਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ।” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਬੜ ਕੇ ਭੁੱਬੀਂ ਰੋ ਪਈ ਸੀ।

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੇ ਤੀਕ ਆਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਛੇ ਵੱਜ ਚਲੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਪਨਾ ਦਾ ਕੇਸ ਡਿਸਕਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੇਸ ਡਿਸਕਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੀ ਇੰਟਰਕਾਸਟ ਮੈਰਿਜ਼ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੇਜਵੰਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੌਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਚਿਆਣ ਆਉਂਦੀ।” ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂ? ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਬਾਕੀ ਬਾਅਦ 'ਚ ਲਿਖਾਂਗੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਲਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਪਤਾ ਸਮਾਧੀ 'ਚ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਵੀ ਬੜਾ ਮਚਲਾ ਸੰਤ ਹੈ। ਮਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਫੋਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਚੁੱਪ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦਾ ਦੋ-ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਤਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਜੇ ਮਿਲ ਪਵੇ ਤਾਂ ਪੁੱਛਾਂ ਕਿ ਸਪਨਾ ਦੀ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਫੀਡ ਕਰਕੇ ਦੱਸ- ਕੋਈ ਐਦਾਂ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋੜ ਸਕਦਾ?

ਮੀਤੂ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ

‘ਮੈਂ ਮੀਤੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।’ ਲਿਖ ਕੇ ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਨ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ। ਮੈਂ ਪੈਂਨ ਕਾਗਜ਼ ਤੋਂ ਪਰਾਂਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਰਸੀਵਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕੰਨ ਨੂੰ ਲਾ ਲਿਆ। ਅਗੋਂ ਗੁਰਮੀਤ ਕਲਸੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਕੀ ਕਰਦੇ?” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਆਖਿਰੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਫੈਸਲਾ ਮਤਲਬ ਮੈਂ ਮੀਤੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਹੀ ਕਲੇਸ਼ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੂੜ 'ਚ ਵੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ। ਆਖਿਰ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਾਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਕਈ ਹਬੀਆਂ-ਨਬੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੌ ਗੱਲਾਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਧੀ ਦੀ-ਭੈਣ ਦੀ ਇਕ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣਨ ਦਿੰਦਾ। ਧੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ। ਕਹਿੰਦਾ-“ਜਦੋਂ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤ ਤੇਰਾ ਨੂੰ ਹੋਇਆ, ਪੋਤੇ ਤੋਂ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦਾ। ਆਪਣੀ ਪਕਾ। ਮੌਜਾ ਨਾਲ ਖਾ। ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ।”

ਕਲਸੀ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿੰਨਵਾਂ ਪੈਂਗ ਲਾ ਲਿਆ?” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿੰਨਵੇਂ ਪੈਂਗ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਫੇਰ ਕਿਹਾ, “ਹੈ। ਹੈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?”

“ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਤਿੜਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਠੀਕ ਆ। ਤੀਜਾ ਪੈਂਗ ਲਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਿਉ। ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸੁਣ ਚੁੱਕਾ।”

“ਹੁਣ ਇਹ ਮੇਰਾ ਫਾਈਨਲ ਡੀਸੀਜ਼ਨ ਆ।”

“ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ।”

“ਤੂੰ ਟੱਟੂ ਦਾ ਜਾਣਦਾ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪੋਤੇ ਦਾ ਫੋਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਗਿਆ?”

“ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਤਾਂ ਹਫਤੇ 'ਚ ਇਕ ਵਾਰ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ।”

“ਆ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਓ?”

“ਇਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਮੈਂ ਕਰਦਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹਦਾ ਆ ਜਾਂਦਾ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਜਿੱਥੇ ਆਪਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਆਂ ਇਥੇ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਟਿਚ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ।

ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸ ਬਾਗ ਦੀ ਮੂਲੀ ਆਂ। ਵਿਚੋਂ ਗੱਲ ਹੋਰ ਲੱਗਦੀ ਆ। ਸੱਚ-ਸੱਚ ਦੱਸੋ।”

“ਤੇਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ?”

“ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾਂ।”

“ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਖੇਹ ਤੇ ਸੁਆਹ ਜਾਣਦਾਂ।” ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਖਿੰਝ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਖਿੰਝ 'ਚ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ, “ਹੁਣ ਮੈਥੋਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਾਂਦਾ।”

“ਸੱਚ ਲਓ- ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸੱਚ ਲਉ। ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਅਡਜਸਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।”

“ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ-ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਚਲਿਆਂ। ਜੇ ਨਾ ਬਣੀ ਤਾਂ ਲਾਗੇ-ਛਾਗੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਮਕਾਨ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਹੜਾ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਘਾਟਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਦਾ ਸਾਥ ਚਾਹੁੰਦਾਂ।”

“ਤੁਸੀਂ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋ?”

“ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ।”

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਫਤੇ ਦਸੀਂ ਦਿਨੀਂ ਕੋਈ ਜ਼ਨਾਨੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਕਰੋ।”

“ਕਿੱਥੋਂ?”

“ਦੱਸੋ ਇੱਥੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਘਾਟਾ। ਮੈਨਰੋ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰੋ। ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜ ਮੰਗਵਾ ਲਉ।”

“ਹੌਸਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।”

“ਮੈਂ ਆਪ ਲੈ ਕੇ ਆਵਾਂ?”

“ਨਹੀਂ।”

“ਫੇਰ ਬ੍ਰਾਈਟ ਪਥ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀਅਰ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਤਾਂ ਪੀਤਾ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ। ਨਾਲੇ ਸਟੈਸਪਟੀਜ਼ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਲਉ। ਪੈਸੇ ਜੋੜ-ਜੋੜ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਜਾਣੇ ਆਂ?”

“ਬਲਬੀਰੋ ਦੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨੰਗੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਤਰਸ ਗਿਆਂ।”

“ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਹੋ ਤੇ ਇਕ ਮੈਂ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਰਿਆ-ਕਿਸੇ ਸੌਹਣੀ-ਸਨੱਖੀ ਜਨਾਨੀ ਕੋਲ ਹੀ ਪਿਆ ਮਰੂਂਗਾ।”

ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਕੋਲ ਝੂਠ ਬੋਲ ਸਕਦਾਂ ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/121

ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ।

“ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪੈਂਗ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਢੇਡ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਫੋਨ ਕਰੂੰਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਪੈਂਗ ਪੀ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਟੋਨ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਦੂਜੇ ਵੇਲੇ ਹੋਰ। ਤੀਜੇ ਪੈਂਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ।”

ਉਸ ਨੇ ਫੋਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਪੈਂਗ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਫਰਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮੱਛੀ ਵਾਲੀ ਪਲੇਟ ਖਾਲੀ ਕੀਤੀ। ਪੈਂਗ ਪੀਤਾ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਫੇਰ ਓਪਰਿਆਂ ਵਾਂਗ। ਮੈਨੂੰ ਕਲਸੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸੱਚ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੀਜਾ ਪੈਂਗ ਪੀ ਕੇ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਲਾ ਮੀਤੂ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ-ਕਦਾਈਂ ਇਹ ਸੋਫੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ, ਮਲਕੀਤ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਅੜਣਾ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਮੀਤੂ। ਇਸ ਐਵਨੀਊ 'ਚ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਬਹੁਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ। ਪਾਰਕ 'ਚ ਸੈਰ ਕਰਨ ਗਏ ਨੂੰ ਕਈ ਜਣੇ ਮਿਲ ਪੈਂਦੇ। ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤ ਦੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ। ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਲਾਲਚੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ 'ਚ ਇੱਥੇ ਆਏ ਹਨ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਚਿੱਤੀ 'ਚ ਫਸੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿਣਾਂ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਲਾਈ ਰੱਖਦੇ। ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਘਰੇ ਵੀ ਆ ਮਹਿਫ਼ਲ ਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਐਦਾਂ ਉਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਦੂਜਾ ਪੈਂਗ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਗਜ਼ ਬਾਲ-ਪੈਨ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਬੜਾ ਕੁਸ਼ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਇਹ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਰਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾ ਰਹਾਂ-ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਣਾ। ਮਾਈ ਟਾਈਮ ਇਜ਼ ਓਵਰ...” ਇਹ ਮੇਰੀ ਅੰਦਰਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਤੀਜਾ ਪੈਂਗ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਪੈਂਗ ਲਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰਸੋਈ 'ਚ ਗਿਆ। ਬੋਤਲ ਦੇਖੀ। ਬੋਤਲ ਔਧੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਤਿੰਨ ਪੈਂਗ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾ ਪੈਂਗ। ਗਿਲਾਸੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮੈਂ 'ਸੰਤਰੀ' ਰੱਖਿਆ। ਦੂਜੇ ਪੈਂਗ 'ਚ ਗਿਲਾਸੀ ਔਧੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹਨੂੰ ਮੈਂ 'ਵਜ਼ੀਰ' ਕਹਿਣਾ। ਤੀਜਾ ਪੈਂਗ ਗਿਲਾਸੀ ਨੌਕੋ-ਨੌਕ ਭਰੀ ਹੋਈ। ਇਹ 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ' ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਤਿੰਨ ਗਿਲਾਸਾਂ 'ਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਕੀ ਬਚੀ ਹੋਈ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਲਈ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਬੋਤਲ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੋਟਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਪੀਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਾ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਐਨਾ ਕੁ ਹੀ ਕਰਨਾ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਦਸਖਤ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਹੜਾ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/122

ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿਉਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਹੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਖਾਂਦਾ-ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਸੌਣਾਂ। ਹੁਣ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਨ 'ਚ ਕਾਹਲ ਜਿਹੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚ ਬੈਠਾਂ। ਹੱਸਾਂ। ਰੋਵਾਂ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ-ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਲੜਾਂ। ਰੁੱਸਾਂ। ਮੰਨਾਂ। ਮੰਨਾਵਾਂ। ਪਰ ਮੀਤੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇੜੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮੀਂ ਮੈਂ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਫੋਨ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਬੇਟਾ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਰਿਹਾਂ।”

“ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਆਵੇ।” ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਚਾਅ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਪੱਕਾ ਰਹਿਣ ਆ ਰਿਹਾਂ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿ-ਕਹਿ ਕੇ ਥੱਕ ਗਿਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹੋ। ਗੋਰੂ ਨਾਲ ਗੇਮਾਂ ਖੇਡਿਉ। ਗੈਰੀ ਨਾਲ ਫੁਟਬਾਲ।”

“ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਝੱਲ ਲਵੇਂਗਾ?”

“ਡੈਡੀ ਜੀ, ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਓਪਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤ ਆਂ। ਤੋਸ਼ੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡੈਡੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਇੱਥੇ ਲੈ ਆਓ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕੱਲਿਆਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਮਰ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਮਾਰਾ ਆਇਆ ਹੀ ਨੂੰ ਕਿ ਪਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਤੁਸੀਂ ਨਾਂਹ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਦਿਓ।”

“ਹੁਣ ਮੈਂ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪੈਂਗ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਲਾਉਣਾ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਜੋ-ਸਾਮਾਨ ਸਾਂਭਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਬਾਰੇ ਡੀਲਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋ ਗਈ। ਜਿੰਨੇ ਦਾ ਵੀ ਵਿਕਿਆ, ਉਹ ਪੈਸੇ ਮੈਂ ਗੈਰੀ ਦੇ ਨਾਂ ਬੈਂਕ 'ਚ ਜਮਾਂ ਕਰਵਾ ਦੇਣੇ। ਮੇਰੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਦਾ ਗਰੈਂਡ-ਫਾਦਰ ਉਸ ਲਈ ਕੀ-ਕੀ ਸੋਚਦਾ।”

“ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰੋਪਰਟੀ ਆ। ਜਿੰਦਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ- ਉਦਾਂ ਹੀ ਕਰ ਲਉ। ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੇ। ਬਸ, ਆਪਣਾ ਮਿਹਰ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਆ।”

ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨਾ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਰਕੇ ਇਕੱਲਾ ਰਿਹਾਂ। ਗੈਰੀ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਹਫ਼ਤੇ 'ਚ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾਂ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਮਨਪਸੰਦ ਖੇਡਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਗੇਮਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਦੇ ਹੱਥ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾਂ।

ਮੈਂ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਤੋਸ਼ੀ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਫੋਨ ਆਇਆ, “ਡੈਡੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪ ਲੈ ਕੇ ਜਾਈਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਬੱਚੇ ਹੋਣਗੇ।”

“ਨੂੰ ਪੁੱਤ, ਕਿੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਸੌ ਮੀਲ ਆਉਂਗੇ, ਜਾਉਂਗੇ। ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਬੇਗਾਨੇ ਘਰ ਜਾਣਾ।”

“ਨੂੰ, ਕਦੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਇਥੋਂ ਨੌਂ ਕੁ ਵਜੇ ਤੁਰਾਂਗੇ। ਸਾਢੇ ਗਿਆਰਾਂ, ਹੱਦ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਉਥੋਂ ਇਕ ਵਜੇ ਤੁਰਾਂਗੇ। ਰਾਹ 'ਚ ਕੁਝ ਹਲਕਾ-ਫੁਲਕਾ ਖਾਵਾਂਗੇ। ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਵਾਪਸ ਘਰ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਾਰਟੀ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ। ਬਹੁਤੇ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਜਣੇ। ਦੀਦੀ ਵੀ ਆਉਂਗੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਸੈਲੀਵਰੇਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆਂ। ਪਲੀਜ਼ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰੋ।”

“ਠੀਕ ਆ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਹੋਵੇਗੀ?”

“ਫੇਰ ਉਹੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੂਰੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਬਸ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣਨੀ।”

“ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹੋ?”

“ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਕਰੋ। ਸਾਡੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਕਰੋ।”

“ਚਲੋ ਠੀਕ ਆ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸੋ ਕਿ ਗੈਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਆ?”

“ਸਕੋਰਫੀਊ ਦਾ ਫੁਟਬਾਲ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਸਤਾ। ਕੋਈ ਮਹਿੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਦੱਸੋ।”

“ਇਹ ਸਾਡਾ ਮਸਲਾ ਨੂੰ। ਤੁਸੀਂ ਬਾਬਾ ਪੋਤਾ ਜਾਣੋ।”

ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬਲਬੀਰੋ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਕੁਵੈਂਟਰੀ ਸ਼ਹਿਰ। ਉਨਾ ਹੀ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦੇ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਦੀ ਉਹਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੀ- ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸਿਰ ਮੱਥੇ 'ਤੇ, ਪਰਨਾਲਾ ਉੱਥੇ ਦਾ ਉੱਥੇ। ਜੇ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਚਾਰ ਖਰੀਦਦੀ। ਫੇਰ ਕਲਪਦੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ-ਵਸਤਾਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਖਿਝਾਉਂਦਾ, “ਤੂੰ ਤਾਂ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਕਰਵਾਈ ਜਾਣੀ ਆਂ। ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿਣੀ ਆਂ। ਆਹ ਸੈਟੀ ਸੁੱਟ ਕੇ ਹੋਰ ਲੈ ਆ।” ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਭਿੰਡਰ ਦਾ ਕਿਹਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ, “ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਥੇ ਬੀਤ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਿਸਮ ਤਾਂ ਐਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਪਰ ਰੂਹ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਘਰ ਹੀ ਵਾਸ ਕਰਦੀ ਆ।” ਮੈਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ-ਜੀਅ ਬਲਬੀਰੋ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੁੰਨ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਐਕਸੀਡੈਂਟ 'ਚ ਹੋਈ ਮੌਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਗਲਤੀ ਦਰ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਵਸ 'ਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਜਦੋਂ

ਲੱਗਦਾ-ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਲਬੀਰੋ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਘਰ ਵੱਢ-ਵੱਢ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਮੌੜ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਚਿੱਤ ਕਾਹਲਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂ। ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਲਾਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਧਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਪਰ ਮੈਂ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਫਸਿਆ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਇੱਧਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਕੋਲੋਂ ਐਨਾ ਡਰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਅੱਖ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਜਿੰਦ ਅੱਗੇ ਬੈਠਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਬੈਠੇਪਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਉੱਠਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਬਲਬੀਰੋ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਬੁਲਾਇਆ। ਜੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਸੰਭਾਲਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਹੁੰ ਹੀ ਖਾ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਏਅਰਪੋਰਟ 'ਤੇ ਛੱਡਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਗੱਡੇ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਭਾਪਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ।” ਤੇ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲੱਗਣਾ।” ਮੈਂ ਗਲੇ 'ਚ ਹੀ ਦਬਾ ਲਏ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਕਬੀਲਦਾਰ ਹੋਣ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਚੱਲੀ।”

ਮੇਰਾ ਸਤਰਵਾਂ ਜਨਮ ਦਿਨ ਕਲਸੀ ਨੇ ਸੈਲੀਵਰੇਟ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੋਲਡ ਇਨ ਹੋਟਲ 'ਚ ਪਾਰਟੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਧੂਰੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਹਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ, “ਇਕ ਖਰਗੋਸ਼ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਸੜਕ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਸੋਚਣ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਅਗਾਂਹ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕਿ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਪਏ। ਉਹ ਦੋਚਿੱਤੀ 'ਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਆਖਿਰ ਕਿਸੇ ਵਹੀਕਲ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਕੁਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਤੇਰੀ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਖਰਗੋਸ਼ ਵਰਗੀ ਸੀ।” ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਲੱਗੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਲੱਗੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਗਵਿੰਦਰ ਕੋਲੋਂ ਵਿਛੜਨ ਦਾ ਗ਼ਮ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਚਾਅ ਵੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅੜਿਆ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਮੀਤੂ ਨੇ ਵਿਦਰੋਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਕੀ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਗਲ ਘੁਟ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਉਹੀ ਮਲਕੀਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਕਾਲਜ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਟਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਅੰਬ ਲਿਆਇਆ। ਉਹਨੇ ਲਿਫਾਫ਼ਾ ਲਿਆ ਕੇ ਅੰਗੀਠੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ

ਅੰਬ ਵੰਡੇ ਤਾਂ ਦੋ ਅੰਬ ਘੱਟ ਨਿਕਲੇ। ਉਹਦੀ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਸੂਈ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਆ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੂਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣ ਕੇ ਸੱਚ-ਸੱਚ ਦੱਸ ਦੇ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਹੁ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਪਰਾਣੀ ਦੇਖ ਲੈ। ਮੈਨੂੰ ਮਨਾਉਣਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ।” ਮੈਂ ਅੰਬ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਨ ਪਰ ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਬੜਾ ਅੜਬ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਉਹ ਕੁੱਟ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕੁੱਟਿਆ। ਨੰਗਾ ਕਰਕੇ ਨਲਕੇ ਕੋਲ ਬਣੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚੁਵੱਚੇ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਪੁੱਠਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਡੁਬੋਇਆ ਪਰ ਮੈਂ ਸੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਥੱਕ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਨਾਂਹ 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਈ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ‘ਮੀਤੂ’ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜਾ ਕੇ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ,” ਕਲਸੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪੁੱਠਾ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰੀ ਸੀ।

“ਹਾਂ, ਮੈਥੋਂ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ।”

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਹੁ ਵਰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਫੋਨ ਵੀ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।”

“ਮੈਂ ਇਸ ਦੇਸ਼, ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਔਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਛੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਇਕੱਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੋ ਵਾਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਈ ਪਰ ਉਹਦਾ ਇੱਥੇ ਦਿਲ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਹਫ਼ਤੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਹੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮੇਰੀਆਂ ਮਿਨਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਰੱਖਿਆ। ਬਲਬੀਰੋ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ 'ਤੇ ਆਈ ਵੀ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹੀ ਆ ਜਾਵਾਂ। ਮਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਈ ਮੰਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁਹੱਲੇ 'ਚ ਛਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਆਪਣਾ ਸਿੱਕਾ ਜਮਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਿਮਾਗ ਸੀ। ਚਹੁੰ ਬੰਦਿਆਂ 'ਚ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੰਨਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਸਨ। ... ਮੈਂ ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਏਗੀਏ 'ਚ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਗਜ਼ ਦਾ ਪਲਾਟ ਖਰੀਦਿਆ। ਫਲੈਕਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਕੋਰੀਆ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਈਆਂ। ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੇ। ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ 'ਚ ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਗਿਆ। ਕੰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ... ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਹਿਫ਼ਲ ਜੁੜਦੀ। ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਦੌਰ ਚੱਲਦੇ। ਕਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਫਲੈਕਸ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਆਰਡਰ ਆਇਆ। ਡੇਢ ਲੱਖ ਸਕੇਅਰ ਫੁੱਟ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਪਣੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਘੱਟ ਰੇਟ 'ਤੇ ਬੁੱਕ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਵਿੱਤਰ ਨੇ ਕਿਤੂ-ਪਰੰਤੂ ਕੀਤਾ। ... ਮੇਰੇ ਵਿਚਲੇ ਮੀਤੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੂਤੀਆ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਪੁੱਟ ਲਏ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਲਵੰਤ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ 'ਚ ਮਹਿਫ਼ਲ ਜੰਮਦੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੀ ਨਾ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਪਿਛੇ ਹੀ ਹਟਦੇ ਗਏ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੀ ਬਣ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮਰੀ ਮਰੀ 'ਤੇ ਵੀਹਾਂ 'ਚੋਂ ਤਿੰਨ ਆਏ। ਮੇਰੀ

ਫੈਕਟਰੀ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਛਾਪੇ ਮਰਵਾਏ। ਤੂੰ ਪੁੱਛੋ- ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ? ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਂ 'ਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਣੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਮਨ ਡੋਲਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੀਤੂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉੱਥੇ ਦਾਲ ਨਹੀਂ ਗਲਣੀ।”

“ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੀੜੀ ਜੁਆਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਬਣਨੀ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ, ਕੌਣ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਜਦੋਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੋਈ ਸਕਾ ਸੰਬੰਧੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਤੇ ਪੰਝੀ-ਤੀਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਗੈਪ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਦੁਨੀਆਂ ਕਿੰਨੀ ਬਦਲ ਗਈ ਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦੀ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ 'ਤੇ ਗੁਮਾਨ ਸੀ ਨਾ- ਪਰ ਉੱਥੇ ਐਨਿਆਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਸੌਖੇ ਆ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਤੁਹਾਡੀ ਈਨ ਮੰਨਣਗੇ।”

“ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਧਰ ਆਏ ਜਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਧਰ ਸੱਦਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰਾ ਲੰਡਨ ਘੁੰਮਾਇਆ। ਖੂਬ ਸ਼ੌਂਪਿੰਗ ਕਰਵਾਈ। ਬਲਬੀਰੋ ਨੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਚ ਸੀ।”

“ਤੇ ....।”

“ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸੀ,” ਕਲਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦਿਮਾਗੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ। ਹਾਂ, ਮੈਂ ਮੰਨਦਾਂ- ਮੈਂ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਗਲਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੀਨਫੋਰਡ 'ਚ ਮਕਾਨ ਲੈ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਕਰੇ। ਉਸ 'ਤੇ ਦੋਹਰਾ ਬੋਝ ਪਿਆ। ਇਕ ਮਕਾਨ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦਾ। ਦੂਜਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ। ਉਹ ਪਿਛੜ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੋ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਮੰਜੂਰ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਪਿਉ-ਪੁੱਤ 'ਚ ਰਿਫਟ ਵਧ ਗਈ। ਵਧਦੀ-ਵਧਦੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆਂ ਬਗੈਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ, ਅਸੀਂ ਨਾ ਤਾਂ ਮਿਲੇ, ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤਾ। .... ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਲਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਜਿਊਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ। ਮੈਥੋਂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੰਦਾ ਹੀ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਮਹੁੰ-ਮਹੁੰ ਕਰੀ ਜਾਵੇ।”

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਮੀਤੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ?”

“ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਲੱਗਦੇ। ਜਦੋਂ ਮੀਤੂ ਜਾਗਿਆ-ਉਦੋਂ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।”

ਘਰ ਵਿਚਲੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣ ਗਈ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਚੰਗੇ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣਾ। ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਤਾਂ ਕੁਆੜ ਸੀ। ਇਹਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦੇਣਾ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਲਸੀ ਦੇ ਘਰੇ ਛੱਡ ਆਉਣਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਆ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਉਹਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਵਾ ਦੇਣਾ।

ਮਨ 'ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪੈਂਗ ਲੈ ਲਵਾਂ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜੀ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਤੁਰਦਿਆਂ-ਫਿਰਦਿਆਂ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਥੱਕ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ 'ਚ ਆਖਿਰੀ ਦਿਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਾਂ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪੁੱਤ ਦੇ ਘਰੇ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਉਹੀ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ, ਜੋ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਨੂੰਹ ਕਹੂਗੀ। ਚੱਲੋ ਬਹੁਤ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀਆਂ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਅਧੀਨਗੀ ਦਾ ਸੁਆਦ ਵੀ ਚਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ... ਮਾੜੀ-ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਭੁੱਖ ਵੀ ਚਮਕੀ। ਮੈਂ ਚਿਕਨ ਗਰਮ ਕੀਤਾ। ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼-ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਾ। ਪੈਂਗ ਪਾਇਆ। ਅੱਧ ਪਾ ਦਾ। ਘੁੱਟ ਭਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ। ਮੈਂ ਪੈਂਗ ਬਾਈ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਗੋਂ ਕਲਸੀ ਸੀ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਓ?”

“ਚੌਥਾ ਪੈਂਗ ਪੀਣ ਲੱਗਾਂ।”

“ਚੌਥਾ ਪੈਂਗ। ਇਹ ਮੈਂ ਕੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾਂ। ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਲੱਗਦੀ ਆ?”

“ਹਾਂ- ਐਦਾਂ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈ।”

“ਫੇਰ- ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ?”

“ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਲਾ ਮੀਤੂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਟਿਢ-ਫਉੜੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗ੍ਰੀਨਫੋਰਡ ਵਿਕਾਸ ਕੋਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ।”

“ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸੋਚ ਲਓ।”

“ਇਸ 'ਚ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆ?”

“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ 'ਚ ਮਾਲਕ ਹੋ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਤੇ ਫੇਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੀ ਹਿਸਟਰੀ ਰਪੀਟ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆ ਰੀਪੀਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਦੱਸੋ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਝੂਠੀ ਨਿਕਲੀ ਆ?”

ਮੈਂ ਫੋਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ। ਇਹ ਆਪ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਵਾਂਗ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਰਹਾਂ। ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਗੁੱਸਾ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਮੀਤੂ ਸ਼ੇਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਹੀ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਲਕੀਤ ਇਸ ਸ਼ੇਰ ਅੱਗੇ ਬੈਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਗਿਲਾਸ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ ਭਰ ਲਿਆ। ਪੀਤਾ। ਮੀਤੂ ਨੇ ਚੀਕ ਮਾਰੀ। ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪੁੱਠਾ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬੁਲਬਲੇ ਮਾਰੇ। ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਹੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ-“ਭੈਣ ਚੋਦ- ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂਗਾ ਜਿਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਸਟਰਡ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਮਪੋਸੀਬਲ। ਮੈਂ ਮੀਤੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਟਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ-ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਕਿਸ ਬਾਗ ਦੀ ਮੂਲੀ ਹੈ।”

ਹਵੇਲੀ

“ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਏਂ ?” ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਚਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਮੈਥੋਂ ਚਾਹ ਦੇ ਕੱਪ ਦੇ ਪੈਸੇ ਮੰਗੇਗਾ। ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਜਲੰਧਰ 'ਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਿਨ 'ਚ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਬੰਦੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਲੰਧਰ 'ਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸੈਰ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਬੰਦਾ ਅਕਸਰ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਦਾ, “ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਹੈਗਾ ?” ਮੈਂ ਪੰਜਵੇਂ-ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਉਹਨੂੰ ਦਸਾਂ ਦਾ ਨੋਟ ਦੇ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਠੇਕੇ ਵੱਲ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ। ਬੋਲਦਾ ਐਨਾ ਕੁ ਹੀ, “ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਹੈਗਾ ?” ਐਦਾਂ ਹੀ ਰਵੀਦਾਸ ਚੌਕ ਕੋਲ ਇਕ ਮੰਗਤਾ ਮਿਲਦਾ। ਉਹਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਕੂਹਣੀ ਨਾਲ ਪੈਂਟ ਸੰਭਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਹੀ ਬੁੜਬੁੜ ਕਰਦਾ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਇਕ ਉਂਗਲ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ-ਵੀਹ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪਊਆ ਹੀ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦਾ।

“ਲਾਲਾ, ਚਾਹ ਪਿਲਾਵਾਂ ?” ਮੈਂ ਦਸ ਕੁ ਫੁੱਟ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਚਾਹ ਦੀ ਭਾਲ 'ਚ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਤੀਂ ਮੈਂ ਬੈਰੇ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਚਾਹ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਚਨ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਆਦਤ ਪਾ ਰੱਖੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਕੁ ਵਜੇ ਉੱਠ ਕੇ ਦੋ ਮੀਲ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮੂੰਹ 'ਚ ਨਿੱਮ ਦੀ ਦਾਤੁਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਹੈ—ਥੂਅ ਹੈ—ਥੂਅ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬੰਦਿਸ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਜਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ਸੈਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਚਾਹ ਦੀ ਤਲਬ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਸੇ ਤਲਬ 'ਚ ਮੈਂ ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ 'ਚ ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸਵੇਰ ਸੀ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/129

“ਬਾਬੇਓ, ਤੁਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਆ ? ਇੱਥੋਂ ਚਾਹ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲੂਗੀ ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਦਵਾਂ ?”

ਮੈਂ ਇਕੋ ਵਾਰ 'ਚ ਤਿੰਨ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛ ਲਏ।

“ਮੈਂ ਚਾਹ ਆਪ ਵੀ ਪੀਣੀ ਏਂ....ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਪਿਲਾਉਣੀ ਏਂ....।” ਉਸ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਗੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਖੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਨੂੰ ?”

“ਹਾਂ, ਤੈਨੂੰ। ਕੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਪਿਲਾ ਸਕਦਾ ? ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਅ ਸ਼ੈਅ ਸਮਝਦਾ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾ ਦਵਾਂ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੰਗਲਾ ਸਮਝਣਾ ?”

ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾ ਜਾਣ, ਨਾ ਪਹਿਚਾਣ। ਫੇਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚਾਹ ਪਿਲਾਏਗਾ। ਉਹ ਵੀ ਲਾਹੌਰ 'ਚ। ਬੇਗਾਨੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ। ਉਪਰੋਂ ਐਨੀ ਰੁਖੀ ਆਵਾਜ਼।

“ਤੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੋਂ ਆਇਆਂ ?”

ਮੈਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਸਮਝਦਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁੰਝਲ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾਈ। ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਭਾਰਤ 'ਚੋਂ ਆਇਆਂ।

“ਜੀ, ਜੀ, ਮੈਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੋਂ ਆਇਆਂ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਦਾਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ?” ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਜਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਏਹ ਜਿਹੜਾ ਤੂੰ ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ ਏ ਤੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਦੀ ਲੋਈ ਦਾ ਝੁੰਬਲ ਮਾਰਿਆ ਏ, ਇਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ 'ਚ ਹੀ ਵਡੇਰੇ ਮਾਰਦੇ ਐ।”

“ਜੀ....।”

“ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡੋਂ ਆਇਆਂ ਲੱਗਦਾ ?”

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਲੰਧਰੋਂ ਆਇਆਂ....ਮੈਂ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਰਿਹਾਂ।”

“ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਫੇਰ ਕਰਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਮਹਿਮਾਨ ਏਂ....ਚੱਲ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾਵਾਂ। ਠੰਢ ਨੇ....ਲੈਣੀ ਕੀਤੀ ਏ।” ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦੀ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਆ ਖੜ੍ਹੇਇਆ। ਚਾਹ ਲਈ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਕਾਊਂਟਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਪੈਂਤੀ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਅੱਜ ਇਹ ਭਾਅ ਤੇਰੇ ਅੜੀਕੇ ਆ ਗਿਆ ?” ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨੂੰ ਸੁਣੀ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਕਸਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾਉਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਚਾਹ ਬਣਦੀ-ਬਣਦੀ ਤੀਕ ਮੈਂ ਛਰਲਾ ਮਾਰ ਆਵਾਂ। ਮਸ਼ਾਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਪੈਂਦਾ ਪਿਆ ਏ,” ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਚਾਹ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/130

ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ? ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ ਐਸ ਕੁ ਵੇਲੇ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਫ਼ਤੇ-ਦਸੀਂ ਦਿਨੀਂ ਕੋਈ-ਨਾ-ਕੋਈ ਜਣਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਘਰੋਂ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ। ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪੰਜਾਹ-ਸੌ ਖਰਚਣ ਲਈ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਠੰਢ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਠੰਢ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਿੱਘ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਐਦਕਾਂ ਠੰਢ ਵਧੇਰੇ ਐ।” ਮੈਂ ਹਾਂ ‘ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਸ਼ੀਰ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਗੈਸ ‘ਤੇ ਹੱਥ ਸੇਕਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਬਸ਼ੀਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਇਹ ਦਾ ਨਾਂ ਅਸਰਫ਼ ਏ। ਖਾਨਦਾਨੀ ਬੰਦਾ ਏ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਕਦੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਐਦਾਂ ਜਾਪਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਦਾ ਕੁਝ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਬਸ, ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਟੁਰਦਾ। ...ਭਾਅ, ਰਗੜ ਦੇ ਇਹਨੂੰ। ਖਾ-ਪੀ ਲੈ ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ। ਦੱਸ-ਕੀ ਸ਼ੈਅ ਦਿਆਂ ਖਾਣ ਨੂੰ।” ਮੈਂ ਨਾਂਹ ‘ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਤਾਂ ਖੜਾ-ਖੜਾ ਹਜ਼ਾਰ ਖਰਚ ਦਵੇ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ-ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਇਹਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਨੂੰ—ਇਹ ਲੱਭੂ ਜਾਂ ਬਦਾਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਜੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ਮੈਨੂੰ ਬਦਾਨਾ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਲਈ ਜਲੇਬੀਆਂ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਦਾਂ। ਇਹ ਜਲੇਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਫੱਕਾ ਮਾਰ ਛੱਡਦਾ....ਤੀਜੀ ਸ਼ੈਅ ਇਸ ਕਦੇ ਮੈਥੋਂ ਮੰਗੀ ਨਹੀਂ....ਬਸ ਮੰਗਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਹ ਸ਼ਾਹ ਹੁੰਦਾ....ਚਿਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਤਾਂ ਦੋ ਕਿਲੋ ਬਦਾਨਾ ਵੰਡ ਦਿੰਦਾ....ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਏ ਜੇਹੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ....ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹਨੂੰ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਅੱਗੋਂ ਔਖਾ ਹੀ ਬੋਲਦਾ—‘ਤੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਛਿਕੂ ਲੈਣਾ’....ਇਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਐਨੀ ਕੁਰਖਤ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਦੀ ਬੋਲਤੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ....ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਗ੍ਰਾਹਕ ਏ....।” ਅਸਰਫ਼ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਬਸ਼ੀਰਾ ਗਲਾਸਾਂ ‘ਚ ਚਾਹ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ।

ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਲਈ ਜੇਬ ‘ਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਖੋਚਲ ਕਰਨੀ ਏਂ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਖਾਸ ਮਹਿਮਾਨ ਏਂ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਜੇਬ ‘ਚ ਹੱਥ ਮਾਰ। ਜੇ ਤੂੰ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਵੀ ਤਾਂ ਇਸ ਬਸ਼ੀਰ ਨੇ ਲੈਣੇ ਨਹੀਂ। ਲੈ-ਦੇ ਕੇ ਦੇਖ ਲੈ। ਇਹਨੇ ਆਪਣਾ ਅੱਗਾ ਖਰਾਬ ਕਰਨਾ....।”

ਬਸ਼ੀਰ ਖੀਅ-ਖੀਅ ਕਰਕੇ ਹੱਸਿਆ।

ਮੈਂ ਹੋਟਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਕਦਮ ਪੁੱਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਹਲੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?”

“ਨਹੀਂ!” ਮੈਂ ਥਾਈਂ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਸੁਣਾ ਜਾ।”

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/131

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਥੇ ਆਇਆਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਵਾਂ ?”

“ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼....ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ....।” ਉਹ ਭਾਰੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਬੋਲਿਆ।

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ?”

“ਤੂੰ ਜਲੰਧਰੋਂ ਆਇਆਂ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਨਕੋਦਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇਂਗਾ ?”

“ਜਾਣਦਾਂ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡੋਂ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਆ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਨੇੜਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ।”

“ਕਿਹੜੇ ਸਕੂਲੋਂ ?”

“ਆਰੀਆ ਸਕੂਲੋਂ।”

“ਕਿਹੜੇ ਵਰ੍ਹੇ ?”

“ਸੱਤਰ ਤੋਂ ਬਹੱਤਰ ਤੱਕ।”

“ਮੈਂ ਵੀ ਉੱਥੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ। ਅਸਾਡੀ ਨਕੋਦਰ ਹਵੇਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਫਜ਼ਲਦੀਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬੜਾਦਾ ਸੀ....। ਬੋਗੜਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱਲੇ ‘ਚ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਕੂਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਦੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਮੁੜ ਕੇ ਸ਼ੰਕਰ-ਸਰੀਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ‘ਤੇ ਸਕੂਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਧਰੇ ਜਿਹੇ।”

“ਹੁਣ ਵੀ ਸਕੂਲ ਉੱਥੇ ਈ ਆ। ਸਕੂਲ ‘ਚੋਂ ਅੱਧ ਲੈ ਕੇ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਫੈਲ ਰਿਹਾ।”

“ਜੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਕੋਦਰ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ‘ਤੇ ਪੱਟੀ ਵੀ ਬੰਨ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਲੱਭ ਸਕਣਾਂ। ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਕਬਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਬਰਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਰਾਹੇ ਕਦੇ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਕੋਲ ਦੀ ਜਾਂਦਾ। ਕਿਆ ਸੁਹਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਤਰੇ ਲੱਗਦੇ....। ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ‘ਤੇ ਛੱਜੂ ਪਕੌੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ....। ਉੱਥੋਂ ਸੌ ਕਦਮਾਂ ਜਾ ਕੇ ਗਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਗੁੱਗਾ ਸਾਈਂ ਮੁਹੱਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੋਟਿਆਂ ਹਲਵਾਈਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕੋਲੋਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਢੇਡ ਸੌ ਕਦਮ ਜਾ ਕੇ ਭੀੜੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਇਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕੁਹਣੀ ਮੋੜ ਵਾਂਗੂ ਘੁੰਮਦਾ। ਅਗਾਂਹ ਤਿੰਨ ਰਾਹ ਨੇ। ਇਕ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ। ਇਕ ਮੇਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੱਲ। ਇਕ ਰੋੜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵੱਲ। ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਢਾਈ ਸੌ ਕਦਮਾਂ ‘ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਸਿੱਧਾ ਰਾਹ ਆਵੇਗਾ। ਇੱਥੋਂ ਇਕ ਰਾਹ ਸਿੱਧਾ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਸੱਤਰ ਕਦਮਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਸੱਜਾ ਰਾਹ ਅਗਲੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਥੋਂ ਇਕ ਸੌ ਤੇ ਪੰਜ ਕਦਮਾਂ ‘ਤੇ ਅੱਗੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਫਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰੋੜੀਆਂ ਖੜਦੀਆਂ। ਇੱਥੋਂ ਇਕ ਰਾਹ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਹਮਣਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਅਗਾਂਹ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਉੱਚੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਨੇ। ਇੱਥੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/132

ਇਕ ਲਲਾਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਆਉਂਦੀ। ਫੇਰ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਉਤਰਾਈ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਵੀ ਕੂਹਣੀ ਮੋੜ ਮੁੜ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਮਿਸ਼ਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣਗੇ। ਮੈਂ ਢੇਡ ਸੌ ਕਦਮ ਜਾ ਕੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਮੁੜਾਂਗਾ ਤਾਂ ਪੰਝਤਾਲੀ ਕਦਮਾਂ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਹਵੇਲੀ ਆਵੇਗੀ....ਦੱਸ ਇਹੀ ਹੈ ਨਾ ਨਕੋਦਰ।”

“ਜੀ, ਬਿਲਕੁਲ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਦਮਾਂ ਦਾ ਕਿਦਾਂ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਦੇ ਸੀ ?”

“ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਕੂਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਡਰ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਰੋਂਦਾ-ਰੋਂਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਭੁੱਲ ਜਾਗਾਂ ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੱਬਾ ਨੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਦੱਸਿਆ। ਫੇਰ ਫੱਟੀ 'ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਪੜ੍ਹਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੇਜ਼ ਸੀ....।”

ਉਹਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੇਜ਼ੀ-ਤੇਜ਼ੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਘੁੰਮਾਈਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਭਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, “ਕੁਝ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ?”

“ਨਹੀਂ,” ਉਸ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਚ ਉਹ ਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ, ਜੋ ਉਹ ਭਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਨ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਹੈਗਾ ?”

“ਨਹੀਂ! ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਪਿੰਨ ਤਾਂ ਹੋਟਲ 'ਚ ਪਏ ਆਂ,” ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ।

“ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਕ ਟੋਟਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ,” ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਦਸ ਕੁ ਫੁਟ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਰੋੜਾ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਸਟਰੀਟ ਲਾਈਟ ਕੋਲ ਦੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੀ ਹਵੇਲੀ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਹੀ ਹਵੇਲੀ।

“ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਇਸ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਰਹੇ ਆਂ,” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਇਕ ਵਾਰ ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਹਵੇਲੀ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਈ ਸੀ। ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਜੀਅ। ਬਹੁਤੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਦਿਨੇ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਐਦਾਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਦਬਾਅ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੀ—ਇਸੇ ਲਈ ਪਾਪਾ ਜੀ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਮਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕਸਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਰਤ ਆਉਗੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ....ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਦਿਨੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕੀਰਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਸੁਣਦਾ....।” ਪਾਪਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਕ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸੁੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੱਕੀ ਦਾ ਪੁੜ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪੁੜ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਕੁੜੀ ਕੀਰਨੇ ਪਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਵੇਲੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/133

“ਉਸ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ....ਮੈਂ ਲਿਤਰੀਂ ਆਪਣੇ ਯਾਰ ਮੁਖਤਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸੀ....ਸੋ ਬਚ ਗਿਆ....ਪਰ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ....ਅੱਲਾ ਮੇਹਰ ਕਰੇ....ਚੱਲੋ ਇਹ ਵੀ ਹੋਣਾ ਸੀ....ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਿਆ....ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਟਰੱਕ 'ਚ ਬੈਠ ਕੇ....।”

ਮੇਰਾ ਹੌਕਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਹੁੰ-ਪਾਸੀਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੌੜਾਈਆਂ ਸਨ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ-ਵਿਰਲਾ ਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕਾਰ ਜਾਂ ਥੀਵੀਲਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਛੇ ਵੱਜੇ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪੰਜ। ਯਾਦਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਚੌਰਜਾ 'ਚੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਨਾਨਾ ਜੀ ਆਉਂਦੇ-ਆਉਂਦੇ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੁਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ? ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਉਹ ਥਾਂ ਕਿਹੜੀ ਸੀ ? ਜਦੋਂ ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਢੱਕ ਲੈਂਦੀ। ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਤੋੜਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਆ ਅਟਕਦਾ, “ਜੋ ਉਹ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੀਰਮੇ ਪੀ ਜਾਂ।” ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਦੋ-ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਬੋਲ ਜਾਵੇ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜ ਪਵੇ। ....ਫੇਰ ਨਾਨੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਲੋਪ ਗਿਆ....ਅਸਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਭਰੇ ਭਾਵ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਹੋਵੇਗਾ....ਜੇ....ਜੇ.... ? ਇਹ ਸੋਚ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣ 'ਚ ਭਲਾ ਸਮਝਿਆ। ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਜਾਣ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਕਦਮ ਪੁੱਟਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ। ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੂੰ ਕੰਬ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ? ਕੀ ਮੈਥੋਂ ਡਰ ਗਿਆ ? ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਹਮਵਤਨੀ ਆਂ।”

ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਸਾਡੇ ਵਡੇਰੇ ਆਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ੈਅ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ—ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਗ਼ਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਮੁਲਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਏ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਮਰਨਾ ਏ। ਮੇਰੀ ਮਿੱਟੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਦਫਨ ਹੋਣੀ ਏ....ਐਵੇਂ ਯਾਦਾਂ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ....ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬੰਦਾ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ....ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜਾਂ ਤੇ ਬੰਦਾ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਏ ਜਾਂ ਫੌਤ ਪਾ ਜਾਏ....ਆਹ ਪਿੱਛਲੇ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕੋ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਗਲ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਜੇ....ਇਹ ਮੇਰਾ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ....ਮਰਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ....ਜਿਊਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ....ਕਾਸ਼....ਉਹ ਛਿਣ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਤੋਂ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣ....।”

ਮੈਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਮਨ ਹੀ

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ/134

ਮਨ ਕਿਹਾ, “ਲੈ-ਲੈ, ਚਾਹ ਦਾ ਸੁਆਦ। ਇਹ ਬੰਦਾ ਤੈਨੂੰ ਫਸਾਉਂਦਾ। ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਹੋਏ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਤਾਉਂਦੀਆਂ....ਪਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਕਰ ਬੈਠੇ....ਜੇ ਇਹਦੇ ‘ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਖੈਰ ਨੂੰ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਧਰਮ ਤੇ ‘ਤੇ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ....ਫੇਰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ....ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ‘ਚ ਜਿਸਦੇ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਜੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ....।” ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਦੌੜ ਹੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਬੋਲਿਆ, “ਅੱਜ ਬੜੇ ਚਿਰਾਂ ਬਾਅਦ ਮਨ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਏ। ਮੈਂ ਕਈ ਵੇਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ‘ਤੇ ਗਿਆਂ। ਉਥੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ। ਸਿੱਖ ਹੀ ਦਿੱਸੇ। ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਤੂੰ ਹਿੰਦੂ ਏਂ ?”

“ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ....ਬਾਕੀ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ,” ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਐਹ ਕੀਤੀ ਨਾ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ। ਫੇਰ ਤੂੰ ਕਾਮਰੇਟ ਐਂ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸਮਝ ਲਓ,” ਅਚਨਚੇਤ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਲੈ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹੀ ਨੂੰ। ਕੈਅ ਨਾਂ ਏ ਤੇਰਾ....?”

“ਘਰਦਿਆਂ ਰਾਜਿੰਦਰ ਗੋਤਮ ਰੱਖਿਆ।”

“ਬਸ ਇਕ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਰਨੀ ਐ। ਗੋਤਮ ਮੈਥੋਂ ਡਰ ਨਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਅੱਸੀਆਂ ਦਾ ਤੇਰਾ ਕੀ ਬਿਗਾੜ ਸਕਦਾਂ।”

ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਹੌਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ।

“ਛੋਟੇ ਭਰਾ, ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਕੋਈ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਘਰ ‘ਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਿਹਰ ਏ। ਤਿੰਨ ਪੁੱਤ ਨੇ....ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ‘ਚ ਖੇਡਦੇ ਨੇ। ਦੋ ਧੀਆਂ ਨੇ....ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਰਾਜ਼ੀ-ਬਾਜ਼ੀ ਨੇ....ਵੱਡੇ ਦੀ ਤਾਂ ਨਕਦਰ ਵਰਗੀ ਹਵੇਲੀ....ਛੋਟੇ ਵੀ ਘੱਟ ਨੂੰ....ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਦੇ ਨੇ....ਅੱਬਾ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਦੁੱਖ ਏ....ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਕਿਹਨੂੰ ਦੱਸਾਂ....ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸੀਆਂ ਹੀ ਨੂੰ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ....ਬੰਦਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਐਨਾ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ, ਐਨੇ ਕੁਕਰਮ ਕਰਦਾ ਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਹੀ ਨੂੰ ਸਕਦਾ....ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰਾਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਹੀ ਦਫ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ....ਕਿਨੂੰ ਦੱਸੇ ? ਇਸ ਸੋਚ ‘ਚੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦਾ....ਦੱਸ ਹੈ ਨਿਕਲਦਾ....ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਮਝ ਲੱਗੇਗੀ....ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੈਨੂੰ ਬਾਲ ਹੀ ਸਮਝਦਾਂ....ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਏ....ਦੁੱਖ ਦਾ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ....ਇਹ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਮੌਜ ਏ....ਤੇ ਮਨ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਕੌਣ ਯਾਦ ਆ ਜਾਵੇ....ਇਹ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ। ਠੀਕ ਏ ਨਾ ?”

“ਜੀ, ਸਾਇਕੋਲੋਜਿਸਟ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ।”

“ਕੌਣ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ?” ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਸਾਇਕੋਲੋਜਿਸਟ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ।

“ਮਨ ਦੀਆਂ ਰਮਝਾਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਹੀ ਕੁਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨੂੰ। ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਮਲੇਸ਼ੋ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਏ....ਤੂੰ ਪੁੱਛੇਗਾ....ਇਹ ਕਮਲੇਸ਼ੋ ਕੌਣ ਏ....ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸ ਚਾਹ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਪਿਆਲਾ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਏ....।”

ਮੈਂ ਨਾਂਹ ‘ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ‘ਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ ਕਿ ਕੀ ਕਮਲੇਸ਼ੋ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਜੀਆਂ ‘ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਵੇਗਾ।

“ਲਲਾਰੀਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਪਛਾੜੀ ਇਕ ਮੰਦਿਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਹੋਣਾ ਏ ?”

“ਹਾਂ ਜੀ, ਹੈ।”

“ਉਸੇ ਮੰਦਿਰ ‘ਚ ਮੰਗਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਉਂਦੀ ਸੀ....ਮੈਂ ਪਿਛਾੜੀ ਪੈਂਦੇ ਕੋਠੇ ‘ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨਦਾਨ ਥਾਣੀਂ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਸੀ....ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਉਹ ਟਲ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਪਿਛਲਖਰੀ ਮੁੜਦੀ ਸੀ....ਟਲ ਉੱਚਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦਾ ਕੱਦ ਛੋਟਾ....ਜਦੋਂ ਉਹ ਟਲ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਛਾਲ ਮਾਰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਝਾਂਜਰਾਂ ਦੇ ਬੋਰ ਛਣਕਦੇ....ਉਹ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਉਛਲਦੀ....ਉਹਦਾ ਪਤਲਾ ਲੱਕ ਮਰੋੜਾ ਜਿਹਾ ਖਾਂਦਾ....ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ....ਮੇਰਾ ਉਤਲਾ ਸਾਹ ਉੱਤੇ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਸਾਹ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ....ਇਹੀ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ....ਇਹੀ ਉਹ ਦੇ ਲੱਕ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ....ਮਿਸ਼ਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮੋੜ ਕੋਲ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਦਾਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਿੰਦੀ....ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ....ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾਂ....ਬਈ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ‘ਚ ਆਏ....ਉਸੇ ਰੂਪ ‘ਚ ਜਿਹਨੂੰ ਮੈਂ ਮੰਦਿਰ ‘ਚ ਦੇਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ....ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਆਈ....ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ....ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ....ਕੀ ਉਹਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ....,” ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਨ ਰੋਡ ਵਾਲਾ ਮੋੜ ਕਦੋਂ ਮੁੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹੋਟਲ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਨੇ ਉਸ ਹਵੇਲੀ ‘ਚ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ, ਕੀ ਉਹ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕਮਲੇਸ਼ੋ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਬਲਾਤਕਾਰ

ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਬਸ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਉਡਾਈ ਹੋਈ ਧੂੜ ਦਾ ਸੰਘਣਾ ਗੁਬਾਰ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਚੁੱਪ ਸੀ।

ਅੱਡਾ ਸੁੰਨਾ-ਸੁੰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਉਤਰਨ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ।

ਸੜਕ ਤੋਂ ਤਿਲਕਦੀ ਹੋਈ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਈ ਸੀ। ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ। ਮੰਡ ਦਾ ਏਰੀਆ ਸੀ ਤੇ ਬਰਸਾਤੀ ਡੱਡੂਆਂ ਦੇ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਕਿ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਟਰੈਕਟਰ ਲਈ ਆਵੇਗਾ, ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਮੁਤਾਬਕ ਕਹੇਗਾ, “ਤੂੰ ਆ ਗਿਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਆਵੇਗਾ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ.. ਉੱਝ ਦਾ ਉੱਝ ਹੀ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਵਿੰਗ ਧੜਿੰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ..।”

ਧੂੜ ਦਾ ਗੁਬਾਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਚਿੱਤੀ ‘ਚੋਂ’ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਬੈਂਗ ਦੀ ਮੁੱਠ ਫੜੀ ਕੱਚੇ ਰਾਹ ਪੈਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਦੇ ਲਾਗੇ-ਛਾਗੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਕਾਲਿਜ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਜਾਂ ਦੂਜਾ ਸਾਲ ਸੀ। ਪੱਕਾ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਦੀ ਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਰਾਹ ਉਦੋਂ ਵੀ ਐਦਾਂ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਐਨਾ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬੋਹੜ ਦੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਲਮਕਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਸ਼ਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪੱਕੇ ਥੜ੍ਹੇ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਡਲਿਆਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ ਸੀ।

****

“ਭਾਜੀ! ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਇਹੋ..?” ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਹੀ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਸਾਈਕਲ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਫੜੀ ਜਾਂਦੇ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਘਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਦਿੱਸਦਾ ਅਲਫ਼ ਕੱਚਾ ਘਰ..

ਘੁੰਗੀਆਂ ਤੇ ਚਿੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਘਰ। ਡਿੱਗੂ-ਡਿੱਗੂ ਕਰਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ। ਕੰਧ ਤੋਂ ਰਤਾ ਕੁ ਹਟਵੀਂ ਮੁੰਨੀਆਂ ਗੱਡ ਕੇ ਬਣਾਈ ਖੁਰਲੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸੀ।

“ਨੂੰ ਜੀ! ਕਦੀ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਉਹਦੇ ਚਾਚੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆ ਗਿਆ।” ਗਰੁ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਚਮੜੀ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ‘ਬਾਹਰਲਾ ਆਦਮੀ’ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

“ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਕਿਹੜਾ ਆ?”

“ਤੁਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਨਾ?”

“ਨੂੰ, ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ।”

“ਇਕੋ ਗੱਲ ਆ।”

ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜੀ, ਘਰ ਨੂੰ, ਕੋਠੀ ਕਹੋ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਤਾਂ ਕੋਠੀ ਹੈਗੀ।”

“ਕੋਠੀ..?” ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਬੁਝਾਰਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੇਰਾ ਕਈ ਸਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੰਮਾਂ ‘ਚ ਖੁਬਿਆਂ ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਫੋਨ ਕਰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਚਲੋ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ।” ਕਹਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਗਲੀ ਬਹੁਤੀ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਖਰੂਬਲੀਆਂ ‘ਚ ਖੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਸੜ੍ਹਾਂਦ ਮਾਰਦਾ ਸੀ।

“ਆਹ ਘਰ ਤਾਂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਾਏ ਦਾ ਲੱਗਦਾ?” ਕੰਧ ਉਪਰ ਦੀ ਫੈਲੇ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਟਾਹਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦਿਆਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ।

“ਹਾਂ, ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ?”

“ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਾਏ ਨੇ ਇਸ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਬੈਠਿਆਂ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਸਾਕਾ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ।”

“ਅੱਛਾ.. ਅੱਛਾ.. ਔਹ ਸਾਹਮਣੇ ਪੈਂਦੀ ਆ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਠੀ।” ਮੋੜ ਤੋਂ ਸਮਝਾ ਕੇ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬੈਂਗ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ‘ਚ ਬਦਲ ਕੇ ਮੈਂ ਥਾਂਈਂ ਹੀ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਐਨੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦੋ ਖੱਤਿਆਂ ‘ਚ ਫੈਲੀ ਹਵੇਲੀਨੁਮਾ ਕੋਠੀ। ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਗੇਟ। ਮੋਟੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ‘ਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ—ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ।

“ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਅੰਦਰੇ ਆ?” ਗੇਟੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਭੱਈਏ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

‘ਸਰਦਾਰ ਜੀ’ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਹਾਂ ਜੀ।” ਭੱਈਆ ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।
“ਅੰਦਰ ਜਾ ਕਰ ਬੋਲੋ-ਅਨਿਲ ਜੈਰਥ ਆਇਆ ਹੈ.. ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਸੇ..।”

****

“ਸੌਰੀ! ਆਈ ਐਮ ਫੀਲਿੰਗ ਰੀਅਲੀ ਸੌਰੀ! ਪਲੀਜ਼ ਡੌਂਟ ਮਾਈਂਡ.. ਪਲੀਜ਼।”
ਗੇਟ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਭਰਵੇਂ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਸ਼ਖ਼ਸ ਖੜਾ ਸੀ। ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ
ਪਜਾਮੇ ਵਿਚ। ਦਗ-ਦਗ ਕਰਦਾ ਚਿਹਰਾ। ਕੁੰਡੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ। ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤੈਰਦਾ ਹਾਸਾ।

“ਯਾਰ! ਬਿਟਰ-ਬਿਟਰ ਕੀ ਦੇਖਦਾਂ.. ਪਹਿਚਾਣਿਆਂ ਨੂੰ.. ਮੈਂ ਸੁੱਖਾ..।”

ਅਗਲੇ ਪਲ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਐਦਾਂ ਜਿਵੇਂ ਫਿਲਮਾਂ
ਵਿਚ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁਕਰੀ ਨੂੰ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਯਾਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ
ਆਪ ਲੈਣ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਵੀ ਕੀ ਕਰਦਾ। ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਛਾਰੇ ਦਾ ਜੇਠ ਆ ਗਿਆ।
ਅਜਿਹਾ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਕਿ ਪੁੱਛ ਕੁਸ਼ ਨਾ। ਪਸ਼ੂੜੀ ਐਦਾਂ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼
ਹੋਰ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਕਹਿੰਦਾ—ਹੁਣੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਥਾਣੇ ਚੱਲ। ਨਾ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਜੋਗਾ।
ਨਾ ਹਾਂ ਕਰਨ ਜੋਗਾ। ਜਾਣਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਫੇਰ ਡੀ ਐਸ ਪੀ. ਮੀਟਿੰਗ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨ ਚਲੇ
ਗਿਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਇਆ ਨੂੰ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ
ਆਵੇਂਗਾ-ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਟਰੈਕਟਰ ਜਾਂ ਸਕੂਟਰ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ। ਖੈਰ, ਮੈਂ
ਜਾਣਦਾਂ ਤੇਰੀ ਆਦਤ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਮਾਈਂਡ ਨੂੰ ਕਰੇਂਗਾ।” ਉਹ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼
'ਚ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਉਏ ਹੁਣੇ ਟਰੈਕਟਰ ਲੈ ਕੇ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਵਗ ਜਾ। ਅੱਜ ਕਈ ਭਾਊਆਂ
ਨੇ ਆਉਣਾ। ਤੇਰਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣਾ। ਹੁਣੇ ਨਿਕਲ ਜਾ।”

ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੱਖੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਯੁੱਗ ਬੀਤ ਗਿਆ
ਸੀ। ਕਿਥੇ ਸੁੱਖਾ। ਇਕਹਿਰੇ ਜਿਸਮ ਵਾਲਾ। ਪਾਟੀਆਂ ਬਿਆਈਆਂ ਵਾਲਾ। ਰੱਟਣ ਪਏ
ਹੱਥਾਂ ਵਾਲਾ। ਅਕਸਰ ਉਸ ਦੇ ਫਾਂਟਾਂ ਵਾਲਾ ਪਜਾਮਾ, ਢਿੱਲੀ ਜਿਹੀ ਨਸਵਾਰੀ ਪੱਗ ਤੇ
ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਧੌੜੀ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਥੇ ਆਹ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ। ਚਾਰ
ਸੁੱਖੇ ਜੋੜ ਕੇ ਇਕ ਬਣਿਆ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ।

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਉਦੋਂ ਸੁੱਖਾ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰ ਬਣਿਆ ਸੀ।
ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਿਲਗੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਜਲਸਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਦੀ
ਮੇਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ
ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, “ਯਾਰ ਅਸੀਂ ਕਦੋਂ ਆਜ਼ਾਦ
ਹੋਏ.....ਗੋਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚਲੇ ਗਏ.. ਕਾਲੇ ਪਿੱਛੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ..।”

“ਅਸੀਂ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਵੀ ਹਾਰ ਗਏ..।”

“ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਪਟੇਲ ਦੀ.....।”

ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਗੋਂ ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰ ਮਿਲ ਗਏ ਸਨ।
ਉਸ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਫੈਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਲੜੀ ਦੀ ਕੋਈ

ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਫੜ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਖੁਦ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕੋਠੀ ਤੇ
ਸਾਜ਼ੋ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਨਾਂ। ਤੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ। ਕਦੀ- ਕਦੀ
ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿਵੇਂ?... ਦਰਅਸਲ
ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਪਈ ਭਾਰੀ ਫੁੱਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਮੈਨੂੰ
ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਅਸਲ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਗਏ ਹੋਈਏ.. ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਬਦਲ ਗਿਆ
ਹੋਵੇ....ਪਰ ਤੇਰੇ ਵਲੈਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੈਂ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਛੱਡੀ। ਅਜੇ ਵੀ ਪਾਰਟੀ
ਮੈਂਬਰ ਆਂ..।” ਇਕ ਪਲ ਉਹ ਰੁਕਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, “ਗੱਲ ਸੱਤਰ ਦੇ
ਏੜ ਗੇੜ ਦੀ ਹੋਣੀ। ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਟੈਂਡ ਕਰਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਹਫ਼ਤੇ ਕੁ
ਬਾਅਦ। ਅੱਗੋਂ ਮਿਸ਼ਿਜ਼ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ..‘ਘਰ ਦਾ ਕੀ ਬਣੂ?’ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਵਾਂਗ ਹੀ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਉਂਦਾ
ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਹੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਹ ਨਰਮ ਪੈ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਪੁਆਂਦੀ ਬੈਠ
ਗਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—‘ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ—ਤੁਸੀਂ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਨੂੰ ਸਕਦੇ। ਐਨਾ ਚਿਰ
ਕਹਿੰਦੀ ਰਹੀ—ਤੁਸੀਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟੋ। ਅੱਜ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਕਿਹੜਾ ਟੁੱਟ ਜਾਣਾ ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ
ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਕੁਸ਼ ਫਰਜ਼ ਬਣਦੇ ਆ। ਪੰਜ ਖੇਤ ਘਰ ਦੇ ਆ। ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਵੀ ਉੱਜੜ ਜਾਂਦੇ।
ਸਾਂਭਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨੂੰ?’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਾਲ- ਨਾਲ
ਖੇਤੀ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲੱਗਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ,
ਪਰ ਛੋਟੀ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਕੀ ਬਣਦਾ? ਜੇ ਕੁਸ਼ ਬਣਦਾ—ਜੁੜਦਾ ਤਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਖਾਤੇ
ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ.....ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਲੈਨਿਨ ਦੀ
ਜੀਵਨੀ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੀਵਨੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਪਤਾ ਨੂੰ
ਉਸ ਦਿਨ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਕੀ ਆਇਆ ਕਿ ਫੇਰ ਦੋਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠ ਗਿਆ।
ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ-ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਘਰ ਕਰਦਾ ਗਿਆ ਕਿ
ਪੈਸਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਲੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੁਹਾਜ਼ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ
ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਛਾਰੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੇਰੇ
ਦੋਵੇਂ ਸਾਲੇ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਿਆਹ
ਜੋਗੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਬੋਲੇ, ‘ਪੈਸਿਆਂ
ਦਾ ਤਾਂ ਢੇਰ ਲਾ ਦਈਏ ਭਾਈਆ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ
ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰ। ਪਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਾਮਰੇਡੀ ਵਿਚ ਖੁਭਿਆ ਰਿਹਾ। ਅਜੇ ਵੀ ਮੰਨ
ਜਾ। ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤੋੜ ਨੂੰ ਰਹੇਗੀ। ਠੀਕ ਆ ਨਾ ਫੇਰ?’ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ‘ਠੀਕ ਆ’
ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਇਹ ‘ਠੀਕ’ ਮੇਰੇ ਲਈ ਗਲਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।
ਗਲਤ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਧਸਿਆ ਮੈਂ ਇਥੇ ਆ ਪੁੱਜਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਲੱਖ ਖਰਚ
ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਦੋ
ਵਾਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਜੀਅ ਨੂੰ
ਲੱਗਾ ਉਥੇ। ਮੁੰਡੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਪਿਛੇ ਅਸੀਂ ਮੀਆਂ-ਬੀਵੀ

ਇੱਕਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ। ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ। ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਰਸ ਜਾਂਦੇ। ਬਾਕੀ ਤੂੰ ਆਪ ਯੂਰਪ ਦੀ ਆਈਸੋਲੇਸ਼ਨ ਭੋਗ ਆਇਆਂ। ਹੁਣ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ—ਭਾਪਾ ਜੀ ਏਧਰ ਆ ਜਾਉ। ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦੇਨਾਂ—ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਛਾਰੇ ਜੂ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਛਾਰੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਜਿੰਨਾ ਆਸਰਾ।..... ਹੁਣ ਘਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨੂੰ। ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ—ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਆ। ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਆ। ਤੇਰੇ ਵਾਂਗੂ ਮੈਂ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟਿਆ.. ਇਕ ਗੱਲ ਤੂੰ ਸੱਚ ਜਾਣੀਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਬਰੋਬਰ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢਦਾਂ। ਉਦੋਂ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਲ ਦੀ ਮੁੰਨੀ ਫੜ ਕੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤਾਈਂ ਖੇਤ ਵਾਹ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਦੋਂ ਵਰਗੀ ਆਤਮ-ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਪਾਰਟੀ ਮਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹੋਈਏ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਆ-ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਂ। ਇਹ ਯੁੱਗ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦਾ ਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਜਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ਆਈ।”

ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਮਹਿਜ਼ ਸੁੱਖਾ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

****

ਬਲਬੀਰ ਦੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤੀਕ ਗੱਲ ਗੰਭੀਰਤਾ ਫੜਦੀ ਗਈ ਸੀ।

ਮੁੰਡੂ ਜੋ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਤੋਂ ਨੇਪਾਲੀ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਬੈਰਾਪਾਈਪਰ ਦੀ ਬੋਤਲ ਦਾ ਢੱਕਣ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਪੈਂਗ ਪਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

“ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਯਾਰ ! ਐਨੇ ਸਾਲ ਜਰਮਨ ਰਹਿ ਕੇ ਆਇਆਂ, ਫੇਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ? ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਸ਼ਰਾਬ ਬਿਨਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਕ ਬੀਅਰ ਪੀਂਦੇ ਆ,” ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਦਾ ਪਤਾ।”

“ਅਜੇ ਆਦਤਾਂ ਬਦਲੀਆਂ ਨੂੰ।”

“ਐਦਾਂ ਹੀ ਸਮਝ ਲਓ।”

“ਫੇਰ ਕੀ ਲਵੇਂਗਾ। ਯਾਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪੀਏ ਤੇ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖੇਂ। ਇਹ ਸਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਈ।”

“ਤੁਹਾਡਾ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣਾਂਗਾ।”

“ਜਾ ਉਏ, ਸਾਬੂ ਲਈ ਕੋਫੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆ। ਠਹਿਰ ਉਏ, ਨਾਲ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਸ਼ ਲੈ ਆਈਂ। ਨਿਰੋਲ ਵੈਸ਼ਨੋ।”

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਦੌੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਖਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਤਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮੁੰਡੂ ਤਾਂ ਭੰਬੀਰੀ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚਰ

ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਉਏ ਮੱਛੀ ਤਲ ਕੇ ਲਿਆ,” ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੋਰ 'ਚ ਆਇਆਂ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਮੁੰਡੂ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਚੇਤਾ ਆਇਆ-ਮੱਛੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨੂੰ। ਚਲ ਦੇਸੀ ਮੁਰਗਿਆਂ ਨਾਲ ਚੱਲੂ।”

ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੁੰਡੂ ਦੀ ਅੱਡੀ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਗੱਲ ਤਾਂ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਰੇਕ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਵਜ਼ਨ ਸੀ। ਤਰਕ ਸਨ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸਿਆਣਾ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਪਰ ਘੰਟੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਹੀ “ਐਦਾਂ ਨੂੰ..ਐਦਾਂ ਨੂੰ..ਮੈਂ ਜਿਉਂ ਕਹਿਣਾ-ਏਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨੂੰ..ਨੂੰ ਯਾਰ! ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ।” ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਆਉਣਾ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੀਤਾ ਵੀ ਕੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ! ਨੋਟ-ਬੁੱਕ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਪੱਟ ਦੇ ਥੱਲੇ ਦੇ ਲਈ ਸੀ। ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਅੱਠਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

“ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ..... ਚਲੋ ਹੁਣ ਬਣ ਜਾਊ,” ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਕਿਉਂ ਨੂੰ।” ਜਗੀਰ ਦਾਸ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਕੀ ਇਸ ਦਾ ਸੈਂਟਰ ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੋਊਗਾ ?” ਹਰਸ਼ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੱਟ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਐਵੇਂ ਵਾਹਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ! ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਕੇਂਦਰ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਾਡਾ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ।” ਨਸ਼ੇ 'ਚ ਝੂਮਦਿਆਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ। ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ।”

“ਆਲ ਰਾਈਟ।” ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਵੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਇਹ ਹੋਈ ਨਾ ਗੱਲ ਯਾਰਾਂ ਵਾਲੀ।” ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਝੋਲੀ 'ਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਸਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਆ।” ਪ੍ਰੇਮ, ਜੋ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅੜ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਵੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਆਲ ਰਾਈਟ..ਆਲ ਰਾਈਟ..ਆਲ ਰਾਈਟ..।”

“ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ੋ, ਇਕ ਹੋ ਜਾਓ।” ਪੈਂਗ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਮਰੇ 'ਚ ਨਾਅਰੇ ਗੂੰਜਦੇ ਰਹੇ.. ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ੋ..

ਇਕ ਹੋ ਜਾਓ ..।

****

ਕਮਰੇ 'ਚ ਦਸ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਮੈਂ, ਮੰਡੂ। ਤੇ ਇਹ ਅੱਠ ਜਣੇ।

ਅੱਠੇ ਬੇਸ਼ੁੱਧ ਪਏ ਸਨ।

ਮੰਡੂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਕਮਾਲ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਹ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਟਰੇਅ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਪੋਚਾ ਮਾਰਦਾ। ਚਿਪਸ 'ਤੇ ਪੋਚਾ ਮਾਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਪੋਟੇ ਕਈ ਵਾਰ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਬੋਤਲ ਦੇ ਕੱਚ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਉਂਗਲਾਂ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

“ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਆਪ ਕਾ ਬਿਸਤਰ ਸਾਥ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਮੇਂ ਹੈ। ਸੋ ਜਾਈਏ। ਬਤਾਓ ਆਪ ਕੋ ਕੁਸ਼ ਔਰ ਤੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ,” ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਨਹੀਂ, ਪੇਟ ਤੋ ਕੁਛ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰ ਗਿਆ। ਤੁਮ ਭੀ ਅਬ ਜਾ ਕਰ ਸੋ ਜਾਓ,” ਉਠਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਅਭੀ ਕਹਾਂ ਸੋਣਾ ਜੀ.... ਦੇਖੋ ਕਿਤਨਾ ਕੁਛ ਬਿਖਰਾ ਪੜਾ ਹੈ।”

“ਯੇਹ ਸਭ ਸੁਬਾ ਕਰ ਲੇਣਾ।”

“ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹਮੇਂ ਗੰਦਗੀ ਸੇ ਸਖ਼ਤ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ,” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਧਾ ਧੜ ਸੌਫੇ 'ਤੇ ਸੀ ਤੇ ਅੱਧਾ ਬੱਲੇ ਲਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਚੱਪਲਾਂ ਲਾਹੀਆਂ, ਪੱਗ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੰਗੀਠੀ 'ਤੇ ਰੱਖੀ, ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਲੱਤਾਂ ਸੌਫੇ 'ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸਿਰ ਹੇਠਾਂ ਸਿਰਹਾਣਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਏਕ ਬਾਤ ਬਤਾਊ। ਕਿਸੀ ਸੇ ਬੋਲਣਾ ਨਹੀਂ,” ਮੰਡੂ ਨੇ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਦੌੜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਕਯਾ ?”

“ਵੋਹ ਸਾਹਮਨੇ ਬੜੀ ਸੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ਨਾ। ਵੋਹ ਸ਼ੋਅ ਕੇਸ ਕੇ ਉਪਰ ਵਾਲੀ। ਹਾਂ ਵਹੀ। ਕਭੀ ਕਭੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਸੁਬਾ-ਸੁਬਾ ਹਾਥ ਜੋੜ ਕਰ ਉਸ ਕੇ ਸਾਹਮਨੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ। ਕਿਤਨਾ-ਕਿਤਨਾ ਸਮਯ ਬੋਲਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਬੀਚ-ਬੀਚ ਮੇਂ ਰੋਨੇ ਭੀ ਲਗ ਪੜਤੇ ਹੈਂ। ਮੁਝੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਛੀ ਤਰਹ ਸੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਤੀ। ਕੁਛ-ਕੁਛ ਸਮਝ ਲੇਤਾ ਹੂੰ। ਏਕ ਦਿਨ ਕਹ ਰਹੇ ਥੇ.. ਮੈਂ ਭਟਕ ਗਯਾ ਹੂੰ।.. ਆਗੇ ਭੀ ਕੁਛ ਕਹਿਤੇ ਥੇ ਪਰ ਮੁਝੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਯਾ। ਪਾਂਚ-ਛੇ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਮੈਨੇ ਫਿਰ ਸੁਣਾ ਥਾ।”

“ਅੱਛਾ ਜਾਓ, ਅਬ ਤੁਮ ਸੋ ਜਾਓ।”

“ਨਹੀਂ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਜੀ ਆਜ ਕਹੀਂ ਗਏ ਹੈਂ। ਸਾਥ ਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਭੀ। ਅਭੀ ਤੋ ਮੁਝੇ ਰਸੋਈ ਕਾ ਕਾਮ ਨਿਪਟਾਨਾ ਹੈ।”

“ਕਯਾ ਕਾਮ ਅਭੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁਆ ?”

“ਨਹੀਂ ਜੀ, ਅਭੀ ਤੋ ਰਸੋਈ ਮੇਂ ਜਾ ਕਰ ਬਰਤਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੇ ਹੈ।”

“ਫਿਰ ?”

“ਖਾਨਾ ਖਾਊਂਗਾ।”

“ਕਿਤਨੇ ਪੈਸੇ ਮਿਲਤੇ ਹੈਂ ?”

“ਦੋ ਸੌ ਬੀਸ।”

“ਸਿਰਫ ਦੋ ਸੌ ਬੀਸ,” ਮੈਂ ਮੂੰਹ 'ਚ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ ਸੀ। ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਘਰ ਮੇਂ ਔਰ ਕਿਤਨੇ ਨੌਕਰ ਹੈਂ ?”

“ਪਾਂਚ ਹੈ ਜੀ ? ਪੰਤੂ ਰਸੋਈ ਔਰ ਆਏ-ਗਏ ਕੀ ਦੇਖਬਾਲ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਅਕੇਲਾ ਹੂੰ। ਯੇਹ ਏਕ ਦਿਨ ਕੀ ਬਾਤ ਤੋ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੀ। ਐਸਾ ਤੋ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਚਲਤਾ ਰਹਤਾ ਹੈ। ਕਭੀ ਕੋਈ ਅਫਸਰ ਆ ਗਯਾ। ਕਭੀ ਕੋਈ ਦੋਸਤ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੰਡੂ ਦਾ ਗੱਚ ਭਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

****

ਘੜੀ ਦੀ ਸੂਈ ਬਾਰਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦਸਾ ਟੱਪ ਗਈ ਸੀ।

ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਘੁਰਾੜਿਆਂ ਨੇ ਖੌਰੂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬੈਂਡਰੂਮ 'ਚ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਰਜਾਈ ਖਿੱਚ ਲਈ ਸੀ। ਡਾਇਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨੋਟ ਕੀਤੇ ਪੁਆਇੰਟਾਂ ਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟਿੰਗ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਰ ਆਹ ਕੀ ? ਹਰ ਸੁਝਾਅ 'ਤੇ ਮੰਡੂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਮੰਡਰਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚੀਕ-ਚੀਕ ਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, “ਮੁਝੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਸੇ ਬਚਾਓ।” ਫੇਰ ਸੁੱਖੇ ਨੇ ਮੰਡੂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਧੱਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਚਾਓ।” ਮਗਰ ਹੀ ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚੀਕ ਉਠਿਆ ਸੀ, “ਨੂੰ-ਨੂੰ.. ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਤੋਂ ਬਚਾਓ।”

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਜੀਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆ ਖੜੋਈ ਸੀ। ਕਦੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਮੰਡੂ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕਦੇ ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ।

ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਡਾਇਰੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੁਮੈਂਟਸ ਲਿਖੇ ਸਨ, “ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮੰਡੂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕੀ, ਖੁਦ ਸੁੱਖੇ ਤੇ ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ

“ਤੋਬਾ ! ਐਨੀ ਗਰਮੀ ?” ਬਸ ਤੋਂ ਉਤਰਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਲ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ। ਸੜਕ ਸੁੰਨੀ-ਸੁੰਨੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ਼ੈਡ ਹੇਠ ਆ ਖੜਦਾ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਜਣੇ ਅਗਲੀ ਬਸ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਬੈਠਾ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, “ਐਤਕੀਂ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਬਹੁਤ ਲੇਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਸੌਣ ਲੰਘ ਚੱਲਿਆ। ਮੀਂਹ ਦੀ ਇੱਕ ਛਿੱਟ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਐਦਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਹੋਰ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਬੋਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਹਿੰਦਾ ਖੂਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਮੁੱਕ ਜਾਣਾ। ਉਪਰੋਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕੱਟ ਚੱਲਦੀ। ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੋਨੀਆਂ ਲਈ ਅੱਧਾ ਅੱਧਾ ਦਿਨ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ ਤੇ ਖੜਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਰੱਬ ਵੀ ਸਾਡਾ ਓੜਕ ਦੇਖਦਾ। ਬੁੜੀਆਂ-ਕੁੜੀਆਂ ਸੌ ਔੜ-ਪੌੜ ਕੀਤੇ ਪਰ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਕਾਲੋਂ ਨਹੀਂ ਉਭਰੀ..।”

ਨਲਕੇ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਿਆਂ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਮਨ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਕਸ਼ਾ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਵਾਲਾ ਡੱਬਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬੈਲਾ। ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਡੇਉਂ ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੋਣਾ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਤਾਂ ਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਟਰੈਕਟਰ 'ਤੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਗੋਰਖਾ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ। ਮੋੜ ਮੁੜਨ ਲੱਗਾ, ਮੈਂ ਫੇਰ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਅਗਾਂਹ ਨਿਵਾਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੂੜ ਭਰਿਆ ਕੱਚਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਦੁਚਿਤੀ 'ਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਰਿਕਸ਼ਾ ਲਵਾਂ ਜਾਂ ਕਿ ਨਾ। ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪੰਜਾਂ-ਸੱਤਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ 'ਚ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਰ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਗਰਮੀ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਘਬਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਮਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਬਾਬੂ ਕਹਿਣਗੇ, “ਤੇਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੇ ਆਂ। ਤੂੰ ਵੀ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਰਿਹਾ ਕਰ। ਦੱਸ-ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਫਰਕ ਕੀਤਾ।” ਮੈਨੂੰ ਬਾਬੂਆਂ ਦਾ ਕਿਹਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸੱਚਾ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਲਿਖੀ ਡੇ-ਬੁੱਕ ਚੈਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਖਰਚਾ ਪਾ ਦੇਵਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਚੁੰਐ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ, “ਦੱਸ-ਤੂੰ ਕੋਈ ਓਪਰਾ ਬੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ-ਤੂੰ ਜਗੀਰ ਰਾਮ ਦਾ ਮੁੰਡਾ

ਆ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਆਂ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਸਮਝੇ। ਫੇਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਰਗਾ ਆ।”

ਸੜਕ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮੀਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਗੋਰਖੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਤੇ ਬੀੜੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਬੰਡਲ ਲੈ ਕੇ ਦੇ ਦਿਉ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅੱਗੇਉਂ ਕੋਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਉਸ ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਯਾਦ ਹੈ ਨਾ? ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਇਓ। ਕਲ੍ਹ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਜਾੜ ਵਿੱਚ ਬੀੜੀਆਂ ਨਾਲ ਝੱਟ ਚੰਗਾ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇੱਕ ਰਾਤ ਇੱਥੇ ਕੱਟ ਕੇ ਦੇਖੋ। ਪਤਾ ਲੱਗੂ ਕੀ ਭਾਅ ਵਿਕਦੀ ਆ। ਆਹ ਬਈ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਅਜਿਹੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ।” ਦੁੱਧ ਦੇ ਦੋ ਪੈਕਟ ਮੈਂ ਲੈ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਪਰ ਬੀੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਘੱਲੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੇਗਾ। ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਧੀ-ਭੈਣ ਇੱਕ ਕਰੇਗਾ। ਅਕਸਰ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਮੰਗਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਾਂ। ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਝੱਟ ਦੂਜੀ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਬੁੜਾਂ ਮਨ 'ਚ ਕਾਹਲਾਪਨ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਕੇ ਮੈਂ ਬੀੜੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਬੰਡਲ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਟਾਹਲੀ ਦੀ ਛਾਂ ਥੱਲੇ ਖੜ ਕੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਦੇਖਦਾ ਨਹੀਂ, ਘੂਰਦਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਟਰੈਕਟਰ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਸਾਈਕਲ, ਗੱਡਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਾਧਨ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਮਿਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਹੇਠਾਂ ਪੈਂਦੀ ਕਲੋਨੀ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਅਗਾਂਹ ਪੈਂਦੇ ਡੇਰਿਆਂ 'ਚੋਂ। ਕੱਚਾ ਰਾਹ ਅਗਾਂਹ ਪੈਂਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਤਾਈਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਲੋਨੀ ਕੋਲੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਰਾਹ ਆਬੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਾਂਹ ਟਿੱਬੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੁਰੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਵਗਦੀ ਹਵਾ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੱਸ਼ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਪਰਿੰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਵਰੋਲਿਆਂ 'ਚ ਰੇਤਾ ਉਡ ਰਹੀ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਬਾਬੂ ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਦੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਅਤੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ-“ਭਾਜੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੋ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਥਾਂ ਪੱਧਰਾ ਹੋਇਆ।.. ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਟਿੱਬੇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਕਿ ਨਹੀਂ।.. ਗੋਰਖੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਏਓ ਕਿ ਵੱਟਾਂ ਪੱਕੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਬਣਾਵੇ।.. ਇੱਕ ਦਿਨ ਟਰਾਲੀ 'ਤੇ ਪੱਕੀ ਮਿੱਟੀ ਢੋਅ ਲੈਣ।.. ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਕਹੋਓ.. ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਕੰਮ ਨਬੇੜੋ।.. ਮੋਟਰਾਂ ਤਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਪਰ ਖੂਹੀਆਂ ਅਜੇ ਤੀਕ ਟੀਪ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ.. ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਸਾਰੇ ਸਾਮਾਨ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਰ ਆਇਆ ਕਰੋ।.. ਸਮਝ ਲਏਓ-ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਗਏ-ਬੱਸ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਜੀ ਗਿਆ। ਵੱਡੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਤਾਂ ਤਾਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਚੌਥਾ ਪੁੱਤ ਮੰਨਦੇ ਆ..।”

****

“ਬਾਬੂ ਜੀ, ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਂ ?” ਗੋਰਖਾ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆੜ੍ਹਆਂ

ਬੋਲੇ ਡਿਠੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਧੁਆਂਧੀ ਵੱਲ ਜੋਗਿੰਦਰ ਮੂੰਹ ਫੈਲਾਈ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਡਾਹਢੇ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਕੀ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਨ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਬਾਬੂ ਜੀ ਕਿੰਨੇ ਵੱਜ ਗਏ?”

“ਢਾਈ ਵੱਜ ਚੱਲੇ।” ਘੜੀ ਦੇਖ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਉਭਰੀ ਚਿਪਚਿਪਾਹਟ ਕੁਝ ਕੁ ਘਟੀ ਹੈ।

ਦਾੜੀ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਖਾਜ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, “ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਆਹ ਵੇਲਾ ਰੋਟੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ? ਚਾਹ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਢਿੱਡ ਭਰਦਾ? ਸੁੱਕੀ ਚਾਹ। ਨਾ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ। ਨਾ ਪੀਣ ਨੂੰ। ਰੇਤਾ ਦੇ ਫੱਕੇ ਮਾਰਨੇ ਤਾਂ ਰਹੇ। ਭੁੱਖੇ ਢਿੱਡ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ?” ਫੇਰ ਢਿੱਡ ਤੋਂ ਕਮੀਜ਼ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ, “ਦੇਖੋ ਢਿੱਡ ਤਾਂ ਸੁੰਗੜ ਗਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਵਾਰਦਿਆਂ-ਸੰਵਾਰਦਿਆਂ। ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਦਾ ਵੇਲਾ। ਨਾ ਖਾਣ ਦਾ। ਨਾ ਪੀਣ ਦਾ। ਨਾ... ਦਾ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਬੰਦਾ ਬੀਮਾਰ ਨਾ ਹੋਊ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਊ...”

ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ-ਲਾਲੇ, ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਮਝਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਗਏ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੰਮ ਪਿਆਰਾ। ਸਿਰਫ ਕੰਮ। ਬੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਮਰ ਜਾਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਵੇਲੇ ਸਿਰ। ਸਕੀਮਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗੂੰ ਬਣਾਈ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਮਰਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੁੱਬਲੀ ਹੋਰ ਘੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋਠੀ 'ਚ ਇਕ ਵਾਰ ਜਿਉਂ ਵੜੇ, ਮੁੜ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਵਾੜ ਦਿੱਤਾ ਢਾਹੇ ਜਿਹੇ 'ਚ। ਨਾ ਮੰਜਾ। ਨਾ ਬਿਸਤਰਾ। ਐਸੀ ਠੰਢ ਲੱਗੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਮੁੜ ਕੇ ਸੂਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਟਾਈਮ ਸਿਰ ਦੁਆਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ, ਸਰੀਰ ਵੀ ਕੀ ਕਰੂ। ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ੁਕਾਮ ਵੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਝੱਟ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਫੋਨ 'ਤੇ ਫੋਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕੀੜੀ ਲੜ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਧੱਫੜ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਭਾਅ ਦੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਟਾਇਰ ਬਦਲਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਚੀਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੇ ਐਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਲੈ ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਆ। ਡਰੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਲੀਰ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈ। ਉਪਰ ਬਰੇਕ ਆਇਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਪਾ ਲੈ...”

ਬੋਲੇ 'ਚੋਂ ਬੀੜੀਆਂ ਦੇ ਬੰਡਲ ਕੱਢ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਉਹ ਬੰਡਲਾਂ ਨੂੰ ਝਪਟਾ ਮਾਰ ਕੇ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਬੰਡਲ ਜੇਬ 'ਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਢੇ ਦੇ ਲੜ 'ਚੋਂ ਤੀਲਾਂ ਦੀ ਡੱਬੀ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਕਸ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਅੱਗ ਸੁਲਗ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਬੀੜੀ ਦੇ ਪੂੰਏਂ ਨਾਲ ਇਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਭਾਬੜ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ, “ਰਾਤੀਂ ਵੇਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ?”

ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਹਿਆਂ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੋਟਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੁ ਖੇਤ ਹਟ ਕੇ ਨੀਵੇਂ ਕੁਰਾਹੇ ਹੋਏ ਖੇਤ 'ਚ ਹਲਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਬੀਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਮੰਜੇ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਵੱਲ ਟੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੁੜਕੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਬੁਨੈਣ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਦਾ ਹਾਂ। ਉਫ ਗਰਮੀ! ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰ 'ਚ ਬਚੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਚੂਸ ਲਵੇਗੀ।

ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਤਿਉੜੀਆਂ ਦਾ ਜਾਲਾ-ਸੰਘਣਾ ਕਰੀ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, “ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਆ ਕੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਰਨ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸੌਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਔਖਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ-ਬਈ ਰੇਤਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣਾ ਕਿਤੇ ਸੌਖਾਲਾ ਹੁੰਦਾ? ਉਹ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ। ਪਾਣੀ ਲਾਈਦਾ ਤਾਂ ਕਿਤੋਂ ਆੜ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਕਿਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੌੜ ਕੇ ਮੋਟਰ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਪਾਣੀ ਦੂਰ ਤਾਈਂ ਫੈਲਿਆ ਹੁੰਦਾ? ਨਿਕਾਲ ਮਰ ਜਾਂਦਾ। ਫੇਰ ਚਲਾਈ। ਬਾਹਲਾ ਰੰਡੀ ਰੋਣਾ ਤਾਂ ਇਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ-ਅਜੇ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ ਆ। ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਪੱਧਰੀ ਹੁੰਦੀ-ਹੁੰਦੀ ਪੱਧਰੀ ਹੋਊ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵੀ ਲੱਗਦਾ-ਲੱਗਦਾ ਲੱਗੂ। ਉਪਰੋਂ ਹਨ੍ਹੇਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ। ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਦੁਹਾਈ ਪਾ ਚੁੱਕਾਂ ਬਈ ਬੈਟਰੀ ਵਿਚ ਸੈਲ ਹੀ ਪਵਾ ਦਿਓ। ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਆਸਰਾ ਹੋ ਜਾਊ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ? ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾਂ ਜਾਂ ਗੋਰਖਾ। ਦੋ ਵਾਰੀ ਸੱਪ ਲੜਨੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਬਚਿਆਂ। ਫਨੀਅਰ ਸੱਪ। ਕਿਸਮਤ ਚੰਗੀ ਸੀ ਮੇਰੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕੰਮ ਆਇਆ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾ ਘੋਰਾ ਚਿੱਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਅੱਜ ਮਾਰਿਆ। ਵੱਡੀ ਡਾਂਗ ਜਿੱਡਾ। ਸੌਹਰੀ ਦਾ ਟਰੈਕਟਰ ਦੇ ਟਾਇਰਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਫਿਰੇ। ਦੱਸ ਮਿੰਟ ਮੋਹਰਲੇ ਟਾਇਰ ਥੱਲੇ ਦਈਂ ਰੱਖਿਆ। ਮਸਾਂ ਮਾਰਿਆ। ਕਹੋ ਤਾਂ ਦਿਖਾਵਾਂ। ਅਜੇ ਵੀ ਮਲ੍ਹੇ ਲਾਗੇ ਪਿਆ ਹੋਣਾ...”

“ਨਹੀਂ।”

“ਆਪਣੇ ਬਾਬੂਆਂ ਲਈ ਲੈ ਜਾਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੂ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੀ ਭਾਅ ਵਿਕਦੀ ਆ।”

“ਛੱਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਬਈ ਕਿੰਨੇ ਕਿਆਰੇ ਭਰੇ। ਮੋਟਰ...?”

“ਕੌਣ ਕੰਜਰ ਕਹਿੰਦਾ ਮੋਟਰ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ। ਦੱਸ ਵਜੇ ਜਾ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਆਈ। ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਚਲੇ ਗਈ। ਗੋਰਖਾ ਤਾਂ ਢੇਰੀ ਢਾਅ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਝੂਠ ਤਾਂ ਪੁੱਛ ਲਉ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ। ਕਹਿੰਦਾ-ਹਮ ਤੋਂ ਦਿਨ ਮੇਂ ਕਾਮ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਤੀਆਂ ਕਰਨ ਨੂੰ। ਅਸੀਂ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਕਰੀ ਜਾਓ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੈਠਾ ਹਰ ਕੋਈ ਸ਼ੇਰ ਹੁੰਦਾ ਆ। ਮੈਂ ਪਰਾਏ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆਂ। ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ। ਨਾ ਪਹਿਚਾਣਦਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ। ਮੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ?” ਅਕਸਰ ਉਸ ਕੋਲ ਅਖੀਰਲਾ ਹਥਿਆਰ ਇਹ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਭਾਊ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਉਮਰ 'ਚ ਕਾਫੀ ਵੱਡਾ ਹੈ।

“ਹੋਰ ਕੀ ਗੱਲ ?”

“ਦੱਸ ਮੈਂ ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਫ਼ਰਕ ਕੀਤਾ ?”

ਐਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁਝ ਕੁ ਠੰਢਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਾਰਾ ਠੀਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਆ ਟਿਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ।”

ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਜਦ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਵੀ। ਬਾਬੂਆਂ ਅੱਗੇ ਵੀ। ਗੋਰਖੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਗਾਲ੍ਹ ਤੋਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਾ ਨਜ਼ਲਾ ਗੋਰਖੇ 'ਤੇ ਝਾੜਨਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਕੀਆਂ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੋਰਖੇ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, “ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਦਿਆ ਖਸਮਾਂ-ਕਿੱਥੇ ਮਰ ਗਿਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ। ਸਾਲੇ ਮੇਰੇ ਦੇ ਨਿਆਣਾ ਜਮਾਉਣ ਦੀ ਕਰਦੇ ਆ-ਫੇਰ ਚਲ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਅ ਦੀ ਇਹੋ ਡੁਬੈਈ, ਵਲੈਤ...”

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਮੇਰੀ ਦੁਆਈ।” ਉਸ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਯਾਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਖੰਘਦਿਆਂ-ਖੰਘਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਝੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਉਤਲਾ ਸਾਹ ਉਤੇ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਸਾਹ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੋਰਖੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਟੇ-ਚਿੱਟੇ ਡੇਲ੍ਹੇ ਹੁਣੇ ਫੁੜਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਪੈਣਗੇ। ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਉੱਥੇ ਦੇ ਉੱਥੇ ਬੇਜ਼ਾਨ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਭਾਊ...ਭਾਊ...” ਖੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਮੁੜਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਕੇ ਪਾਵੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਉਹ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਸੀ। ਬਸ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਉਸ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਅੱਧੋਉਂ ਵੱਧ ਚਿੱਟੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਕਾਲੇ ਉਭਰ ਆਈ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਪੱਸਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਇਨ ਕੀ ਦਵਾਈ ਨਹੀਂ ਲਾਏ ?” ਹੁਣ ਗੋਰਖਾ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਫੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਨਾ ਦੱਸਾਂ 'ਚ।

“ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।” ਮੌਕੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਝੂਠ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ।

“ਸੱਚੀ,” ਉਹ ਅਚੰਭੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਆਇਆ ਹੋਵੇ।

“ਅੱਜ ਗੱਲ ਕਰੂੰਗਾ ਬਾਬੂ ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ।” ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਮੈਂ ਟਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।

“ਤੁਸੀਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਿਓ-ਆਪੇ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ।”

ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਦਾ ਜੁਆਬ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੁਆਈ ਲੈ ਦਵਾਂ ਤਾਂ ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਹੈ-ਐਦਾਂ ਉਹ ਭੂਏ ਚੜ੍ਹ ਜਾਊਗਾ। ਇਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ

ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆ। ਦੋ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ। ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਦਾ ਖ਼ਰਚਾ। ਹੁਣ ਦੁਆਈ ਵੀ ਅਸੀਂ ਲੈ ਕੇ ਦਈਏ। ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਹੋਰ ਮੰਗ ਲਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਕਰੋ। ਆਪੇ ਇੱਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਮੰਗ ਕੇ ਹਟ ਜਾਊਗਾ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਹਿੜੇ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦੇਈਓ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ...।

*****

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਰਾਤ ਫਿਰ ਜੋਗਿੰਦਰ...,” ਜੋਗਿੰਦਰ ਟਰੈਕਟਰ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਨੀਵੇਂ ਖੇਤ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੋਰਖਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀ ਗੁਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਕਯਾ ?”

“ਉਸ ਨੇ ਬੋਲਾ ਥਾ।”

“ਕਯਾ ਬੋਲਾ ਥਾ ? ਰਾਤ ਕੋ।”

“ਰਾਤ ਕੋ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਸਾਬ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਕੇ ਖੇਤੋਂ ਮੇਂ ਤੀਨ-ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਟਰੈਕਟਰ ਚਲਾਯਾ ਥਾ।”

“ਅੱਛਾ-ਔਰ ?”

“ਮੁਝੇ ਬੋਲਾ ਥਾ ਕਿਸੀ ਕੋ ਮਤ ਬਤਾਨਾ। ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਮਾਰ ਕਰ ਜ਼ਮੀਨ ਮੇਂ ਗਾੜ ਦੁੰਗਾ।”

“ਔਰ ਉਸ ਨੇ ਕਯਾ ਕੀਆ ?”

“ਰਾਤ ਕੋ ਦੇਰ ਤੱਕ ਟਰੈਕਟਰ ਚਲਾਤਾ ਰਹਾ। ਮੇਰੇ ਸਾਬ ਪਾਣੀ ਭੀ ਦੇਖਤਾ ਰਹਾ। ਸੁਬਾ ਕੂਏਂ ਮੇਂ ਭੀ ਕਾਮ ਕੀਯਾ। ਬਾਬੂ ਜੀ, ਵੈਸੇ ਵਹ ਬਹੁਤ ਕਾਮ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਵਹ ਭੀ ਮਨ ਲਗਾ ਕਰ...।”

*****

ਜੋਗਿੰਦਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਫਰਮ 'ਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਬਾਬੂਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕਾਰ ਡਰਾਇਵਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਇੱਕ ਦਵਾਈਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਫੈਕਟਰੀ 'ਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਬੰਬਈ ਬਾਂਦਰੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਡਰਾਈਵਰ ਸੀ। ਲਿਮਟਿਡ ਫਰਮ। ਟਾਈਮ ਸਿਰ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣਾ। ਟਾਈਮ ਸਿਰ ਲੈ ਆਉਣਾ। ਉਥੇ ਬੜੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਸੀ। ਫਰਮ ਦਾ ਕੁਆਟਰ ਸੀ। ਫਰਮ ਦੀ ਕਨਟੀਨ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬਾਪੂ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨੌਕਰੀਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਬੜੇ ਭਾਈ ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਡਰੈਵਰੀ ਕਰ ਲੈ। ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਣਾ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ-ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਿਉਂ ਪੈਰ ਉਖੜੇ ਮੁੜ ਬੰਦਾ ਕਿਤੇ ਤਾਅਬੇ ਆਉਂਦਾ।”

ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਮਾਲਕ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਜ਼ਰੇ ਹੀ ਉਠਦਾ ਸੀ। ਮਾਰੂਤੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਧੋਂਦਾ ਸੀ। ਐਮਬੈਸਡਰ 'ਤੇ ਲੀਰ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਦੂਤ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ, ਬਜਾਜ ਸਕੂਟਰਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਕੋਈ ਟੋਕਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜੁਆਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, “ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਵਿਹਲੇ ਰਿਹਾ ਜਾਂਦਾ।

ਗੱਡੀਆਂ 'ਤੇ ਧੂੜ ਜੰਮੀ ਹੋਵੇ-ਫੇਰ ਕਿਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਾ ਸਈਂ ਮੈਥੋਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਦੇਖੋ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀਆਂ ਕਿੱਦਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿੱਠਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।”

ਵਿਹਲਿਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬੈਠਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਕੋਈ ਕਾਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕੋਠੀ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਹੀ ਵੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਨਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪੱਠੇ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮਸ਼ੀਨ ਕੋਲ ਸਫਾਈ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਹਾਕ ਮਾਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਭਾਵੇਂ ਮੰਦਰ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਰੋਟਰੀ ਕਲੱਬ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਕਾਰਡ ਵੰਡਣੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਦੇ ਘਰ ਮਿਠਾਈ ਦਾ ਡੱਬਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ, ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਨਾਂਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਦੇ ਨਿਕਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਚਾਹ ਪੀਣ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਝਿਜਕਦਾ-ਝਿਜਕਦਾ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ, “ਬਾਬੂ ਜੀ-ਚਾਹ ਲਈ ਕਹਿ ਆਵਾਂ?”

“ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦਾ?”

“ਤੁਸੀਂ ਮਾਲਕ ਹੋ।”

“ਮਾਲਕ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ।”

“ਪਰ ਸਾਡੇ ਮਾਲਕ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਭਾ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ।”

“ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ? ਉਮਰ ਵੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ। ਤਨਖ਼ਾਹ ਵੀ ਘੱਟ।”

“ਪਰ ਰੁਤਬਾ ਵੱਡਾ।”

****

ਘੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਛੇ ਵੱਜਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਛ! ਐਨੀ ਗਰਮੀ! ਗਰਮੀ ਤਾਂ ਘੱਟਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ ਲੱਗਦੀ। ਗੋਰਖੇ ਨੂੰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੀਵੇਂ ਖੇਤ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਪੇਟੇ ਸਾਢੇ ਦਾ ਇੱਕ ਲੜ ਉਸ ਨੱਕ ਉਪਰ ਦੀ ਉੜ੍ਹਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਫਟ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਰੇਤ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁਬਾਰ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਦੀ ਹਵਾ ਸੰਗ ਚੁਫੇਰੇ ਖਿਲਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਆਇਆ ਪਸੀਨਾ ਪੂੰਝਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਦਾ ਘਟੀਆ ਜਿਹਾ ਗੀਤ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ। ਕਾਰ ਡਰਾਈਵਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਟਰੈਕਟਰ ਦੀ ਲਿਫਟ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਕਦੇ ਲਿਫਟ ਥੱਲੇ ਸੁਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਦੇ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਸੱਤ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੱਤ ਸੌ ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਮੁੱਕਣ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਥੋਂ ਹੱਟਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਉਹ

ਫੈਸਲਾ ਟਾਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਗਿਆ, ਉਹ ਪੰਜਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਧਰੰਗ ਹੋਏ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਘੜੀਸਦਾ, ਉਹ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮੈਲੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦਾੜ੍ਹੀ ਰੰਗਦਾ ਸੀ। ਫਿਰਸੋ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਟੈਂਕੀ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਉਸ ਆਪਣਾ ਆਪ ਢਿੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਲਈ ਸੀ।

“ਭਾਊ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਖੋਬੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਚਾਹ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਜੀ।”

“ਕੁਸ਼ ਤਾਂ ਆ।”

“ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਠੀਕ।”

“ਘਰੇ ਸੁੱਖ ਸੀ?”

“ਛੋਟਾ ਠੀਕ ਨੂੰ।”

“ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ?”

“ਪੀਲੀਆ।” ਮਰੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਬਿਮਾਰੀ..।”

“ਡਾਕਟਰ ਵੀ..।”

ਗੇਟ ਵੱਲੋਂ ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਉਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਮਸਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਮਸਤੇ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੱਟ ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਜੋਗਿੰਦਰ, ਤੇਰੀ ਆਹ ਆਦਤ ਸਾਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ।”

“ਕੁਸ਼ ਸਾਡਾ ਵੀ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਰ।”

“ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਠੀਕ ਨੂੰ ਸੀ ਜੀ।”

“ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ। ਚੱਲ ਫੇਰ ਮਲਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ। ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਏ। ਬੱਸ..ਹੁਣੇ ਚਲੇ ਜਾ। ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਾਹਕੋਟ ਵਾਲੀ ਬਸ ਮਿਲ ਜਾਣੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਉਂਗਾ ਮਲਸੀਆਂ ਵਾਲੇ ਭੱਠਿਆਂ ਵੱਲ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਕੇ..।”

ਜੋਗਿੰਦਰ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਕੈਂਚੀ ਦੀਆਂ ਚੱਪਲਾਂ ਉੜ੍ਹਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

****

ਨਵੇਂ ਟਰੈਕਟਰ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਉਸ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਾਰਾਂ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਗਈਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਬਾਊ ਜੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸੀ।

ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਨੇ ਚਾਬੀ ਉਸ ਵੱਲ ਉਛਾਲ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਚੱਲ ਬਈ ਜੋਗਿੰਦਰ

ਹੁਣ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਕੁਰਾਹ।” ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਟਰੈਕਟਰ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਖਰੀਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਾਰ ਡਰਾਈਵਰ ਤੋਂ ਉਹ ਟਰੈਕਟਰ ਡਰਾਈਵਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਰ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਟਰੈਕਟਰ ਹੁੰਦਾ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਕਿੱਥੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਲਈ ਸੀ। ਪੈਸੇ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬੀੜੀਆਂ ਮੈਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਅੱਜ ਤੇਲ ਕੱਢ ਕੇ ਵੇਚਿਆ ਹੋਣਾ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਸੀ। ਟਰੈਕਟਰ ਕਿਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਮੋਹਰਲੀ ਲਾਈਟ ਭੇਨ ਦਿੱਤੀ। ਪਤਾ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ-ਇਹ ਤਾਂ ਲਾਈਟ ਟੁੱਟੀ। ਬੰਦਾ ਮਰ ਸਕਦਾ।”

ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਵੱਡੇ ਬਾਊ ਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, “ਇਸ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਤੋੜੀ ਆ।”

ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਉਦਾਂ ਕਿਵੇਂ ਟੁੱਟ ਸਕਦੀ ਆ?”

“ਇਹ ਤਾਂ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਤਿੜਕ ਕੇ ਟੁੱਟੀ।” ਜੋਗਿੰਦਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹੋ ਸਫਾਈ ਦਈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਸਮਝਾਉਣ 'ਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ ਸੀ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਪਾਪ ਹੁੰਦਾ?”

“ਨਹੀਂ।”

“ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਗਰਮ ਹੋ ਕੇ ਤਿੜਕ ਗਿਆ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਤਬਾਰ ਨੂੰ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਟਰੈਕਟਰ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਦੇਖਣ ਬਈ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਵੇਂ ਭੜਸਾ ਛੱਡਦੀ ਆ।”

“ਪਰ ਸ਼ਰਾਬ..।”

“ਮਹਿਤਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਨਵਾਂ ਬੋਰ ਚੁੱਕਿਆ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਲਾਤੀ।”

****

ਹੁਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਮੈਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦਾ ਸੀ, “ਦੇਖੋ ਜੋਗਿੰਦਰ ਕਿਤੇ ਹੋਰਾ ਫੇਰੀ ਨਾ ਕਰੀ ਜਾਵੇ।”

ਮੈਥੋਂ ਕਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, “ਜੇ ਉਸ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਹਟਾ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ?”

“ਹਟਾਉਣਾ ਨੂੰ ਇਹਨੂੰ। ਬਹੁਤ ਕਾਰੀਗਰ ਬੰਦਾ। ਜਿਸ ਮਰਜ਼ੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿਓ। ਮਿਸਤਰੀ ਆ। ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਸੌ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਿਹਾੜੀ ਨੂੰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਕੰਮ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਪੰਜੀ ਤੀਹ ਬਣਦੇ। ਪੰਜਾਂ ਦਸਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਊ। ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਰ ਉਪਰਲੇ ਖਰਚੇ ਦੇ ਲਾ ਲਊ। ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਨੂੰ। ਇਸ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟੀਪ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਖੂਹੀਆਂ ਦੀ ਕਹੂ। ਟਰੈਕਟਰ ਚਲਾਊ। ਪਾਣੀ ਲਾਊ। ਐਨੇ ਪੈਸਿਆਂ

‘ਚ ਮਾੜਾ ਸੌਦਾ ਨੂੰ..।”

****

ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਘੜੇ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ। ਗੋਰਖਾ ਆੜ ਦੇ ਦੋਵੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮਿੱਟੀ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਥੈਲੇ 'ਚ ਖਾਲੀ ਭਾਂਡੇ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੁਰਾਹ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਟਰੈਕਟਰ ਇਧਰ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਫੇਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਜੀ?”

“ਹਾਂ-ਹੁਣ ਚੱਲੀਏ।”

“ਚੱਲੋ-ਮੈਂ ਛੱਡ ਆਉਣਾ। ਕਿੱਥੇ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਜਾਓਗੇ।” ਸਿਰ ਤੋਂ ਸਾਫਾ ਲਾਹ ਕੇ ਉਹ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਪਈ ਰੇਤਾ ਨੂੰ ਝਾੜਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਥੈਲਾ ਫੜ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਦੇਖ ਲਓ-ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿ ਗਈ?”

ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਹੱਸ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ।

ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਚੱਲੀਏ ਫੇਰ ਜੀ..।”

ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਯਾਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਟਰੈਕਟਰ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਕੇ ਮੈਂ ਤੇਲ ਵਾਲਾ ਡਰੰਮ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ।

ਰਸਤੇ 'ਚ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਸੁਲਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਲਕਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਬੰਦਾ ਸਮਝ ਕੇ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਰਹੱਸਪੂਰਣ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤਲਖੀ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਸਹਿ ਹੋ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਬੋਲੇਗਾ। ਉਹ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਮੋੜ ਤੱਕ ਉੱਝ ਹੀ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਭਾਊ, ਬੜਾ ਚੁੱਪ ਆਂ?” ਬਸ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ।

“ਕੁਸ਼ ਨੂੰ।”

“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਿਰਾਜ਼ ਆਂ?”

“ਨੂੰ ਬਾਬੂ ਜੀ, ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੱਸੋ-ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੁੰਦੀ?”

“ਬਿਲਕੁੱਲ ਨੂੰ।”

“ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਬਾਬੂਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਗੋਰਖੇ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਉੱਨੀ-ਇੱਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਆਪਣੇ ਬਾਬੂ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆ। ਕਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਦੱਸਾਂ..ਚੱਲੋ ਛੱਡੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ।”

ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਘੁੰਮੇਟਣੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੀ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਐਨੀ ਕੁ ਸਲਾਹ ਮਾਰਦਾ

ਹਾਂ, “ਚਾਹ ਪਿਲਾਵਾਂ?”

“ਬੱਸ ਜੀ—ਅੱਗੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਪੀਈ ਦੀ ਆ,” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ
ਟਰੈਕਟਰ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆ ਸੀ।

ਦੋ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਰੁਕ ਜਾ

ਘੜੀ ਦੇਖ ਕੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਬਾਂਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਪੈੜ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰੀ। ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਉਤਾਂਹ ਨੁੱਕਰ 'ਚ ਕੀਤੇ ਪਲਸਤਰ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕੀਤਾ। ਖੁੱਡੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਨਲਕੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਹੱਥ-ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅੱਜ ਕੰਮ ਨਿਬੇੜਣਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੰਟਾ ਕੁ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲਗਾਤਾਰ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਇਕ ਖੁੰਜਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਕਮਰਾ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਅੰਦਰੋਂ ਪਲਸਤਰ। ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਮਲਵੀਂ ਟੀਪ ਕਰਵਾਈ ਸੀ।

ਦਸਾਂ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਸੋ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਦਸ ਦਿਨ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤ ਗਏ। ਮਿਸਤਰੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਰਾਸ ਰਲ ਗਈ ਸੀ। ਮਿਸਤਰੀ ਚਾਹ ਪਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਉਸੇ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਉਸ ਚਾਹ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੇ ਸਨ ਪਰ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਜੁਆਈ ਭਾਈ ਲੱਗਦਾ। ਮੇਰੇ ਲਾਇਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਆ ਤਾਂ ਦੱਸ। ਪੀਣੀ ਪੂਣੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦਿਆ ਕਰ। ਤੇਰੇ ਅਧੀਏ ਪਊਏ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ..।”

ਪੈੜ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਫੱਟੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ। ਰੱਸੀਆਂ ਇੱਕਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗੀਠੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੈਂਕਰਾਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ।

“ਸੋਮਿਆਂ—ਮੈਂ ਜਾਣਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਹਥਿਆਰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕਰ,” ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕੰਮੀਂ ਲੱਗਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਕਿਹਾ।

“ਚੰਗਾ ਜੀ,” ਬਾਂਸ ਇਕ ਪਾਸੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਉਹ ਸੰਦ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

“ਸੋਮਿਆਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਹੱਥ ਮਾਰੀ ਚੱਲ...,” ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਗ ਸੂਤ ਬੂਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਫੇਰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ।

“ਚੰਗਾ ਜੀ।” ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਦਾਂ ਉਪਰ ਜੰਮਿਆ ਸੀਮੈਂਟ ਖੁਰਚਣ ਲੱਗਾ। ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੱਪਟੀ 'ਤੇ ਕਪੜਾ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ।

“ਲਿਆ ਬਈ.. ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਆਪੇ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਲਵੂੰ,” ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਮਿਸਤਰੀ

ਨੂੰ ਸੰਦਾਂ ਵਾਲਾ ਬੋਰਾ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, “ਭਾਜੀ, ਐਨੀ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਦੀ ਆ?”

“ਤੂੰ ਕੀ ਵਿਚੋਂ ਲੈਣਾ.....,” ਕਹਿ ਕੇ ਮਿਸਤਰੀ ਮਿੰਨਾ ਹੱਸਿਆ।

ਕਾਹਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਤਾਈਂ ਹੱਥ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਦਾ ਜਦੋਂ ਘੜਪ ਦੇਣੀ ਸਾਈਕਲ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪਹੀਆ ਕਿਸੇ ਖੁਬਲੀ 'ਚ ਜਾ ਪੈਂਦਾ। ਟੋਕਰੀ 'ਚ ਰੱਖਿਆ ਡੱਬਾ ਉਛੱਲ ਕੇ ਕਿਤੇ ਜਾ ਡਿੱਗਦਾ। ਉਹ ਹਨੇਰੇ 'ਚ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਹੱਥ ਮਾਰਦਾ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਦਾ, ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਤੇ ਡੱਬਾ ਉਦੋਂ ਮਿਲਦਾ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਟਰੱਕ ਜਾਂ ਟਰੈਕਟਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪੈਂਦੀ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਕੰਮ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ—ਮਿਸਤਰੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਧ ਤੋਂ ਕਾਂਡੀ ਨਾਲ ਖੁਰਚ-ਖੁਰਚ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਲਾਹੁਣੀ। ਇੱਟਾਂ ਭੇਣੀਆਂ। ਰੇਤਾ ਛਾਨਣੀ। ਮਿਣ ਕੇ ਢੇਰੀ ਲਾਉਣੀ। ਮਿਕਸਚਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ। ਮਿਸਤਰੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੀਕ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਰ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਿਸਤਰੀ ਆਵੇ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਮਾਲਕਣ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਖੜ੍ਹਦੀ। ਦੋ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਿੰਨਾ ਕੰਮ ਉਹ ਇੱਕਲਾ ਹੀ ਨਬੇੜਾ। ਸ਼ਾਮ ਤਾਈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ।

ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਮਿਲਣੀ ਸੀ। ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਕਰਕੇ ਦੋ ਵਾਰ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਪੈਸੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇਕੋ ਵਾਰ ਲੈ ਲਈਂ। ਇਕੱਠਿਆਂ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਵੱਡੀ ਹੁੰਦੀ ਆ।” ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਤੇ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਰੋਕੜ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਧੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉਸ ਮਾਲਕਣ ਦਾ ਕਿਹਾ ਮਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਇਆ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁੜ ਖਰੀਦਣਾ ਸੀ। ਚਾਹ ਪੱਤੀ ਲੈਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿੱਕੇ ਲਈ ਬੂਟ ਖਰੀਦਣੇ ਸਨ। ਨਿੱਕੇ ਨਾਲ ਰਾਤੀਂ ਉਸ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਕਲ੍ਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਵਾਲੇ ਬੂਟ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਵੇਗਾ। ਨਿੱਕਾ ਚਪਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨੰਢ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਦੋ ਵਾਰ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਭਾਪਾ ਜੇ ਨਾ ਲਿਆਇਆ ਤਾਂ?” ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿੱਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਨਿੱਕੇ ਅੰਦਰਲਾ ਡਰ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆਉਂਗਾ,” ਸਾਈਕਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਨਿੱਕੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਸੀ।

“ਸੱਚੀਂ ਲਿਆਈਂ। ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸੌਣਾ ਨੂੰ...”

“ਚੰਗਾ। ਜੇ ਲੈ ਆਇਆ ਤਾਂ..?”

“ਫੇਰ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਸੌਇਆਂ ਕਰੂੰ।”

ਮੀਤੋ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣਾ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਘਰ ਦਾ ਨਿੱਕ-ਸੁੱਕ ਹੀ ਲੈ ਆਇਆ ਕਰ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਗੁੜ ਦੱਸ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਵੀ ਕਾਲਾ। ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਦੁੱਧ ਪਾਈ ਜਾਓ, ਰੰਗ ਬਦਲਦਾ ਨੂੰ। ਚਾਹ ਪੀਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨੂੰ

ਕਰਦਾ।”

ਕੰਮ ਤੋਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਫੁਰਸਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਵਾਹ ਲੱਗਦਿਆਂ ਮਾਲਕਣ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਪਲ ਬੈਠਣ ਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਡੱਬਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਟੋਕਰੀ 'ਚ ਰੱਖਦਾ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਲੈਂਦੀ। ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੁਆਬ ਉਹ ਦਿੰਦਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ? ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਸਿਆਲਾਂ 'ਚ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ 'ਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਣਕ ਦੀ ਗੁਡਾਈ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਮਾਦ ਅਜੇ ਪੀੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਮਿਸਤਰੀ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ। ਮਿਸਤਰੀ ਉਸ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਵੱਲ ਦਾ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ 'ਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਚੌਕ 'ਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਤੋਂ ਹੱਟ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਮਾਲਕਾਂ ਵੱਲ ਦੌੜਦੇ। ਉਹ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੈਂਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਸ ਵਜੇ ਤੀਕ ਉਹ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕੀ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਫੇਰ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਪੈਦਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਨ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੁਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਕੀ ਕਰੂੰ। ਐਵੇਂ ਹੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਲਊਗਾ—“ਅੱਜ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝੁਟੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਵਾ ਦੇ ਤਾਂ।” ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝੁਟੀ ਅੱਧੀ ਦਿਹਾੜੀ ਜਿੰਨੀ ਹੁੰਦੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਈਆਂ ਨੂੰ ਲਾ ਲੈਂਦੇ। ਜਿਸ ਮਰਜ਼ੀ ਮੋਟਰ 'ਤੇ ਦੇਖੋ ਭਈਆਂ ਦੀ ਹੇੜ ਦੀ ਹੇੜ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਮਿਲ ਜਾਊ।

ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਗਿਣਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਮਾਲਕਣ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

“ਮੇਰਾ ਵੀ ਹਿਸਾਬ ਕਰ ਦਿਓ,” ਉਸ ਨੇ ਪੀਲ-ਪਾਵੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਅਹਿਸਤੇ ਜਿਹੇ ਕਿਹਾ।

“ਠਹਿਰ ਜਾ ਪੁੱਤ। ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਲੈਣੇ ਹੀ ਆ। ਪੈਸੇ ਪੂਰੇ ਮਿਲਣਗੇ। ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਾਹਦੀ ਕਰਦਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਐਦਾਂ ਕਰ ਔਹ ਫੱਟੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਰੱਖ ਆ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਆ।” ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਪਰਸ ਦੀ ਜਿੱਪ ਮੁੜ ਲਾ ਲਈ।

“ਚੰਗਾ ਜੀ,” ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਫੱਟੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਘਰਾਂ 'ਚ ਬਤੀਆਂ ਜਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਸ਼ 'ਚ ਪਸਰੀ ਕਾਲੋਂ ਹੋਰ ਸੰਘਣੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਆਂ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਫੁਰਤੀ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਹਲ ਵੀ ਸੀ। ਨਿੱਕੇ ਲਈ ਬੂਟ ਖਰੀਦਣੇ ਸਨ।

“ਜੁਆਨਾ ਕੀ ਟੈਮ ਹੋਇਆ?” ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਮਾਲਕਣ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਅੰਕਲ ਜੀ, ਸਾਢੇ ਛੇ ਵੱਜਣ ਵਾਲੇ,” ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਰੁਖਾ ਜਿਹਾ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸਨੇ ਫੇਰ ਆਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ—“ਟੈਮ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਲੱਗਦਾ—ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਐਨਾ ਹਨੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਅੱਜ ਕਿਉਂ ?” ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਜੁਆਨਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਦੱਸ..।”

ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਆਫਰੇ ਹੋਏ ਬੋਕ ਵਾਂਗ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਬੋਲਿਆ, “ਜੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਘੜੀ ਦੇਖ ਲਉ।”

ਉਹ ਝੂਠਾ ਜਿਹਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਫੱਟੇ ਤੇ ਰਸੀਆਂ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਨਲਕੇ ਵੱਲ ਗਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਾਲਕਣ ਬੋਲੀ, “ਪੁੱਤ ਆਹ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜ੍ਹੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇ। ਇਹ ਕੰਮ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ। ਤੇਰੇ ਬਾਅਦ ਇਹਨੂੰ ਕੌਣ ਕਰੂਗਾ। ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਜੀਅ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਆਹ ਇੱਟਾਂ ਚੁੱਕ, ਮੈਂ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣੀ ਆਂ,” ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉਠਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਠੀਕ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਇੱਟ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸੁੱਟਣ ਲੱਗਾ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਾਲਕਣ ਅੱਜ ਬੜੀ ਮਹਿਰਬਾਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਰਸੋਈ 'ਚ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਚਾਹ ਪਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮਿਸਤਰੀ ਦਾ ਸਿਰ ਦਰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸੇਮੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਾਲਕਣ ਨੂੰ ਕਹੇ ਕਿ ਦੋ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦੇ ਬਣਾ ਦੇਵੇ। ਸੇਮੇ ਨੂੰ ਮਾਲਕਣ ਦੀ ਆਦਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਚਾਹ ਲਈ ਮਾਲਕਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਚਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆਇਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਲਕਣ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਸ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਇੱਥੇ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਪਿਉ ਦੀ ਧੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਕਰ ਲੈ। ਆਹ ਵੀ ਕਰਦੇ। ਕੋਈ ਕੰਮ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਮਿਸਤਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਮਿਸਤਰੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਸੀ, “ਲੈ ਬਈ ਸੇਮਿਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਮੇਰੇ ਹਥਿਆਰ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਦਈਂ। ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਛੁੱਟੀ ਸਮਝ ਲੈ। ਸਾਰੇ ਮਾਲਕ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਇਹ ਲੇਬਰ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਘੋਸਲ ਵੱਟ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਇਆ ਕਰ।”

ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਈਕਲ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਗਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਅੱਵਸ਼ ਮਾਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। “ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਐਦਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।” ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਰਗੀਆਂ ਮੋਮੋਨੱਗਣੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਪਲ ਸੋਚਦਾ—ਪਿੰਡ 'ਚ ਤਾਂ ਏਦਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਗਲੇ ਦੋ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ ਖੁਆਉਂਦੇ। ਨਾਲ ਲੱਸੀ, ਚਾਹ ਤੇ ਕਈ ਚੰਗੇ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਦੁੱਧ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਵੀ ਪਿਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਵੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ। ਉਪਰੋਂ ਗੰਨੇ ਚੂਪਣ ਲਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ। ਛੋਲੀਆ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਭੁੰਨ ਲਓ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ੀ ਵਗੈਰਾ ਅੱਡ। ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਕੋਈ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹੇ। ਚਲੋ ਜੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਕਹਿ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ! ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਤਾਂ ਇਕ ਪਿਆਲੀ ਚਾਹ ਦੀ ਫੜਾ ਕੇ ਸਾਰ ਦਿੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਸੁਆਦ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਪਿਆਲੀ ਖ਼ਤਮ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਨਾ

ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਮੰਗ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਛੱਡ ਸਕਦਾ। ਸਾਰਾ ਸੁਆਦ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭਈਆਂ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਅਗਲੇ ਪਲ ਮਾਲਕਣ ਚਾਹ ਦੀ ਪਿਆਲੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ, “ਪੁੱਤ ਤੇਰਾ ਪਿੰਡ ਕਿਹੜਾ ?”

“ਲੱਧੜਾਂ।”

“ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਬਾਪ ਦੀ ਕੀ ਨਾਂ ? ਚਾਹ ਵੀ ਪੀਂਦਾ ਜਾਹ। ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਟੋਟੇ ਵੀ ਪਿਛਾਂਹ ਸੁੱਟੀ ਜਾ।”

“ਚਾਨਣ ਰਾਮ।”

“ਕਿਥੇ ਵਿਆਹਿਆਂ ? ਆਹ ਲੱਕੜੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਰੱਖ ਆ ਪਹਿਲਾਂ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਏਂਗਾ।”

“ਜੈਤੋਂ ਮੰਡੀ।”

“ਬੜੀ ਦੂਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਇਆ ?”

“ਸੰਯੋਗ ਲੈ ਗਏ।”

“ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਤੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਕਿੱਦਾਂ ਦੀ ਆ ?”

“ਚੰਗੀ ਔਰਤ ਆ।”

“ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ?”

“ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ।”

“ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ?”

“ਹਾਂ ਜੀ—ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਆ।”

“ਖਾਂਦੀਆਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ?”

“ਮੈਂ ਕਦੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।”

“ਬੱਚੇ ਕਿੰਨੇ ? ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੀ ਨਾਲ ਨੀਂਹ ਦੇ ਨਾਲ—ਨਾਲ ਰੇਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾ ਦਈਂ। ਫਰਸ਼ ਤਾਂ ਅਜੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਲਾਵਾਵਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਲਵਾਈ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬੁਲਾਉਂਗੀ।”
“ਦੋ।”

“ਫੇਰ ਤਾਂ ਤੂੰ ਬੜਾ ਸਮਝਦਾਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਕਮਾ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੋਣਾ। ਦੇਖ ਇਸ ਪਾਸੇ ਰੇਤਾ ਕਿਦ੍ਹਾਂ ਖਿਲਰੀ ਪਈ।”

“ਨਹੀਂ..ਜੀ..ਕੰਮ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ।”

“ਚੱਲ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ।”

ਉਸ ਮਾਲਕਣ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਹੱਸ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਕੋਈ ਖ਼ਰਚਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਉਹ ਪਿਲਾ ਦਿੰਦੇ।”

“ਹੂੰ,” ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ ਉਸ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ 'ਚ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ।

“ਤੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾਂਦੀ ਆ ?”

“ਹਾਂ ਜੀ-ਲੰਬੜਾਂ ਦਾ ਗੋਹਾ ਕੂੜਾ ਚੁੱਕਣ ਜਾਂਦੀ ਆ।”

“ਦੋ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਇੱਕ ਵੇਲੇ ? ਆਹ ਦੇਖ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਕੋਲ ਸਬੂਤੀ ਇੱਟ ਪਈ ਆ।”

“ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ।”

“ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਪੈਸੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ?”

“ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਮਹੀਨੇ ਦਾ।”

“ਚਲੋ-ਵਿਹਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸੌ ਗੁਣਾ ਚੰਗਾ। ਆਹ ਸਰੀਆ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ?”

“ਹਾਂ ਜੀ।”

ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਸਰੀਆ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੰਗੀਠੇ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

“ਪੁੱਤ, ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ ਆ ?”

“ਹਾਂ ਜੀ, ਵੱਡਾ ਪੰਜਵੀਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ-ਛੋਟਾ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ।”

“ਵੱਡੇ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਆ ?”

“ਸ਼ਿਵ।”

“ਤੇ ਛੋਟੇ ਦਾ ?”

“ਸ਼ੈਫੀ।”

“ਫੇਰ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਬੜੀ ਸਮਝਦਾਰ ਹੋਈ। ਇਹ ਵੱਡੀ ਇੱਟ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਥੇ ਰੱਖ ਆ।”

“ਉਪਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮੋਹਰ ਆ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਸਿਆਣੀ ਆ।”

“ਜਿਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸਿੱਧੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਸਿੱਧਾ ਹੁੰਦਾ। ਔਰਤ ਸਿਆਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘਰ ਸਵਰਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।... ਇਹ ਥੰਮ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਥੇ ਰੱਖ ਦੇ।”

ਉਸ ਨੇ ਦਸਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਥੰਮ ਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਿਲਾਇਆ। ਪਰ ਥੰਮ ਬਹੁਤ ਭਾਰਾ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਐਦਾਂ ਕਰ। ਇਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਕੰਧ ਨਾਲਾ ਦੇ।”

“ਮੈਥੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਹਿੱਲਦਾ ਨਹੀਂ।”

“ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ-ਜੇ ਤੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਦਾ-ਤਾਂ ਦੱਸ ਹੋਰ ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਹਿੱਲੇਗਾ ?”

ਖਿੱਚ-ਧੂਹ ਕੇ ਉਸ ਥੰਮ ਕੰਧ ਨਾਲ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਈਕਲ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਟਿਊਬ 'ਚ ਹਵਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਹੱਥ-ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਹੋਰ ਸੰਘਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੱਠੀ-ਮੱਠੀ ਹਵਾ ਵੀ ਚੱਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਛੇਤੀ ਦੇਣੀ ਸਾਈਕਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਉਸ ਤਾਂ ਪੈਸੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਣੇ ਸਨ।

“ਪੁੱਤ ਆਹ ਹੁਣ ਕੌਣ ਰਖੂਗਾ ?”

“ਕੀ ?”

“ਇਹ ਕਹੀ ਤੇ ਕੜਾਹੀਏ।”

“ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੀ ਜਾਣਾ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟੈਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪੋ

ਹੀ ਦੇ ਆਈਓ।”

“ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ-ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਲੇਟ ਹੋ ਚਲਿਆਂ। ਸੋਣਾ ਹੀ ਆ ਘਰੇ ਜਾ ਕੇ। ਇਹ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦੇ। ਜੇ ਅੱਜ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਾ ਹੋਰ ਕਿਰਾਇਆ ਪੈ ਜਾਣਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਾਗੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ-ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ, ਉਦਾਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਲੈਣੇ। ਆਹ ਨਾਲ ਹੀ ਘਰ 'ਚ ਦੁਕਾਨ ਆ।”

“ਮਾਤਾ ਜੀ ਬਾਹਰ ਹਨ੍ਹੇਰਾ...,” ਸ਼ਬਦ ਗਲ 'ਚ ਹੀ ਕਿਤੇ ਅਟਕ ਗਏ ਸਨ।

ਪੰਜ ਗੋੜਿਆਂ 'ਚ ਉਸ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਆਂਦਾ।

“ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ.... ?” ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ।

ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਚਮੜੇ ਦਾ ਪਰਸ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਦਸਾਂ-ਦਸਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਨੋਟ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਨੋਟ ਗਿਣੇ। ਪਤੂਹੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੇਬ 'ਚ ਪਾ ਲਏ। ਸਾਰੀ ਬਕਾਵਟ ਇੱਕ ਪੱਲ 'ਚ ਭੁੱਲ ਗਿਆ।

“ਪੁੱਤ ਬੱਸ ਇਕ ਕੰਮ ਤਾਂ ਰਹਿ ਹੀ ਚਲਿਆ ਸੀ। ਜਾਂਦਿਆਂ-ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇ।”

ਖਿੜਕੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਬੰਦ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਹੀ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਉਸ ਦੇ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਸੁੱਕੀ ਚੈਨ ਚੀਅ-ਚੀਅ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

